

Олександр Панарін, Юлія Топольницька
Антоніна Макаревич, Олександр Охріменко

Досліджуємо історію і суспільство

5

клас

інтегрований курс

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

 Видавництво
літера

*Олександр Панарін
Юлія Топольницька
Антоніна Макаревич
Олександр Охріменко*

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО

Підручник інтегрованого курсу

для **5** класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Л Видавництво
ітера

Київ 2022

УДК 94:316.3:37.091.313(075.3)
П16

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 8 лютого 2022 р. № 140)*

Відповідно до Модельної навчальної програми
«Досліджуємо історію і суспільство.
5–6 класи (інтегрований курс)»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.)

На фото обкладинки зображено Пам'ятний знак
на честь заснування міста Києва.
Скульптор — Василь Захарович Бородай.
Архітектор — Микола Михайлович Феценко.

Методичний супровід підручника
https://www.e-litera.com.ua/doslid_istor-5k-nus/

ISBN 978-966-945-356-3

© Панарін О. Є., Топольницька Ю. А.,
Макаревич А. С., Охріменко О. С., 2022
© «Літера ЛТД», 2022

Шановні п'ятикласники і п'ятикласниці!

Вітаємо вас у 5 класі! Ви вже багато що вивчили та багато чого навчилися. Але скільки цікавого чекає на вас попереду! На уроках «Я досліджую світ» ви говорили про себе, ваших близьких та рідних, про громаду, у якій живете, та про нашу державу. Цьогоріч починаєте вивчати спеціальний курс – «Досліджуємо історію і суспільство», який присвячено саме цим складовим вашого життя.

Назва свідчить, що вивчення нового предмета – цікава та захоплива подорож дослідника. Перед вами постане українське суспільство у всьому його різноманітті: різні історичні періоди, різні культурні спільноти, різні регіони. Ви зробите перші кроки в опануванні нової для себе науки – історії. Завдяки їй дізнаєтеся, як жили наші пращури, як виглядали міста й села, як українці проводили дозвілля в минулому та ще багато цікавого.

Закликаємо брати активну участь в обговореннях, висловлювати свою думку. Це допоможе вам навчитися працювати у колективі: обстоювати власну позицію та поважати позицію інших. Вивчення історії та суспільства починається з історії кожного з вас. Окремі історії становлять минуле вашої громади, усі разом вони творять історію нашої України. Цей підручник стане надійним помічником у дослідженні минулого та сьогодення.

Успіхів вам у дослідженнях!

Як працювати з підручником

Тема уроку –
про що йтиметься
на уроці

**Ключові
запитання,
відповіді на які
шукатимемо 🔴...
на уроці**

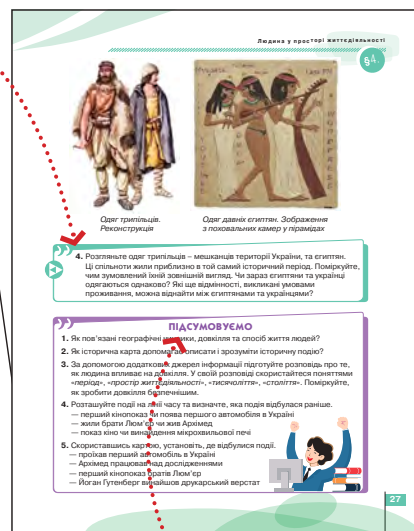
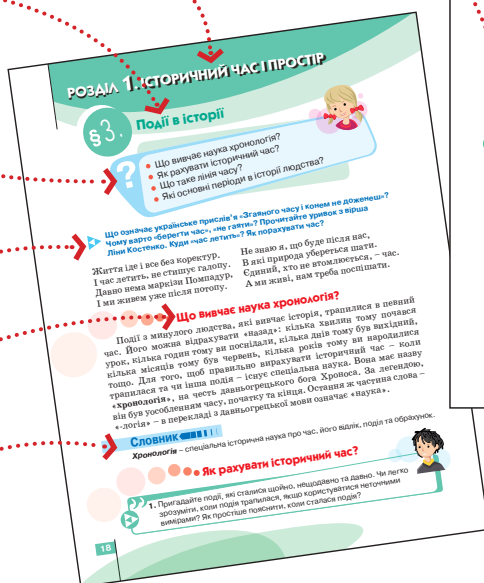
Обговорення

Розбираємо
ключове
запитання

Словник – важливі терміни та поняття

Тема розділу

Завдання

Підсумовуємо –
різноманітні завдання,
виконання яких
допоможе краще
зрозуміти тему уроку

Умовні позначення

робота
в групах

робота
в парах

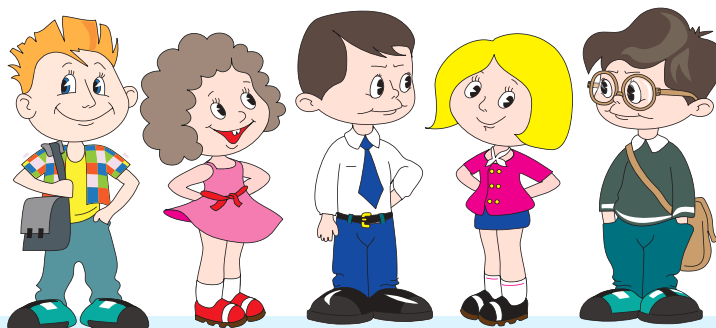

самостійна
робота

обговорення

ЗМІСТ

ВСТУП. ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ

- § 1. Людина – неповторна особистість.
Суспільство та людські спільноти 8
- § 2. Історія як минуле людини й суспільства..... 14

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

- § 3. Події в історії 20
- § 4. Людина у просторі життєдіяльності 24
- § 5. Україна та її сусіди на географічних
та історичних картах 30
- § 6. Етноси і природа в історії..... 35
Узагальнення 40

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

- § 7. Джерела інформації та їх види 42
- § 8. Текст і медіатекст 48
- § 9. Нагромадження та пошук інформації
у минулому та сьогодні..... 53
- § 10. Збереження та пошук історичних джерел 60
Узагальнення 64

РОЗДІЛ 3.

МАНДРІВКИ У МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§ 11. Історичні події, явища і процеси. Історичні постаті	66
§ 12. Русь-Україна і Королівство Руське	70
§ 13. Українське козацтво у воєнний та мирний час	76
§ 14. Українська революція (1917–1921).....	80
§ 15. Голодомор у пам'ятниках України та світу	86
§ 16. Україна у Другій світовій війні (1939–1945)	90
§ 17. Утворення держави Україна.....	95
§ 18. Історія мого краю від минулого до сьогодення.	
Історія моєї родини	100
Узагальнення	104

РОЗДІЛ 4.

ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС

§ 19. Зв'язок минулого й сьогодення. Господарство, підприємництво, гроші упродовж історії людства	106
§ 20. Освіта, наука і техніка у минулому й сьогоденні.....	111
§ 21. Місто і село: від виникнення до сучасності	117
§ 22. Дозвілля і спорт колись і тепер	122
§ 23. Подорожі та міграції. Українці у світі	127
§ 24. Добродійність і волонтерство:	
історія і сучасність	132
Узагальнення	136

РОЗДІЛ 5.

РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНИ

§ 25. Полікультурність: етнічне, культурне розмаїття в Україні та світі в минулому та сьогоденні.....	136
§ 26. Культурно-історичні, релігійні та природні заповідники України	141
§ 27. Взаємодія культур у минулому і сьогоденні	146
§ 28. Зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільства.....	150
Узагальнення	154
Словник.....	156

§1.

Людина – неповторна особистість. Суспільство та людські спільноти

У чому полягає унікальність кожної людини?
Як виявляється зв'язок людини і суспільства?
Що таке людська гідність?
Якими бувають людські спільноти?

У чому полягає унікальність кожної людини?

Пригадайте, що вам відомо про людину. Як працює людський організм? Чи увага та пам'ять однаково розвинуті в усіх людей? Чому?

1. Розкажіть про себе п'ятьма реченнями. Порівняйте свою розповідь з розповідями однокласників та однокласниць. Що у вас спільного?

Населення Землі стрімко збільшується і у 2022 році сягнуло позначки у 8 мільярдів осіб. Проте ви не знайдете на планеті двох однакових людей. Навіть близнюки, які мають чимало схожих рис, багато що в чому унікальні.

Кожна людина має притаманні їй зовнішні ознаки: колір шкіри, очей та волосся, зріст, форму носа тощо. Усі маємо власні вподобання. Відчуваємо радість, злість, подив, але кожна людина по-різному переживає одну й ту саму подію. Ознаки, притаманні людині, – від особливостей зовнішності до вподобань та захоплень – роблять її надзвичайною та винятковою, унікальною.

Поеднання біологічних задатків та соціальних чинників життя людини є основою її індивідуальності. Ми – біологічні істоти: народжуємося, живемо, розвиваємося і вмираємо відповідно до законів природи. Усі люди належать до одного біологічного виду – людина розумна.

Проте ми не живемо самі по собі, а перебуваємо серед інших людей, є частиною *суспільства*. Упродовж життя людина набуває важливих навичок спілкування з іншими людьми. Так вона стає членом суспільства.

Кожна людина має особливий, неповторний внутрішній світ, що є основою *індивідуальності*. Вона формується унаслідок взаємодії біологічних задатків, впливу суспільства та усвідомлення своєї самоцінності.

Нам може не подобатися те, як чинять чи що говорять інші. Проте кожен має право на власну думку. І саме різноманіття робить світ цікавим та особливим.

2. Чим унікальні саме ви? Запишіть на аркуші паперу три приклади. Підпишіть свій аркуш. Перемішайте аркуші, і нехай хтось із вас зачитає записані характеристики. Спробуйте за описом визначити, про кого йдеться.
3. Обговоріть, яким би було життя, якби всі мали однаковий вигляд і діяли однаково.

Як виявляється зв'язок людини і суспільства? ●●●

Чому людина є саме такою, а не інакшою? У формуванні нашої унікальності важливу роль відіграє взаємодія з іншими людьми. Насамперед – із сім'єю. З віком коло нашого спілкування розширюється, а взаємодія з іншими стає складнішою. Ми зазнаємо впливу книжок, які читаємо, фільмів, які дивимося, ігор, у які граємо, і ще безлічі речей, створених іншими людьми.

Словник ◀■■■■

Суспільство – група людей, об'єднаних певними відносинами, що сформувалася на основі спільного минулого, території проживання, культурної, економічної чи іншої взаємодії.

Кожна людина водночас сама впливає на формування сучасного **суспільства** і є результатом суспільного впливу. Вплив суспільства виявляється в нашій щоденній поведінці. Виконуючи певні дії або ухвалюючи рішення, ми часто не замислюємося, чому вчинили саме так. У такому разі керуємося певними визнаними в суспільстві правилами поведінки, яких дотримуємося. Наші вчинки відповідають очікуванням інших людей та не порушують усталених норм. Прикладом може бути поведінка в школі, громадському транспорті чи під час екскурсії.

Проте людина може діяти не так, як від неї очікують або як заведено в суспільстві. Вона сама формує алгоритм дій або обґрунтовує причину поведінки, наприклад розв'язує математичну задачу іншим, що відрізняється від більшості, способом. Так проявляється індивідуальність людини та її унікальність.

Кожен і кожна з нас поступово набуває притаманних лише нам фізичних ознак і рис характеру. З часом ми починаємо відчувати свою належність до певних груп – сім'ї, класу, країни, відчувати зв'язок із певним суспільством. Відбувається формування нашої **ідентичності**. Пам'ятаймо: суспільство не існує без людей, а людину не можна уявити поза суспільством.

СЛОВНИК

Ідентичність – набір персональних характеристик (зовнішніх ознак, уподобань, рис характеру тощо), що роблять людину унікальною, а також усвідомлення цієї унікальності та свого зв'язку із певними спільнотами.

4. Пригадайте сьогоднішній ранок. Що було б неможливим, якби не було інших людей? Наведіть кілька прикладів.

5. Поставте собі запитання: «Хто я?». Потім розкажіть одне одному про себе, використавши 10 іменників.

Що таке людська гідність?

Від народження кожна людина наділена гідністю та свободою. Мати **людську гідність** – означає поважати себе, розуміти власну цінність, важливість і неповторність, а також рівність з іншими людьми. У суспільствах, де шанують гідність, не порушують людських прав, кожен може вільно розвиватися, навчатися, працювати, відпочивати. При цьому не можна утверджувати власну гідність, принижуючи гідність іншої людини.

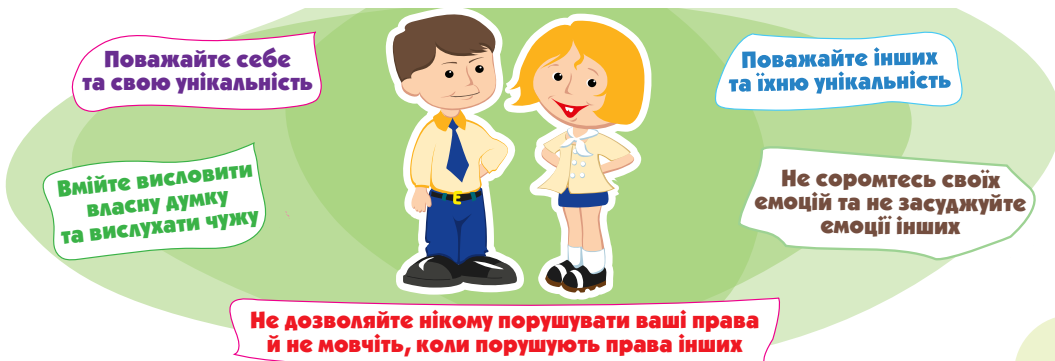
СЛОВНИК

Людська гідність – визнання значення (цінності) кожної людини як унікальної, неповторної особистості.

Закон та суспільство захищають людей від зазіхання на їхню гідність. Особа, що порушила гідність іншої людини, має нести відповідальність та відшкодувати заподіяну шкоду.

Людська гідність, так само як і життя людини, є найвищою цінністю у суспільстві, де панує рівність, а найвища влада належить народу. Її формування нерозривно пов'язане із розумінням своїх прав, свобод та обов'язків.

Як із повагою ставитися до гідності інших?

6. А. Ознайомтеся з витягом із Конституції України. Разом із якими словами вжито слово «гідність»? Як ви вважаєте, чому?

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Б. Прочитайте описи ситуацій. В якій із них виявлено повагу до людської гідності?

Сергій пригощав однокласників цукерками. «А тобі не дам, – сказав, підійшовши до Данила. – Схудни спочатку!».

Сергій пригощав однокласників цукерками. «А ми з тобою їстимемо яблука, – сказав, підійшовши до Данила. – Навіщо нам зайві калорії?».

••• Якими бувають людські спільноти?

Ми всі є частиною суспільства. Проте суспільство неоднорідне і складається з груп, що виникають за певних обставин: тривалого проживання поряд (на одній вулиці, в одному місті/селі/селищі), на основі певних ознак (навчання, захоплення, відпочинку) чи спільної мети. Такі групи називають **спільнотами**.

СЛОВНИК

Спільнота – стале об'єднання людей, що усвідомлюють свою належність до цього об'єднання та відокремлюють себе від інших об'єднань.

Спільноти є дуже важливим складником суспільства. Існування різноманітних спільнот забезпечує розвиток суспільства. Спільноти виникають за певної потреби, у них спільні інтереси переважають над інтересами окремої людини, а близькість членів спільноти дає можливість швидко обмінюватися інформацією. Вони бувають дуже різноманітними: від двох осіб до сотень мільйонів і можуть існувати від кількох хвилин до кількох тисяч років!

Люди об'єднувалися ще в найдавніші часи. Спонукали їх до цього спільне полювання і обробіток ґрунту, захист від ворогів і завоювання нових територій. Із розвитком суспільства виникали нові спільноти – релігійні, професійні, національні. Одна людина, залежно від обставин, одночасно може належати до різних спільнот.

7. Розподіліть ілюстрації між групами. Роздивіться зображення. Уявіть, що ваша група – саме ця спільнота, обговоріть відповіді на запитання. Презентуйте результати обговорення класу.

- Як можна назвати вашу спільноту?
- Що об'єднує вас у спільноті?
- Чи маєте спільну мету?
- Які потреби вашої спільноти?
- Чи можете ви у цій спільноті проявити свою індивідуальність та унікальність? Як?
- Чи бувають ситуації, коли треба діяти як усі, а не вирізнятися?
- Чи можете ви вплинути на життя своєї спільноти?
- Які риси однакові для усіх спільнот, а які відмінні?
- До якої спільноти ви б хотіли належати й чому?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи порушували ваше право на людську гідність? Чи були ви свідками того, як порушували чиєсь право на гідність? Знайдіть приклади порушення права на честь та гідність за допомогою мережі Інтернет чи додаткової літератури. Поміркуйте, як не допустити таких порушень.
2. Завершіть речення.
Вивчаючи тему, я дізнався / дізналася про ...
З цієї теми найцікавішою для мене була інформація про ...
Я добре розумію поняття ... , але якби мені додатково розтлумачили поняття ... це допомогло б краще його зрозуміти.
3. Розгляньте схему та знайдіть в інтернеті або за допомогою додаткової літератури приклади кожного виду спільнот. До яких видів спільнот можете віднести себе, своїх близьких та друзів? Як можете впливати на спільноти, до яких належите?

СПІЛЬНОТИ

4. Опитайте членів своєї родини (своїх близьких), до яких спільнот вони належать. З'ясуйте, до яких спільнот вони належали колись і чому вже нині не є їх учасниками. Про що свідчать подібні зміни в житті людини?

§2.

Історія як минуле людини й суспільства

?

- Що таке історія?
- Якими бувають історичні дослідження?
- Що вивчає історія мого краю?
- Що вивчає історія України?

Що таке історія?

▶ Запропонуйте якомога більше слів, які асоціюються у вас зі словом «історія». Поясніть свій вибір. Складіть усі разом хмаринку слів, які можна використовувати для пояснення слова «історія».

Інколи люди замислюються над подорожами у часі. Хтось хоче перенестися в майбутнє і поглянути на світ і себе за десять чи п'ятдесят років. А комусь цікаво повернутися в минуле й побачити наших пращурів або попередити їх про небезпеку. Про таке пишуть книжки та знімають кіно, від яких перехоплює подих. Ви, можливо, зауважили, що у фільмах про майбутнє все виглядає незвично, іноді чудернацьки й фантастично. Фільми про минуле видаються реальнішими, хоча й там трапляються речі, які важко пояснити.

Машину часу ще не винайшли, і яким буде майбутнє, ми не знаємо. Проте здатні відтворити події минулого, адже вони вже відбулися. Можемо знайти інформацію або навіть свідчення очевидців про конкретну тогочасну подію чи людину. Існує ціла наука, яка займається дослідженням минулого, – **історія**.

Назва ця походить з Давньої Греції, де й зародилася традиція вивчати минуле. Слово «історія» у давніх греків означало оповідь, розповідь про те, що відбулося. Греки шанобливо ставилися до вивчення історії, у їхній міфології вона мала покровительку – Клію.

Муза Клію.
Статуя в Національному скульптурному залі Капітолію. Сполучені Штати Америки

СЛОВНИК

Історія – наука, яка вивчає минуле держав та народів, а також людства в цілому в усій його різноманітності від найдавніших часів.

Поняття «історія» використовують і в інших значеннях. Ви можете почути вислови «весела історія», «історія мого життя» тощо. У таких випадках словом «історія» позначають будь-які події, які відбулися в минулому. Так виникає історія кожної людини, певного колективу чи спільноти. З маленьких історій формується історія суспільства – дослідження його минулого.

1. Прочитайте текст на с. 14–15 і роздивіться ілюстрацію. Складіть 3–4 запитання до тексту й попросіть вашого однокласника чи однокласницю дати на них відповіді. Які предмети оточують Клію? Поясніть, чому саме їх використав скульптор?

•• Якими бувають історичні дослідження?

Розповідати веселі історії друзям та досліджувати історію України – не одне й те саме. Ми цікавимось власним минулим, минулим своєї родини, країни. Але це ще не робить нас істориками. Історик – професійний дослідник минулого, який вивчає його, користуючись спеціальними засобами та залучаючи до цього історичні джерела.

Професійні історики завжди намагаються окреслити, що або кого досліджуватимуть: історію народу, країни чи конкретної людини. Вони визначають, де розгорталася подія або явища: у певному місті, конкретній країні чи у світі в цілому. Їм важливо знати, коли це відбувалося. Така інформація дає змогу зосередитися на пошуку необхідних **історичних джерел**; – основи вивчення минулого.

СЛОВНИК

Історичне джерело – будь-яка пам'ятка або свідчення, що створені людиною або пов'язані з її діяльністю, завдяки яким можна дізнатися про минуле.

Археологи під час проведення дослідження

Історичне дослідження передбачає пошук джерел інформації, оброблення отриманої інформації, опис результатів та підбиття підсумків. Так учені досягають поставленої мети: формують уявлення про певні історичні події, явища або людей – головних героїв історії.

Пізнання минулого передбачає вивчення різних проявів життя людини

Учені опрацьовують безліч різноманітної інформації, перевіряють її та відсіюють неправдиву чи недостовірну. Користуватися недостовірними даними шкідливо для будь-якої людини, а для науковців – і поготів!

Історики мають бути неупередженими в дослідженнях, сприймати інформацію відсторонено, не виявляючи власних емоцій. Проте особисті переконання, життєвий досвід, релігійні чи політичні позиції можуть впливати на дослідження науковців. У таких випадках виникають різні погляди на одну й ту саму подію чи різні оцінки вчинків однієї й тієї самої історичної постаті. Знайомство з різними поглядами допоможе вам сформувати власну думку щодо подій минулого.

2. Історик Йоганн Дройзен писав:

«...реконструкція минулого не є ані метою, ані тим більше наслідком історичного дослідження. Усе, що може історик, це – на підставі сповнених прогалин джерельних свідчень – з'ясувати мотиви та вчинки, а також наслідки тих вчинків».

Поясніть, як розумієте наведену цитату. Чому розуміння причин та наслідків певних подій іноді важливіше за знання самої події? Складіть схему «причина–подія–наслідок» для будь-якої події з вашого життя.

Макет давнього Києва, зроблений істориками на підставі інформації з різних історичних джерел

•• Що вивчає історія мого краю?

Ви уже робили перші кроки з вивчення власної історії. Пригадайте, як у початкових класах малювали генеалогічне дерево. Так ви вивчали історію свого роду, сім'ї. Тепер настав час вивчати історію спільнот, до яких належите. Почнімо з *історії рідного краю*.

Поняття «рідний край» має багато тлумачень. Так називають рідне село/селище або місто. Так позначають регіон, у якому народилася людина (наприклад: «мій рідний край – Полтавщина»). Найчастіше цими словами описують місце, де народились або провели дитячі роки, де залишився батьківський дім.

Важливу роль у формуванні людської індивідуальності відіграє спільнота тієї місцевості, з якою пов'язані перші спогади. Знання історії рідного краю допомагає краще зрозуміти себе, знайти власне місце в суспільстві.

Ви щодень спостерігаєте сліди минулого – бачите історичні будівлі, ходите вулицями, що їх назвали на честь видатних діячів чи діячок минулого, відвідуєте історичні виставки та музеї.

3. Як би ви відповіли на запитання «Де ваш рідний край?». Поясніть, чому дали саме таку відповідь. Чи є серед ваших однокласників / однокласниць хтось, хто дав іншу відповідь? Поміркуйте, з чим це пов'язано та про що свідчить.

●● Що вивчає історія України?

Вивчення минулого пов'язане з часом та простором. Учені, які досліджують минуле українських земель від часів появи тут найдавнішої людини (а це близько 1 мільйона років тому!) і до подій вчорашнього дня, вивчають *історію України*.

Історія України – це не лише минуле незалежної держави Україна. Це – історія усіх людей та спільнот, що будь-коли проживали на наших землях, незалежно від того, українці вони чи ні, перебували на цих теренах десятки років чи тисячоліття. В українській історії відбувалося чимало знаменних подій, залишили слід багато яскравих особистостей, тому вона цікава не лише професійним дослідникам.

Але українські терени ніколи не були відокремлені від інших територій та спільнот. Вивчення історії України неможливе без знання історії наших найближчих сусідів та усієї Європи. Так само неможливо уявити європейську історію без української. Чимало подій, явищ та людей об'єднували нас у минулому, ми спільно долали негаразди й святкували перемоги.

Вивчаючи історію України, ви дізнаєтеся, як і коли українці змінювали перебіг європейської історії, які події в Європі мали вирішальне значення для українських земель.

Кожна територія та спільнота має минуле. Разом із минулим сусідів воно становить історію певного регіону. Сусідні регіони формують історію континентів. Минуле усіх континентів є світовою історією. Таким чином, минуле рідного краю, України, Європи є частиною світової історії.

Пам'ятник Богданові Хмельницькому
в Києві

Пам'ятник Тарасові Шевченку
в Харкові

Пам'ятник
Володимиру Великому
у Києві

Будівля Чернівецького університету
(колишня резиденція митрополита) –
пам'ятка історії та культури

4. Пригадайте, які події історії України вам уже відомі. Звідки ви про них дізналися? Чи розумієте причини та наслідки цих подій? Поміркуйте, для чого потрібно вивчати історію.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Наведіть приклади присутності минулого у вашому житті. Як минулі історичні події впливають на наше життя сьогодні? Який вплив вони матимуть на ваше майбутнє?
2. Обґрунтуйте п'ятьма–сімома реченнями, навіщо нам потрібно вивчати історію та зберігати пам'ять про минуле.
3. Складіть невеличку розповідь про роботу істориків. Що вас захоплює в цій роботі?
4. Здійсніть реальну або уявну мандрівку до історичного музею. Завітайте до музею, розташованого у вашому місті / селі / селищі або за допомогою мережі Інтернет відвідайте музей онлайн. Що вас вразило під час екскурсії? У яких музеях ви б хотіли побувати?

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

§ 3.

Події в історії

- Що вивчає наука хронологія?
- Як рахувати історичний час?
- Що таке лінія часу?
- Які основні періоди в історії людства?

▶ Що означає українське прислів'я «Згаяного часу і конем не доженеш»? Чому варто «берегти час», «не гаяти»? Прочитайте уривок з вірша Ліни Костенко. Куди «час летить»? Як порахувати час?

*Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркізи Помпадур,
І ми живем уже після потопу.*

*Не знаю я, що буде після нас,
В які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, – час.
А ми живі, нам треба поспішати.*

• Що вивчає наука хронологія?

Події з минулого людства, які вивчає історія, трапилися в певний час. Його можна відрахувати «назад»: кілька хвилин тому почався урок, кілька годин тому ви поснідали, кілька днів тому був вихідний, кілька місяців тому був червень, кілька років тому ви народилися тощо. Для того, щоб правильно вирахувати історичний час – коли трапилася та чи інша подія – існує спеціальна наука. Вона має назву «**хронологія**», на честь давньогрецького бога Хроноса. За легендою, він був уособленням часу, початку та кінця. Остання ж частина слова – «-логія» – в перекладі з давньогрецької мови означає «наука».

СЛОВНИК

Хронологія – спеціальна історична наука про час, його відлік, поділ та обрахунок.

• Як рахувати історичний час?

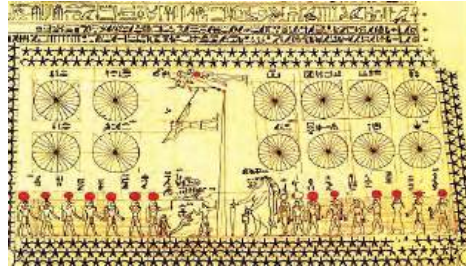

1. Пригадайте події, які сталися щойно, нещодавно та давно. Чи легко зрозуміти, коли подія трапилася, якщо користуватися неточними вимірами? Як простіше пояснити, коли сталася подія?

Сучасний годинник може показати час із точністю до секунди або навіть частки секунди. Ви навчалися орієнтуватися за годинником не тільки щоб розповісти, коли подія сталася. Ви можете навіть передбачити майбутнє – коли розпочнеться наступний урок, коли повернетесь додому чи коли настануть канікули.

Сонячний годинник.
За допомогою цього пристрою визначали час у давнину

Єгипетський календар –
один із найдавніших у світі

1	I	6	VI	11	XI
2	II	7	VII	15	XV
3	III	8	VIII	20	XX
4	IV	9	IX	40	XL
5	V	10	X	50	L

10 років – десятиліття
100 років – століття
1000 років – тисячоліття

Римські цифри, якими
позначають століття в історії

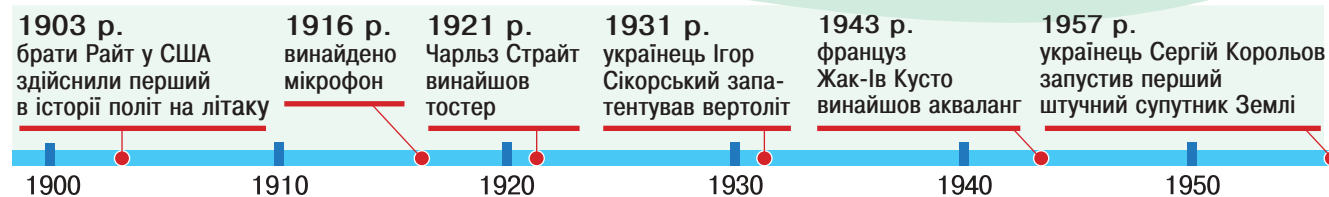
Чим далі ми просуваємося в минуле, чим давніше відбувалися події, тим більше мірило ми використовуємо. Дні об'єднуємо в тижні, тижні у місяці, місяці в роки.

Історики найчастіше рахують роками чи століттями. Потім дослідники встановлюють час подій, що сталися триста чи півтори тисячі років тому. Інколи навіть із точністю до хвилин.

В історії століття зазвичай позначають римськими цифрами. Слово «століття» скорочують: «ст.».

● Що таке лінія часу?

Щоб не загубитися у підрахунках часу, історики використовують особливу шкалу – лінію часу. Вона стає в пригоді, коли потрібно записати інформацію про багато подій минулого. У математиків було запозичено спеціальну лінійку з цифрами, на якій замість сантиметрів позначають роки або століття та події, що трапилися. Стрілка спрямована в майбутнє. Так легше зрозуміти, скільки років тому сталася подія. Можна також простежити, чи якісь події трапилися водночас (історики кажуть – синхронно) чи одна за одною (послідовно).

2. Намалюйте лінію часу та позначте на ній:

(а) рік, який триває зараз; (б) рік, коли ви народилися.

- Відомо, що видатна українська поетеса Ліна Костенко народилася у 1930 році. Позначте цю дату на лінії часу.
- Визначте, скільки вам років.
- Визначте, на скільки років старша за вас Ліна Костенко.
- Із додаткових джерел дізнайтеся, які події відбулися синхронно (у той самий рік, місяць чи день) із вашим народженням.

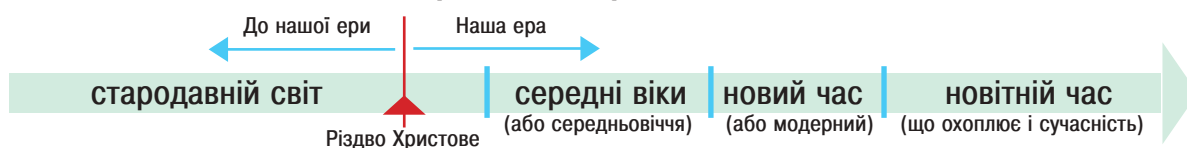

Які основні періоди в історії людства?

▶ Коли почалася історія? Яка перша подія в історії?
Чи можна знати це точно?

Вважають, що історія почалася тоді, коли виникла людина. За даними сучасних наукових досліджень, це сталося близько трьох мільйонів років тому. Щоб дослідити увесь цей дуже тривалий час, історики домовилися розділити його на частинки – *періоди*. Наразі їх чотири.

Періоди історії людства

Ці відрізки не є однаковими. Детальніше про кожен період ви дізнаєтеся у процесі вивчення історії.

Якщо прямувати лінією часу до початку, то ми не знайдемо числа нуль. І це трохи більше, ніж дві тисячі років тому, та аж ніяк не три мільйони! Вчені домовилися, що, рухаючись далі в минуле, час після першого року вони позначають як перший рік, але «до нашої ери» (скорочено «до н.е.»). Далі роки йдуть у зворотному порядку. Початком відліку нашої ери стала дата народження Ісуса Христа. Тому часто кажуть «після Різдва Христового» та «до Різдва Христового».

Люди використовували різні системи літочислення. Наприклад, починали від заснування міста, в якому жили, від початку правління володаря. Зараз, наприклад, в арабському світі рахують роки від подій

життя ісламського пророка Мухаммада. За календарем, який використовуємо ми, ці події відбулися у 622 році. Тож 622 рік за нашим календарем – це 1 рік за мусульманським. Проте у мусульманському традиційному календарі рік на 11 днів коротший, ніж у тому, який чинний в Україні та багатьох інших країнах.

На теренах України тривалий час літочислення вели «від створення світу». Щоб вирахувати, який зараз рік за цим календарем, необхідно до нинішнього року додати 5508 років.

Багато народів і тепер користуються власними системами літочислення. Водночас відлік «після Різдва Христового» став загальноприйнятим на нашій планеті. Тому цей час і називають «нашою ерою».

Перший рік нашої ери є також першим роком I століття. Тоді 101 рік є початком II ст., 201 – III ст. і так далі. Зверніть увагу: 100 рік н.е. – це останній рік I ст., а 200 – II ст. А от перший рік до нашої ери є останнім роком I ст. до н.е.

2. Прочитайте уривок із «Повісті минулих літ» Нестора Літописця. В якому році від Різдва Христового відбулась описана подія? Під яким роком вона була б відображена в мусульманському літописі? «У рік 6390 сів Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: "Хай буде се мати городам руським". І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися руссю».

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чому потрібно рахувати час? Яка спеціальна наука вивчає обрахунок історичного часу?
2. Що означають поняття «хронологія», «період», «тисячоліття», «століття»?
3. Дізнайтеся, як ведуть відлік часу в різних культурах. Коли починається рік, тиждень, день? Як називають місяці? Проведіть мінідослідження «Слов'янський календар». Чи схожий він із сучасним?
4. Поміркуйте, яка подія трапилася раніше (точну дату не потрібно знати). Винайдено автомобіль чи винайдено велосипед; перші люди навчилися писати чи навчилися малювати; винайдено друкарство чи люди почали виготовляти книжки; жив Богдан Хмельницький чи утворилося українське козацтво?
5. До якого століття належать 1450, 1648 та 1900 роки нашої ери?
6. Знайдіть українські прислів'я та приказки про час. Як у них віддзеркалено ставлення до часу?

§4.

Людина у просторі життєдіяльності

?

- Чим відрізняються географічна та історична карти?
- Про що можна дізнатися з історичних карт?
- Як зрозуміти історичну карту?
- Як взаємодіють людина і природа?

▶ Пригадайте, що таке карта. Чи користуєтеся ви або ваші рідні картою, щоб знайти потрібне місце?

• Чим відрізняються географічна та історична карти?

Кожна подія, що трапилася в історії, відбулася в певному місці. Її можна позначити на географічній карті за допомогою *умовних позначок*. Щоб дізнатися, що означає та чи інша позначка, історики-картографи укладають пояснення та розташовують поруч із картою. Такі пояснення називають *легендою*. Географічна карта розказує про місцевість, а **історична** – про події, які трапилися в цій місцевості.

Контури континентів, морів, океанів, розташування річок, гір, місцевостей, міст чи сіл з часом змінюються. Залежно від масштабу карти ці зміни будуть більш або менш помітні.

Українські території у Каталанському атласі 1375 року

СЛОВНИК ◀ ■ ■ ■ ■ ■

Історична карта – карта, на якій за допомогою спеціальних позначок вказано місця історичних подій, явищ чи процесів.

• Про що можна дізнатися з історичних карт?

▶ Як ви розумієте, що таке історична подія? Як позначають час події? Які події можна назвати визначними, а які – ні?

Історія складається з подій минулого, які залишилися в пам'яті людей. **Подія** – це будь-яка зміна, що трапилася в певному місці та часі. Це може бути щось незначне (наприклад, приймання ванни, пакування до портфелю яблука, яке хочете з'їсти на перерві, запізнення на урок). Чи навпаки, дуже важливе – поява першого автомобіля в Україні, перший кінопоказ у світі чи початок Революції Гідності.

СЛОВНИК

Історична подія – сукупність логічно завершених та обмежених у просторі й часі історичних фактів.

Деякі події в історії трапляються випадково. За легендою, давньогрецький дослідник Архімед, який жив у III ст. до н.е., приймаючи ванну на своїй віллі в Сиракузах, відкрив кілька законів природи. У 1945 році американський учений Персі Спенсер, досліджуючи новий радар, залишив у кишені свого лабораторного халата плитку шоколаду. Шоколад розтанув, а інженер відкрив випромінювання, яке зараз використовують у мікрохвильових печах. У 1939 році Джордж Данциг запізнився на лекцію в Каліфорнійському університеті Берклі (США). На дошці в аудиторії були написані рівняння, які він успішно розв'язав. Як виявилось потім, це було не домашнє завдання, а використаний професором приклад рівнянь, які неможливо розв'язати.

Часто важливість події ми розуміємо лише через якийсь час після того, як вона трапилася. На її значення вказують наслідки, що їх мала подія.

Зараз нікого не здивує автомобіль. Проте перша автоподорож стала справжньою сенсацією! Власником першого авто в Україні був Василь Навроцький – видавець газети «Одеський листок». Автолюбитель проїхався українськими дорогами в 1891 році.

Чотири роки потому в Парижі публіка вперше побачила кіно – його показали парижанам брати Люм'єр.

Одним із наслідків Революції Гідності стало підписання між Україною та Європейським Союзом Угоди про асоціацію. Це стало однією з найважливіших подій в українській історії.

Перша модель мікрохвильової печі важила 340 кг. 1947 рік

Автомобіль марки «Панхерд і Леверсон». На такому, імовірно, їздив В. Навроцький

Підписання Угоди Україна-ЄС. 27 червня 2014 року

Усі події на карті позначають крапкою або іншим спеціальним знаком і поряд вказують дату. Якщо події пов'язані між собою, то можна їх на карті з'єднати. Так роблять, коли описують перебіг війни, революції тощо.

Певні речі можуть повторюватися або тривати дуже довго, охоплювати цілі міста, регіони, країни, інколи – увесь світ. Тоді говорять про **історичні явища**. На карті території, де вони відбувалися, зафарбовують певним кольором. Це відображають у легенді. У назві карти та в легенді зазвичай вказують дати початку й завершення цих подій і явищ.

СЛОВНИК

Історичне явище – сукупність пов'язаних між собою подій, які відбуваються впродовж певного періоду часу.

Коли ми хочемо відстежити історичний процес, то нам потрібно порівнювати кілька карт. Тоді ми зможемо побачити певні закономірності, зрушення чи, навпаки, те, що залишається незмінним.

1. Запишіть кілька важливих подій з вашого життя або життя вашої родини (які відбулися цього року, за останні 15 років, минулого тисячоліття).

Як зрозуміти історичну карту?

Історична карта (або мапа) містить усю необхідну інформацію, щоб її «прочитати», навіть якщо ви нічого не знаєте про ту чи іншу історичну подію, явище чи процес. Спочатку зверніть увагу на назву або підпис: це відповідь на запитання, що позначено на карті та про який час йдеться. Потім зверніться до легенди. Кожну позначку послідовно відшукайте на карті. Якщо між позначками є з'єднання або можна простежити якісь закономірності, то ви все робите правильно.

2. Розгляньте історичну карту на с. 27 та дайте відповіді на запитання.

- Про що оповідає ця карта?
- Де на карті північ, південь, захід і схід? Які географічні об'єкти на карті вам відомі?
- Як позначено на карті міста та країни?
- Що може означати знак на карті? Як дізнатися точно? У якій частині карти це написано?
- Що поєднано стрілочкою між містами Майнгайм із роком 1885 та Одесою з роком 1891?
- Які події позначені на карті? Як їх виділено? Чи далеко від вас відбулися ці події?

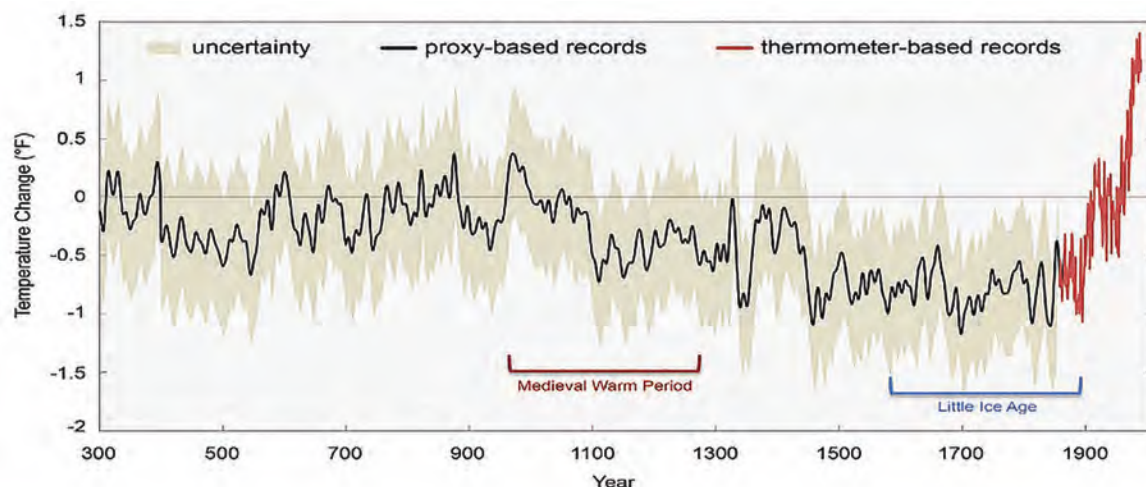
Вибрані технічні винаходи та наукові відкриття в Європі

Як взаємодіють людина і природа?

Географічні умови – спекотний чи холодний клімат, рельєф із горами чи рівнинами, наявність водойм чи їхня відсутність – все впливає на спосіб життя людей. Історичні події також залежать від географічних умов. Ба більше – в історії були періоди, коли на планеті було холодніше або значно теплішало. Зміни температур призводили до зміни життя людей.

Зміни температури у світі упродовж 1700 років

3. Розгляньте схему зміни середньої температури на нашій планеті, позначеної на лінії часу.

- Де на схемі позначено роки?
- Якими датами починається та завершується лінія часу?
- Що означає вертикальна вісь графіка?
- Позначте «середньовічний теплий період» та «малий льодовиковий період».
- Чому, на вашу думку, після 1900 року середня температура різко зростає?
- Що ви знаєте про глобальне потепління? Чим воно спричинене?

До природних умов людина пристосовує свій одяг, харчування, житло. Навіть звичаї, традиції, норми права також залежать від навколишнього середовища. Щоб подолати труднощі, люди впроваджують технічні новації, розробляють нові матеріали. Чимало дослідників присвятили життя вивченню навколишнього світу, щоб краще зрозуміти природу та місце людини в ній. Проте часом винаходи, що здавалися на перший погляд корисними, з часом завдавали непоправної шкоди довкіллю.

Одяг трипільців.
Реконструкція

Одяг давніх єгиптян. Зображення
з поховальних камер у пірамідах

4. Розгляньте одяг трипільців – мешканців території України, та єгиптян. Ці спільноти жили приблизно в той самий історичний період. Поміркуйте, чим зумовлений їхній зовнішній вигляд. Чи зараз єгиптяни та українці одягаються однаково? Які ще відмінності, пов'язані з умовами проживання, можна віднайти між єгиптянами та українцями?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Як пов'язані географічні чинники, довкілля та спосіб життя людей?
2. Як історична карта допомагає описати і зрозуміти історичну подію?
3. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте розповідь про те, як людина впливає на довкілля. У своїй розповіді скористайтеся поняттями «період», «простір життєдіяльності», «тисячоліття», «століття». Поміркуйте, як зробити довкілля безпечнішим.
4. Розташуйте події на лінії часу та визначте, яка подія відбулася раніше:
 - перший кінопоказ чи поява першого автомобіля в Україні;
 - жили брати Люм'єр чи жив Архімед;
 - показ кіно чи винайдення мікрохвильової печі.
5. Скориставшись картою, установіть, де відбулися події:
 - проїхав перший автомобіль в Україні;
 - Архімед працював над дослідженнями;
 - перший кінопоказ братів Люм'єр;
 - Йоганн Гутенберг винайшов друкарський верстат.

§5.

Україна та її сусіди на географічних та історичних картах

?

- Як знайти Україну на карті світу та хто її сусіди?
- Що таке локальна історія?
- Про що розповідає топоніміка?
- Які події відбулися на нашій території?

Яку інформацію позначають на географічних та історичних картах? Користуючись картою, назвіть сусідів України. Які європейські країни ви знаєте? Знайдіть на карті України свій населений пункт.

Як знайти Україну на карті світу та хто її сусіди?

Україна на карті Європи

Історична карта – це не лише умовне зображення території з позначеними на ньому подіями. Так називають і карту, створену кілька десятиліть або століть тому. Вона відрізняється від сучасної. Карта відображає ті об'єкти, рівень знань та уявлення, які люди мали на час її створення. Тому на деяких картах ви можете не знайти країни, острови чи цілі континенти. Що більше людство здобуває знань про світ, то карти стають достовірнішими. Точнішим стає і позначення історичних подій на них.

Добре, якщо на карті ви помітите знайомі географічні назви. Так ви можете визначити, наскільки далеко від вас відбулися історичні події, процеси. Можливо, вони відбувалися там, де ви живете.

Ми ретельно дослідили власну планету – Землю. Тому історичні події можемо позначити будь-де: і на океанах, і на суші.

Найбільші поверхні суші називають *континентами*. Це Євразія, Північна Америка, Південна Америка, Африка, Австралія та Антарктида. Україна розташована в Європі, що є частиною Євразії.

*Портолан (карта портів).
Картограф Граціозо Бенінкаса.
Італія. 1470 рік*

1. Розгляньте старовинну карту та дайте відповіді на запитання.

- Коли цю карту створено й ким? Що на ній позначено?
- Спробуйте знайти на ній територію сучасної України. Чи легко вам вдалося це зробити?
- Чи є тут якісь умовні позначки? Що вони означають?
- Яка частина карти залишилася незавершеною? Чому?

Що таке локальна історія?

2. Поміркуйте, чи може подія, що трапилася у вашому селі / селищі / місті, змінити історію людства. Пригадайте знаменні події з історії вашого населеного пункту. Чому їх вважають визначними?

Архімед на віллі в Сиракузах (Італія), Карл Бенц у майстерні в Майн-гаймі (Німеччина) та ви сьогодні в школі «робите історію». Історією стають усі події, незалежно від масштабу. Нові винахід чи ідею інколи сприймають не одразу. Деякі швидко визнають і використовують вже сучасники винахідників та відкривачів, іншим – потрібен час.

Історію сім'ї, села, селища, міста чи певного регіону вивчає спеціальна галузь історичної науки – **локальна історія**. Для неї цікава інформація про вас, ваші родини, місцевість, де ви мешкаєте. Вона досліджує події, що там трапилися, визначає, чому так сталося, яке значення це має для громади, країни чи навіть світу.

СЛОВНИК

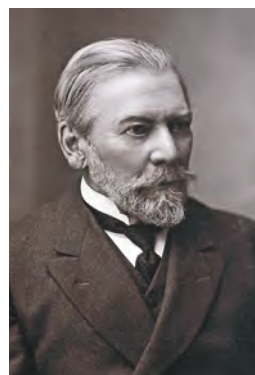
Локальна історія – напрям історії, що вивчає події та людей на місцевому чи регіональному рівні.

Прикладом може слугувати дослідження історії родин Терещенків та Ханенків – відомих благодійників. Коріння цих родин сягає козацьких часів. У XIX – на початку XX століття вони були найвідомішими виробниками цукру у Східній Європі. Але уславилися не лише завдяки успішному бізнесу. Вони були фундаторами історичних музеїв у Києві та Глухові, музею мистецтва та картинної галереї в Києві, численних майстерень вишивки. Завдяки пожертвам цих родин музеї не лише було засновано – їхні колекції постійно поповнювали. Музеї, засновані Богданом та Варварою Ханенками, працюють і сьогодні. Тож завдяки діяльності двох сімей для нас збережено українську та світову культурну спадщину. Історія цих родин заслуговує на дослідження. Цим, зокрема, й займається локальна історія.

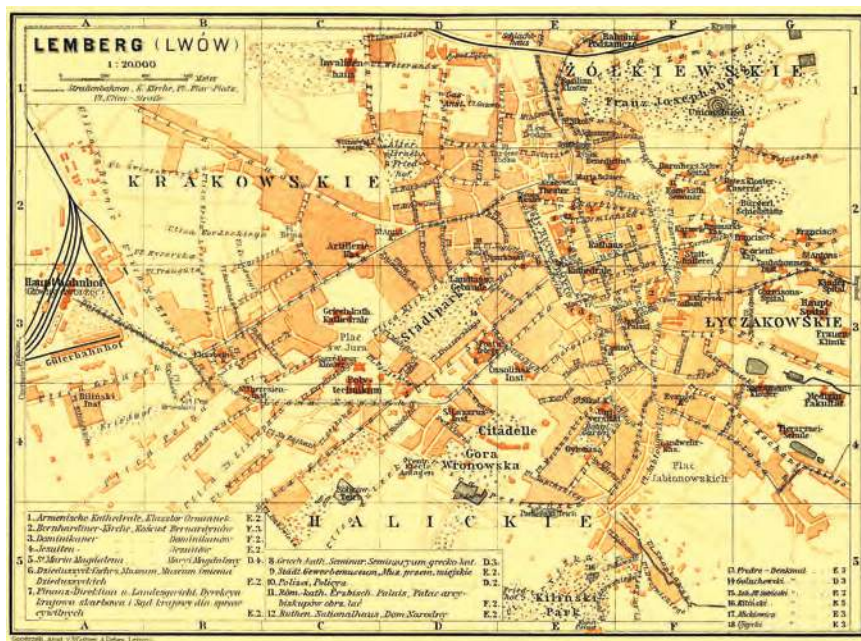
Родина Терещенків –
відомих благодійників

Богдан і Варвара Ханенки

Про що розповідає топоніміка? Які події відбулися на нашій території?

§5.

Німецька карта
Львова 1911 року
з написом
«Ламберг (Львув)»

На історичній карті позначено чимало назв – річки, моря, гори, рівнини, країни тощо. Кожна має певне значення – з нею пов'язані легенди (якщо ми не впевнені, що ці події справді сталися або якщо подробиці забулися) чи достовірні свідчення. Таємниці географічних назв відкриває наука **топоніміка**.

СЛОВНИК

Топоніміка – наука, що вивчає географічні назви, їхнє походження, значення, розвиток до сьогодні.

Інколи одні й ті самі географічні об'єкти у різних народів називають по-різному. Приміром, ми говоримо «місто Львів», а сусіди-поляки називають його «Львув». Те саме місто латинською мовою називають «Леополіс» (буквально «місто Лева» українською), а німецькою – «Лемберг» або «Ламберг». Столицю Литви – місто Вільнюс – українці колись називали «Вільна», а поляки й досі називають «Вільно». Столиця Словаччини – місто Братислава – має назву Пресбург в німецькій мові та Пожонь в угорській.

► Чому так стається, що одне і те саме місто або місцевість має різні назви?

Назва відображає певні події, що трапилися на тій чи тій території. Якщо відбулося щось значне або щоб увічнити пам'ять про певні події чи осіб, нащадки змінюють назви. Бувають і випадки, коли зміна назви була необґрунтованою, тож населеним пунктам потім повертають старіші історичні назви. Наприклад, за часів Радянського Союзу змінили назву міста Луганськ на Ворошиловград – на честь радянського полководця. Коли ж постала незалежна Україна, місту повернули історичну назву.

3. Дослідіть, звідки походить назва вулиці, на якій розташована ваша школа, та вулиці, на якій ви живете, якою йдете до школи. Розкажіть про історію походження їхніх назв своїм однокласникам та однокласницям.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Дізнайтеся історію назви вашого міста / села / селища. З якого часу воно має таку назву? Що означає ця назва? Чи змінювало воно назви упродовж існування?
2. Створіть історичну мапу. Можете вибрати для неї власні умовні позначки. Позначте місце й дату вашого народження. Позначте місце, де ви живете, та дату, коли ви тут оселилися. Позначте місце, де розташована ваша школа, та дату, відколи там навчаєтеся. Куди ви подорожували та коли? Чи бачили там якісь історичні місця? Чи знаєте ви про події, які колись також сталися в цих місцях? Виберіть важливі події з вашого життя та позначте їх на карті та лінії часу. Позначте також важливі події в житті громади / села / міста, що сталися упродовж вашого життя. Поділіться враженнями. Карта якого масштабу у вас вийшла (карта села / міста / області / країни / континенту)? Які події вибрали, щоб позначити на карті? Чи є місця, які відвідували і ви, і ваші однокласники?
3. Слова «локальний» та «топоніміка» походять від одного слова – «місце», але в перекладі з різних мов: «локус» із латинської, а «топос» – із давньогрецької. З додаткових джерел інформації дізнайтеся, що означають подані слова. Можливо, ви знаєте ще інші?
Від «локус» – локація; локатор; локалізувати; дислокація; локомотив.
Від «топос» – топографія, топограф, топологія, топонім.
4. Звідки (від імені видатного діяча, назви географічного об'єкта чи історичної події) походять назви населених пунктів Івано-Франківськ, Хмельницький, Донецьк, Кам'янське, Ірпінь, Київ? Як називали ці міста раніше? Відшукайте інформацію про інші населені пункти в Україні та згрупуйте їхні назви у таблиці.

Названі
на честь людей

На честь
історичних подій

На честь географічних
об'єктів чи місцевості

§6.

Етноси і природа в історії

?

- Що таке етнос та наука етнологія?
- У якому етнографічному регіоні я живу?
- Як довкілля впливає на історію?
- Які історії оповідають географічні назви, а які назви приховують географію?

► Пригадайте, які країни є сусідами України. Які народи там живуть? Чи проживають на території України інші народи, окрім українців?

Що таке етнос та наука етнологія?

Спільнота, у яку люди об'єднані уявленнями про спільне походження, територією проживання, культурою, мовою, звичаями та традиціями, утворює *етнос*. Зазвичай, етнос має ту назву, яку сам собі дає, або за тією мовою, якою розмовляє: українці спілкуються українською, поляки – польською, турки – турецькою мовами і так далі. «Етнос» у перекладі з грецької означає «народ». Тому наука, що вивчає народ, – це **етнологія** (наука про народи).

Дослідженням окремих народів займаються спеціальні напрями етнології. Приміром, українців вивчає *українознавство*, поляків – *полоністика*, слов'янські народи загалом – *славістика*, турків та інші тюркомовні народи (зокрема кримських татар) – *тюркологія* тощо.

Український традиційний одяг XIX ст.

Кримськотатарський національний одяг XIX ст.

СЛОВНИК

Етнологія – наука, що вивчає етноси (народи), їхню історію, традиції та звичаї, одяг, традиційні заняття, фольклор тощо.

У якому етнографічному регіоні я живу?

1. Розгляньте традиційний український стрій різних регіонів. Що між ними схожого, а що відмінного? Як виглядає український стрій у вашому регіоні? Про що свідчать такі особливості?

Кадри з документального фільму «Спадок». Виробництво FILM.UA Group за участю Українського інституту історії моди / 2020 р.

Населення Землі дуже різноманітне. На нашій планеті співіснують від трьох до п'яти тисяч етносів. Одні з них численні, інші налічують кілька сотень осіб. Деякі заселяють величезні простори, а інші живуть у кількох поселеннях. Кожен етнос формувався під впливом певних географічних і природних умов. І якщо етнос – це населення кількох сусідніх сіл і містечок, то відмінності між ними ви не помітите. А що ж відбувається всередині етносів, які мешкають на значних територіях? Наприклад, українці живуть у степах Таврії, лісах Полісся, горах Криму та Карпат. Зрозуміло, що повсякденне життя й побут цих людей відрізнятиметься: те, що потрібно для життя в горах, може не знадобитися мешканцям лісів чи степів. Тому територію, на якій проживає етнос, поділяють на **етнографічні регіони**.

СЛОВНИК

Етнографічний регіон – певна територія, на якій проживає частина етносу. Для неї характерні певні відмінності від решти народу – в одязі, традиційних заняттях, звичаях, діалекті (мовних особливостях) тощо.

2. Дослідіть, у якому етнографічному регіоні розташоване ваше село / селище / місто. Яку назву має цей регіон?
 - Чому він відокремлений від решти регіонів (за особливостями природи, рельєфу, через історичні події, традиційні заняття тощо)?
 - Чи знаєте ви особливі традиції, яких дотримуються у вашому регіоні? Поміркуйте, чи це випадково.

Етнографічні регіони України

Як довкілля впливає на історію?

3. Роздивіться карту України. Визначте, де кордони (між країнами чи областями) проходять уздовж річок чи горами. Поміркуйте, чи це випадково.

Річки, моря, гори, пустелі та інші географічні об'єкти – це не просто різні зображення на карті. Вони розділяють та об'єднують людей, тобто можуть бути як *природними бар'єрами*, так і спільним простором.

Вивчаючи карту України, ви помітили, що на заході природним бар'єром нашої країни є Карпати. На півдні – Чорне та Азовське моря. На півночі – ліси й річки.

Кожен етнографічний регіон має особливий рельєф, характерні погодні умови. Від них значною мірою залежали особливості господарювання місцевого населення. Наприклад, чорноземні ґрунти і помірний клімат забезпечували високі врожаї, великі річки були зручними торговельними шляхами, у горах розводили кіз та овець.

Людські ресурси й природні багатства постійно приваблювали загарбників, навіть із далеких країв. Тому на українських теренах не лише процвітала торгівля, а й тривали кровопролитні війни. Плекаючи багату культуру, українці мусять обстоювати власне право на неї у тривалій і виснажливій боротьбі. Проголошення незалежності України не далось нашому народові легко.

Клімат і погодні умови значною мірою впливають і на розвиток історичних подій. Теплий клімат Півдня України, сприятливі для землеробства умови, повноводні річки, що текли цими землями, спонукали давніх греків вибрати чорноморське й азовське узбережжя для заснування міст-колоній. Звісно, це сприяло розвитку торгівлі й землеробства, піднесенню освіти й культури у Причорномор'ї та Приазов'ї. Місцеві мешканці налагодили контакти з греками, пізнали їхню культуру. У греків було запозичено чимало слів, які й досі є в українській мові.

Слова, які ми запозичили з грецької мови
Корабель, м'ята, огірок, оладка, троянда, халепа

Пересохла річка Сула на Полтавщині

Клімат і рельєф упродовж існування людства зазнали чималих змін. Були періоди потеплінь і похолодань. Колись терени України вкривав льодовик, тож первісні люди не поспішали тут оселятися. Завдяки потеплінню люди почали поступово освоювати наші землі. Зараз людство переживає період *глобального потепління*. Наша планета потерпає від посух та неврожаїв в одних місцевостях та паводків в інших. Тисячі людей змушені полишати свої домівки.

Безвідповідальна діяльність людини зменшує кількість природних ресурсів, а потреба в них постійно зростає. З давніх-давен люди воювали за розширення або захист свого життєвого простору та за ресурси, що забезпечують їхню життєдіяльність. Навіть сьогодні це призводить до конфліктів між державами, що іноді вирішуються силою зброї.

Які історії оповідають географічні назви, а які назви приховують географію?

► Як гадаєте, що таке камамбер, пармезан та бринза?

Деякі географічні назви нам оповідають цілі історії. Наприклад, місто Львів, засноване у XIII ст., назване на честь Лева Даниловича, одного з князів доби Русі-України. Місто Станіслав у XX ст. було перейменовано на честь видатного українського поета й мислителя Івана Франка в Івано-Франківськ. Сучасний етнографічний регіон Волинь (як і сучасна Волинська область із центром у місті Луцьку) зберігає пам'ять про давнє плем'я волинян, яке жило там за середньовіччя.

Деякі продукти та речі, які ми вживаємо та використовуємо щодня, приховують назви місцевостей та історії їхнього походження. Скажімо, апельсини потрапили в Європу з Азії у XVI ст., тому ця назва дослівно означає «яблуко з Китаю». Одеколон (у буквальному перекладі – «вода з Кельна») здобув популярність спочатку в Німеччині у XVIII ст., а вже згодом «завоював» Європу й світ.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи впливає на історію довкілля? Поміркуйте, коли діяльність людини для довкілля має позитивні наслідки, а коли – негативні.
2. Поміркуйте, що змушує окремих людей, родини чи цілі народи переселятися.
3. Розв'яжіть історичні задачі. Що сталося раніше?
 - Станіслав став Івано-Франківськом чи до Європи завезли апельсини?
 - засновано Львів чи греки заснували місто Ольвію на території нинішньої Миколаївської області?
 - апельсини вживали в їжу в Азії чи в Європі?
4. Проведіть етнологічне дослідження свого регіону, спираючись на ключові запитання.
 - Які особливості традиційного одягу, звичаїв і традицій регіону?
 - Які характерні риси мають будівлі?
 - Яких народних пісень співають у вашому селі / селищі / місті?
 - Які слова та звороти вживають тільки у вас?
 - Які страви готують лише у вашому регіоні?
 - За що ви любите ваше село / селище / місто / регіон?

Узагальнення

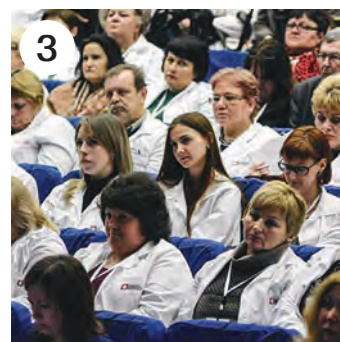
до розділу

Вступ. Людина. Суспільство. Історія. Історичний час і простір

1. Попрацюйте з вивченими поняттями.

Доберіть до ілюстрацій відповідні поняття. Дайте визначення цим поняттям.

*Спільнота; історичні дослідження; географічна карта;
історична карта; етнографічні регіони; суспільство.*

2. Попрацюйте з логічним ланцюжком.

Використавши здобуті на попередніх уроках знання, а також матеріали параграфів підручника, запропонуйте слова для створення хмари слів, центральним словом якої є поняття «історія».

3. Попрацюйте з лінією часу.

- Виберіть п'ять винаходів і відкриттів із карти технічних винаходів та наукових відкриттів (с. 27) та позначте їх на лінії часу.
- Біля кожної з цих історичних подій позначте римськими цифрами століття, коли вони відбулися.
- У якому тисячолітті сталися ці події?
- Складіть кілька хронологічних задач, використавши винаходи й відкриття, які ви вибрали.

4. Попрацюйте з текстом.

Прочитайте текст. Запропонуйте кілька запитань до нього. Нехай ваші однокласники та однокласниці дадуть на них відповіді. Оцініть їхні відповіді.

Історична доля українців, їхня традиційна культура, маючи багато спільних рис, водночас зберігає певні регіональні особливості. Вони виявляються на певній території й зумовлені особливостями історичного розвитку окремих районів України. Впливають на них природні та географічні умови, особливості культурних та повсякденних зв'язків з представниками інших етносів. Усе це дає підстави для етнографічного районування. Проте надзвичайно важливо при вивченні етнографічного різноманіття українців різних регіонів бачити й спільне. Це те, що визначає історичну, етнічну та духовну єдність усього українського народу в Україні і поза її межами.

5. Пропрацюйте з картами.

Складіть розповідь про ваш регіон, скориставшись лише тією інформацією, яку зможете отримати за допомогою карт, розміщених у параграфах підручника та на форзаці. Позмагайтеся, хто зможе отримати найбільше інформації.

6. Попрацюйте з інформацією.

Скориставшись набутими знаннями та додатковими джерелами інформації, підготуйте усне повідомлення на тему «Те, як живуть люди, залежить від того, де вони живуть».

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи погоджуєтесь ви з наведеними твердженнями?

- Я знаю такі поняття: хронологія, період, простір життєдіяльності, тисячоліття, століття, історичний простір, географічний простір, історична мапа.
- Я знаю, як впливає географічне положення на життя людей, їхній світогляд та історичні події.
- Я вмію порахувати час за допомогою лінії часу.
- Я вмію працювати з історичною картою.
- Я розумію, в чому особливість мого етнографічного регіону.
- Я розумію, що людина впливає на довкілля, але це важливий складник історії.

2. Дайте відповіді на запитання.

- Що нового я дізнався / дізналася, вивчаючи цей розділ?
- Яких нових навичок я набув / набула, а які вдосконалив / удосконалила, вивчаючи цей розділ?
- Де я можу застосувати набуті знання та навички?
- Що було не зовсім зрозумілим під час вивчення цього розділу?

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

§1.

Джерела інформації та їх види

- Звідки історики дізнаються про минуле?
- Як речі та зображення зберігають інформацію про минуле?
- Які бувають писемні історичні джерела?
- Як можуть мова й назви зберігати історію?

Звідки ви дізнаєтеся про події, які сталися у світі, в Україні, у вашій громаді, селі / селищі / місті? Пригадайте, що таке історичні джерела.

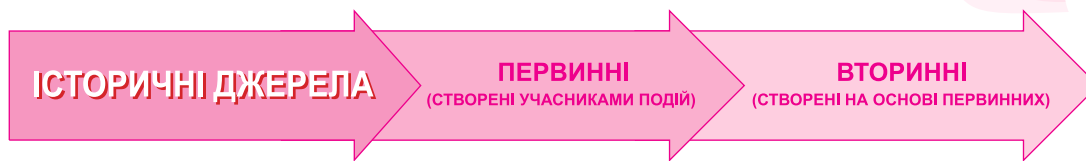
• Звідки історики дізнаються про минуле?

Якщо ви хочете відтворити події, які сталися кілька хвилин, годин, день тому у вашому житті, то покладаєтеся на власну пам'ять. Інколи запитуєте людей, які були свідками подій. Часом дізнаєтеся про те, що сталося, з медіа: онлайн, теленовин, статті в газеті, журналі.

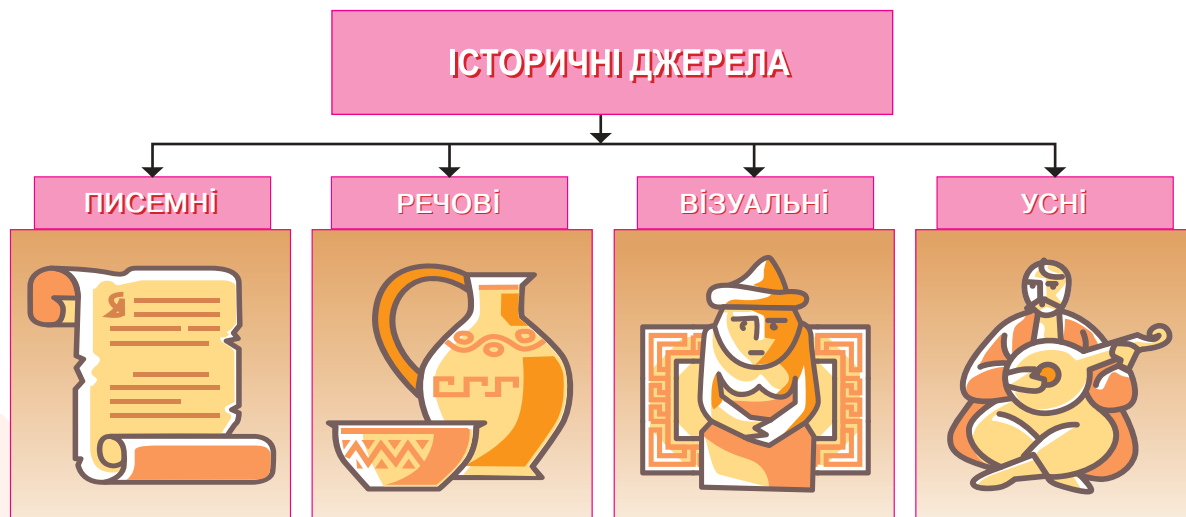
Історики також зберігають пам'ять про події. Їхні праці – то історія всього народу (українська історія), континенту (європейська, африканська, американська історія) чи й усього людства (всесвітня історія).

Оскільки історія вивчає минуле людей, то будь-який результат людської діяльності є **історичним джерелом**. Це можуть бути *матеріальні речі* (одяг, будівлі, предмети побуту тощо) чи *нематеріальні* (пісні, танці, ігри і подібне).

Якщо творцями джерел є свідки події, то ми їх називаємо *первинними*, або *першоджерелами*. Однак багато розповідей наших пращурів дійшли у переказах чи записах інших людей, чимало історій переписували не раз. Трапляється, що першоджерела хтось уже опрацював і на їх підставі створив власну оповідь. Цю оповідь ми називаємо *вторинним* джерелом. Вторинні джерела так само цінні для істориків, як і першоджерела.

Для того щоб було зручніше опрацьовувати джерела, історики поділяють їх за певними ознаками на кілька типів (категорій). Найчастіше – за типом інформації, яку використовують, – *писемні*, *речові*, *візуальні* та *усні*. Цей поділ є умовним, бо одне джерело може одразу належати до кількох категорій.

Як речі та зображення зберігають інформацію про минуле?

1. Як гадаєте, що перші люди навчилися робити раніше: писати, малювати, говорити чи жестикулювати?

Найдавніші історичні події зафіксовані у вигляді зображень та речей, які перші люди пристосовували для своїх потреб. Із розвитком суспільства люди почали виготовляти дедалі складніші речі й оточувати себе ними. З часом навіть витворювали довкола себе штучне середовище, яке було комфортніше за несприятливі умови довкілля.

Особливу науку, яка вивчає розвиток людства за допомогою речових джерел, називають *археологією*, а такий тип джерел – *археологічними*.

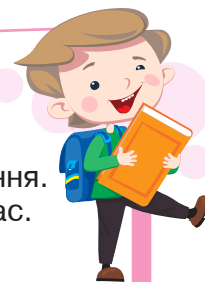
*Зображення з печери
Альтаміра в Іспанії.
35–11 тисяч років тому*

*Зображення з печери
Куева-де-лас-Манос в Аргентині.
11–7,5 тис. до н.е.*

2. Розгляньте малюнки з двох печер, які залишили давні люди.

- Де розташовані ці печери?
- Дати цих малюнків приблизні. Тут є верхня і нижня межа датування. Верхня – це та, яка ближче до нас, нижня – це та, яка далі від нас. Назвіть період створення цих зображень.
- Що означає скорочення «тис. р. до н.е.»? У чому різниця між датами, вказаними під першим і другим малюнками? Як розмістити їх на одній шкалі? Чи правильно сказати, що верхня межа датування печери Альтаміра є водночас нижньою межею датування для печери Куева-де-лас-Манос?
- Ніхто з учених ще не встановив точно, навіщо перші люди робили подібні зображення. Висловіть припущення, про що свідчать ці малюнки та навіщо люди їх створювали. Наприклад, як вони відображають відносини людини та природи; навіщо людина живе у громаді; чи хотіли люди, щоб їх пам'ятали тощо.

Зображальні, або візуальні історичні джерела – від перших печерних до сучасних цифрових – поділяють на багато видів. Це зокрема картини, зображення на стінах (фрески або графіті), орнаменти з кольорового скла (вітражі), ілюстрації в книжках (у рукописних виданнях їх називають мініатюрами), скульптури, фотографії.

3. Розгляньте фото.

- Кого з осіб, зображених на цій фотографії, ви знаєте?
- У якому столітті та скільки років тому створене це фото? Скільки років виповнилося Тарасові Шевченку, якщо він народився у 1814 році?
- Скористайтесь картою (§ 4, с. 27), щоб визначити, (а) коли виникли перші фотографії і де, (б) коли вони стали поширеними на території України.
- Які історичні подробиці про життя в XIX столітті підказує нам це фото?

Тарас Шевченко
та його друзі
Григорій Честохівський,
брати Олександр
та Михайло Лазаревські,
Павло Якушкін.
Фото Андрія Деньєра.
Санкт-Петербург,
квітень 1859 року

Які бувають писемні історичні джерела?

Наскельні малюнки згодом перетворилися на символи. Ще пізніше ці символи почали означати слова, поняття, а далі – звуки. Поступово виникло письмо, яким ми знаємо його сьогодні. Наші літери позначають звуки, а складаючи їх разом, отримуємо слова. Проте деякі народи користуються системами, у яких один знак може позначати ціле слово або речення (китайці, японці, корейці).

Люди записують різноманітну *інформацію*, створюють *тексти*. Вони оповідають нам про справжні чи вигадані події, емоції тощо. Це листи, щоденники, романи, оповідання, вірші. Їх створюють відомі чи невідомі (*анонімні*) автори.

У давнину при дворах володарів або в монастирях працювали люди, що записували події у порядку, в якому вони відбулися, – за хронологією, або «*від літа до літа*». Ці списки називали *хроніками*, або *літописами*. Такі писемні джерела історики вважають *оповідними*, або *наративними*.

У текстах, створених офіційними органами, записи підпорядковано суворим правилам. У них прописано, що можна й не можна робити (*закони, укази, розпорядження*), чітко зафіксовано певні події (наприклад, ім'я, прізвище та місце народження людини – як у *паспорті*). Такі джерела називають *документальними*.

Інформацію про минуле історики також отримують із написів на спорудах, монетах, творах мистецтва – з *епіграфічних джерел*.

Давньоєгипетське
письмо

Сторінка
з Радзивіллівського
літопису XV ст.

Графіті
(малюнок на стіні)
часів Революції Гідності
із зображеннями
Лесі Українки
та Івана Франка.
Київ. 2013–2014 роки

4. Прочитайте тексти, які стосуються фотографії на с. 45, та виконайте завдання.

- Яка тема об'єднує обидва тексти? Хто їхні автори? Коли вони створені?
- Який із них можна вважати першоджерелом, або первинним джерелом, а який – вторинним?
- Чи змінилося ваше уявлення про наведену фотографію після ознайомлення з писемними джерелами?

Текст 1

Я дуже зрадів, що ти облишив олійні фарби, і не дуже зрадів, що ти заходився тепер коло фотографії. Вона в тебе забирає часу нині, а потім, я боюся, коли з'являться непогані результати, вона полонить тебе. Це діло хімії та фізики [...], а тому яко художникові це зашкодить. Фотографія, хоч як не спокуслива, вона усе ж не містить у собі високого красного мистецтва (Лист Тараса Шевченка до Броніслава Залеського. 10 червня 1855 року).

Текст 2

Фотографія – сучасниця Шевченка. Поет відав про неї, коли та була ще в «дитинному» віці. Згодом, коли вона розвинулася, вийшла в широкий світ і почала викликати повсюдне задоволення, він також віддав їй належне. [...] Про «дитя» французького художника-декоратора Луї-Жака-Манде Дагера в Петербурзі стало відомо одразу. Зокрема, і в Імператорській Академії мистецтв, де на той час навчався малярству й віддавався поетичному натхненню геніяльний українець. 4 січня 1839 року про з'яву фотографії повідомляла столична газета [...] (Володимир Яцюк. «Тарас Шевченко і світ фотографії»).

● Як можуть мова й назви зберігати історію?

Невичерпним історичним джерелом є усна народна творчість, або фольклор. Це насамперед пісні, танці, звичаї, обряди, традиції. Фольклор становить особливу групу джерел, які ми називаємо усними джерелами, або нематеріальною спадщиною.

5. Прочитайте пісню. Проаналізуйте її як історичне джерело, відповідаючи на подані запитання.

Пливе шука з Кременчука, тече собі стиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха;
Пливе шука з Кременчука, луска на ней сяє,
Хто не знає закохання, той щастя не знає;
Пливе шука з Кременчука, підстрелена з лука,
А вже ж мені, серце моє, з тобою розлука.
Тече річка невеличка, тече собі стиха,
Хто не знає закохання, той не знає лиха;
Тече річка невеличка, схочу – перескочу,

Оддай мене, моя мати, за кого я схочу;
Тече річка невеличка, кінь не хоче пити,
Приступило до дівчини, не хоче любити.
Як не хочеш, дівчинонько, мні вірною бути,
То дай мені того зілля, щоб тебе забути.
Єсть у мене таке зілля близько перелазу,
Як дам тобі напитися, забудеш одразу.
Буду пити, буду пити, капельки не впусчу,
Тоді я тебе забуду, як очі заплющу.

Запис Тараса Шевченка. Кам'янець-Подільський, 1846 рік

- Коли джерело створено / записано?
- Яке місто згадане в джерелі? Де було записано пісню?
В яких етнографічних регіонах розташовані ці міста?
Чи далеко один від одного ці два населені пункти?
- Про які побутові подробиці тогочасного життя можемо дізнатися?
(Що вживали в їжу; який спосіб риболовлі згаданий; якою була природа.)
- Які незнайомі, незвичні слова трапилися вам у тексті пісні?
Відшукайте їхнє тлумачення у словниках або мережі Інтернет.
- Запропонуйте кілька власних запитань до цього історичного джерела.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Як можна поділити історичні джерела на групи?
Згрупуйте слова та словосполучення у таблицю за поданим зразком.
Статті в енциклопедіях, довідниках; писемні; речові; стаття в Інтернеті; книжка, стаття дослідників; візуальні; мовні; фольклор; розповідь науковця; розповідь учителя.

Історичні джерела				
Першоджерела				Вторинні джерела
Літопис Лист	Малюнок	Горщик	Пісні	

2. Поміркуйте, чому важливо вивчати подію, зіставляючи інформацію з кількох різних джерел.
3. Уявіть себе істориком, який досліджує будь-яку подію з вашого життя чи життя вашої родини (за вашим вибором). Запропонуйте якомога більше джерел, які б ви залучили для дослідження цієї події.
Свої роздуми оформіть у вигляді есе.

§8.

Текст і медіатекст

- Що таке факти і судження?
- Які існують медіа? Що таке медіатекст?
- Як перевірити достовірність медіатексту?
- Чи можуть історичні джерела бути підробками?

У яких професіях написання текстів – дуже важлива частина роботи?
 Чи є представники цих професій у вашому селі / селищі / місті?
 Чи хотіли б ви займатися написанням текстів? З якою метою?

Що таке факти і судження?

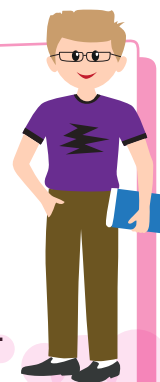
Кожен із вас уже писав власний *текст*. Можливо, це був твір, допис у соцмережах, запис власних думок чи відповіді на контрольній роботі. Текст – це відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо. Текст має певну тему, мету та послідовність викладення думок.

Текст містить кілька типів інформації. Серед них – **факти і судження**. Якщо щось справді існує і будь-хто це може перевірити, – це називають фактом. Якщо ми вдаємося до опису, деталізації, як це працює, взаємодіє, де значною мірою відображаємо наші уявлення, думки, – то це судження.

1. Виберіть, що з цих тверджень є фактом, а що – судженням. Запропонуйте власні приклади фактів та суджень.

- Технології допомагають змінити наше життя на краще.
- У 1825 році англійські інженери Джеймс Ватт і Джордж Стефенсон побудували першу пасажирську залізницю.
- Карл фон Лінде у 1877 році винайшов холодильник.
- Хороші холодильники – тільки виробництва фірми фон Лінде.
- Автомобіль – найвизначніший винахід у Німеччині.
- Перший автомобіль був розробкою німецьких учених.
- Соціальні мережі забирають забагато часу.
- На 2021 рік 60 % населення України зареєстровані у соціальних мережах.

СЛОВНИК

Факт – твердження, правдивість якого доведено.

Судження – особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати.

● Які існують медіа? Що таке медіатекст?

Інформація поширюється за допомогою *медіа* – засобів зберігання, передавання та відтворення інформації.

Як ми вже бачили, давні люди передавали свої повідомлення за допомогою наскельних малюнків. Як розвивалася писемність, ми детальніше дізнаємося на наступному уроці.

Із часом засоби передавання інформації змінювалися. Інформацію передавали за допомогою поштових голубів, гінців, гербів та різних малюнків. Навіть одяг та прикраси слугували джерелом інформації. Наприклад, колір одягу короля чи королеви під час прийому іноземного посла могли показати стан взаємин цих держав. З часом з'явилися засоби, які давали змогу передавати інформацію необмеженій кількості людей. Вони отримали назву *масмедіа*.

Масмедіа, або засоби масової інформації (ЗМІ), бувають *друковані* (газети, журнали, листівки, буклети, книжки, комікси, щоденники), *електронні* (радіо, телебачення, телефонія), *цифрові* (інтернет, мобільна телефонія, вебсайти, інтернет-телебачення, комп'ютерна анімація, аудіо- та відеоконтент, віртуальна реальність). Це «*старі медіа*», які належать певним організаціям. Щоб їх підготувати та випустити у світ, потрібно чимало обладнання та зусилля багатьох людей.

Зараз поширюються «*нові медіа*» – блоги, соціальні мережі тощо. Завдяки їм кожна людина може створювати, поширювати та зберігати інформацію самостійно.

2. Якими медіа ви користуєтеся щодня?
Як часто використовуєте «старі медіа»?
Чи ви є творцями «нових медіа»?

Якщо текст написаний та поданий у масмедіа, то його називають *медіатекстом*. Найчастіше творцями таких текстів є журналісти або блогери.

3. Прочитайте медіатекст. Знайдіть у ньому факти та судження.
Порахуйте їхнє співвідношення. Чи можна довіряти цьому тексту?
Виокреміть у ньому основну та другорядну інформацію.

- **В Україні «оживили» голос видатного поета Тараса Шевченка**
Це стало можливе завдяки новітнім технологіям.

Перший фонограф для запису та відтворення звуку був винайдений у 1877 році, через 16 років після смерті Тараса Шевченка. Тому записів його голосу не існує. Однак завдяки новітнім технологіям можна наблизитися до відтворення голосу Кобзаря.

Для проекту використали точні антропометричні дані, встановлені завдяки збереженій посмертній масці поета. Крім того, фахівці збирали в архівах інформацію щодо зовнішності, голосу, манери поведінки Шевченка.

На основі всіх даних дослідники створили 3D-модель голови поета і знайшли 108 осіб, які відповідали її параметрам. Потім на підставі даних досліджень, які встановили чітку залежність між тілом, рисами обличчя й голосом, нейромережа вибрала трьох найвідповідніших.

Проект тривав майже рік. До нього було залучено понад 150 осіб – програмісти, дизайнери, історики, шевченкознавці.

*За матеріалами Інформаційного агентства «УНІАН».
21 серпня 2021 року.*

<https://www.unian.ua/society/v-ukrajini-ozhivili-golos-vidatnogo-poeta-tarasa-shevchenka-novini-ukrajini-11520622.html>

● Як перевірити достовірність медіатексту?

Обсяг інформації у сучасному світі невпинно збільшується. Поява «нових медіа», розвиток соціальних мереж ведуть до того, що не завжди можна знайти якісну, правдиву, достовірну інформацію. Тому будь-який медіатекст слід перевіряти на достовірність поданих фактів.

Як перевірити медіатекст на достовірність

Крок 1. Виявіть у тексті факти і судження. Що переважає? Чи потребують певні факти перевірки? Зверніть увагу на автора, місце та дату публікації.

Крок 2. Виберіть спосіб перевірки: за допомогою першоджерела та / чи порівняння з іншими медіатекстами.

Крок 3. Пошукайте в авторитетних джерелах інформації підтвердження, що допоможуть з'ясувати, чи повідомлення правдиве, неправдиве, оманливе або таке, що не можна перевірити.

Таку перевірку виконують, щоб виявити невідповідність реальності викладених у медіатексті фактів. Такі невідповідності або спотворення називають **фейками**. До фейків вдаються, щоб нечесним способом досягти в суспільстві певної реакції на ті чи ті події, тобто з метою **маніпуляції**.

СЛОВНИК

Фейк – підробка новин або використання інформації для введення в оману. Така інформація не витримує перевірки, проте має значний вплив на велику кількість людей.

Маніпуляція – складний прийом прихованого впливу, витівка. Вона може поєднувати достовірну інформацію та вигадану, щоб здаватися правдоподібною та ввести в оману.

Карикатура на «гамбурзькі новини», або «дешеву сенсацію». Так називали у XIX столітті фейкові новини. Художник Фредерік Бурр Оппер. 1894 рік

4. Перевірте факти у поданих текстах.

Які з них є фейковими? Як ви це визначили?

Текст 1. У 1865 році Тарас Шевченко здійснив першу після заслання подорож Україною. Він збирав фольклорні й етнографічні матеріали та змальовував історичні й архітектурні пам'ятки.

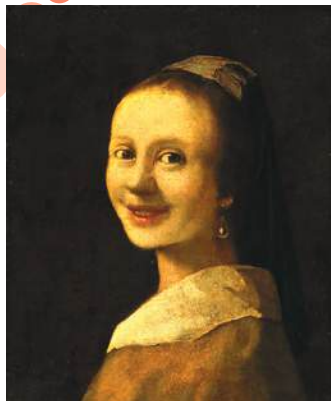
Текст 2. «Поява соціальних мереж, – писав у листі від 2 листопада 1858 року Тарас Шевченко приятельці Ганні Закревській, – дуже відволікає мене від роботи над «Катериною». Мабуть, так і не завершу цей твір».

Текст 3. Тарас Шевченко завжди одягався досить модно. У своєму щоденнику він писав про величезне задоволення від придбання гумового плаща-макінтоша за 100 рублів. Це було значною сумою на той час. А для фотографії з друзями він вбрався в модну шубу та шапку.

Текст 4. У «Щоденнику» Тарас Шевченко вдало та кмітливо підмітив: «Брехня встигає обійти пів світу, поки правда одягає штани».

• Чи можуть історичні джерела бути підробками?

Дівчина з посмішкою.
Художник Ган ван
Мегерен (?) XX ст.

Дівчина з сережкою.
Художник Ян Вермеєр.
1665 рік

Фейкові новини та інформація не виникли сьогодні. Маніпулювати даними, підробляти документи, змінювати достовірні свідчення та фальсифікувати історію люди почали дуже давно.

Тому науковці ретельно перевіряють факти навіть із тих джерел, які упродовж кількох століть вважали достовірними. До того ж, історики інколи знаходять нові джерела, що дають підстави уточнити інформацію про певні події чи явища.

Бувають підробки, виготовлені радше як жарт – просто аби показати свою вправність, майстерність в імітації. Такі фальсифікати трапляються серед творів живопису та літератури.

Інша річ, коли люди хочуть, наприклад, довести славетність свого роду чи право на власність і тому замовляють підробку документів. Такі дії є порушенням закону і дуже небезпечні.

Ще складніше, коли підроблюють історичні джерела – літописи, давні літературні твори чи документи. Це називають *містифікацією*. Наприклад, у XIX та XX ст. деякі історики почали вигадувати чи самостійно створювати історичні джерела на підтвердження власних теорій. Подібні вигадки є дуже небезпечними для суспільства.

Пам'ятайте: якщо у вас виникає сумнів щодо достовірності інформації, обов'язково перевірте її, залучаючи інші джерела.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Які питання слід поставити до джерела, щоб дізнатися, чи воно достовірне?
2. Навіщо створюють підробки документів? Чому це небезпечно?
3. Чи можна натрапити на недостовірну інформацію в інтернеті та соціальних мережах? Доберіть приклади фейкової інформації в інтернеті та соціальних мережах.
4. Створіть медіатекст (у вигляді допису в соціальних мережах) на тему, яка вас цікавить. Обміняйтеся текстами з вашими однокласниками, щоб перевірити інформацію та переконатися у її достовірності.
5. Проведіть невелике дослідження. За допомогою додаткових джерел зберіть інформацію про «Велесову книгу». Як науковці довели її несправжність?

§9.

Нагромадження та пошук інформації у минулому та сьогодні

?

- Як змінювалася писемність?
- Як придумали книжку?
- Коли винайшли книгодрукування?
- Як книжки стали електронними?
- Як знайти необхідну інформацію?

Пригадайте, що таке писемні історичні джерела.
Чи можна записати будь-яку інформацію?

Як змінювалася писемність?

Найдавнішим способом передавання інформації між людьми було *усне мовлення*. Згодом інформацію почали фіксувати у вигляді малюнків чи позначок (**пiктограм**). Однак суспільство розвивалося, обсяг інформації зростав і зберігати її доводилося довше. Ці потреби спонукали розробляти й удосконалювати *писемну мову*.

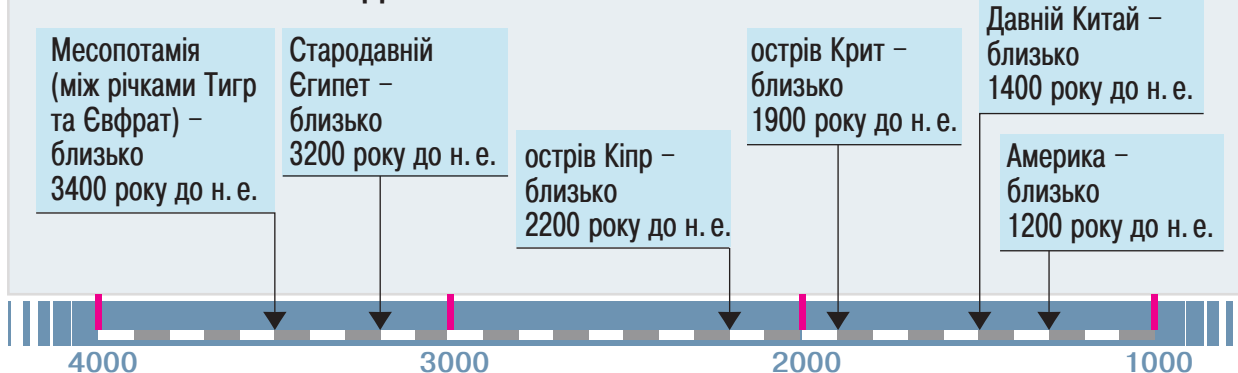
СЛОВНИК

Піктограма – умовний малюнок із зображенням яких-небудь дій, подій, предметів. Його використовували в найдавнішому письмі.

Ієрогліф – фігурний знак, що позначає поняття, склад або звук мови.

Далі малюнки перетворювалися на умовні знаки – **ієрогліфи**. З часом кожен умовний знак почав позначати окремий звук. Так виникли найдавніші системи писемності у світі.

Виникнення найдавніших систем письма

Зрештою всі знаки, що позначали певні звуки, упорядковували. Таку впорядковану систему називали *алфавітом*, чи *абеткою*. Перша зафіксована абеткова писемність була у Фінікії в XV ст. до н.е. У IX ст. до н.е. її запозичили давні греки. На основі грецького алфавіту у IX ст. н.е. постала система *кириличного письма* (літер, якими ми користуємося досі і якими надруковано цей підручник). З X ст. н.е. її постійно використовують на території сучасної України.

1. Розробіть кілька символів-ієрогліфів. Ваш клас міг би їх використувати на уроках історії як умовні позначки або таємний шифр.

Як придумали книжку?

2. Як часто ви читаете книжки? Чи відвідуєте бібліотеку? Запропонуйте /порадьте одну-дві книжки, які було б цікаво прочитати вашим однокласникам та однокласницям.

Глиняна табличка
з клинописом.
Месопотамія.
Близько 3100–
2900 років до н. е.

Коли люди навчилися записувати інформацію, то почали міркувати, як найкраще її впорядковувати. Постала необхідність записувати її на матеріалі, що був би доступним і зберігався якомога довше. Тому перші «книжки» виготовляли у вигляді *глиняних табличок*. На них записували необхідну інформацію.

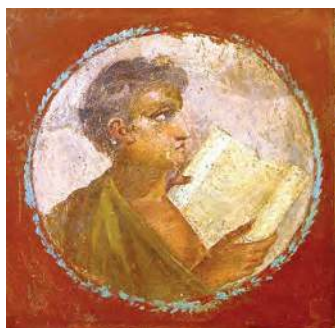
Згодом для письма почали використовувати очерет, який ріс на берегах річок, та шкіру тварин. Спеціально оброблений і спресований очерет став *папірусом*, а розтягнута, вичищена та висušена шкіра – *пергаментом*. І папірус, і пергамент спочатку зберігалися в *сувоях*: кожен наступний аркуш прикріплювали до краю попереднього та скручували в трубку.

Однак папірус виявився дуже крихким, його важко було зберігати. Та й писати на ньому можна було лише з одного боку.

Пергамент зберігався краще. Його пізніше не скручували в сувої, а згинали й скріплювали збоку – як сучасний зошит. Кілька таких зошитів збирали разом і брали в *оправу*. Ця технологія мала назву «книжка», або «кодекс». Вона поширилася з IV–V ст. н. е. За тією самою технологією скріплюють книжки й зараз.

Згодом навчилися виготовляти *папір*, що поступово замінив пергамент. Спочатку папір виробляли із суміші старого ганчір'я, деревного попелу та додаткових компонентів для зміцнення. Усе це змішували, просочували водою, перетворюючи на так звану паперову масу. Її пропускали через спеціальне сито, щоб вода стекла, а масу, що залишилася, ретельно розрівнювали. Висихаючи, маса ставала папером, подібним до сучасного.

У Китаї папір навчилися виготовляти в I ст. н.е., у Самарканді – в 650 році, у Багдаді – в 800 році, в Каїрі – в 1100 році. Близько XII ст. через Середземне море папір потрапив до Італії. На початку XIII ст. перші папірні з'явилися на теренах сучасної України – в Галичині.

Портрет чоловіка
із сувоєм. Геркуланум
(Італія). I ст. н. е.

Христина Пізанська,
поетеса, письменниця
й мислителька.
Книжкова мініатюра
початку XV ст.

Коли винайшли книгодрукування?

Усі найдавніші книжки писали від руки. Друкарство, як і папір, винайшли давні китайці. Спочатку вирізьблювали на дерев'яній дошці увесь текст, потім змашували дошку фарбою й притискали під пресом до аркуша паперу. Відбитків можна було зробити кілька сотень чи тисяч. Таку технологію почали застосовувати в Китаї вже в VI–VIII ст., а в Європі – з XIII ст.

Згодом літери почали відливати з металу. З них викладали тексти, закріплювали й під пресом робили відбиток на папері. У Китаї цю технологію застосовували з початку XIV ст., а в Європі – з середини XV ст. Першодрукарями були в Китаї Ван Чжень (1290–1333 pp.), а в Європі – німець **Йоганн Гутенберг** (близько 1400 – 1468 pp.). В Україні початок книгодрукуванню поклав **Іван Федорович** (близько 1510 – 1583 pp.).

3. Намалюйте в зошиті лінію часу. Позначте на ній дати винайдення й поширення паперу та книгодрукування. З'ясуйте, скільки часу минуло від появи паперу до появи книгодрукування у Європі та Україні?

Найдавніший у світі збережений друкований відбиток – китайська книжка «Діамантова сутра». 868 рік

Перша сторінка з Біблії, надрукованої Йоганном Гутенбергом. Майнц (Німеччина). Близько 1450 року

Сторінки з «Апостола» друкаря Івана Федоровича. Це перша книжка, надрукована в Україні. Львів. 1574 рік

Як книжки стали електронними? Як знайти необхідну інформацію?

Водночас із розвитком комп'ютерів почалося створення й *електронних книжок (е-книжок)*. Окремі е-книжки з'явилися на початку 1990-х років. Почалося й оцифровування паперових книжок, виданих раніше. Загалом на 2010 рік людство видало близько 130 мільйонів назв книжок.

Сучасна електронна книжка містить не лише тексти та ілюстрації. В е-книжках використовують *гіперпосилання* – швидкі переходи до довідників, інших книжок та інформації, відеоматеріалів тощо.

4. Подискутуйте. Якій інформації ви довіряєте більше – надрукованій чи електронній? Які книжки вважаєте кращими – паперові чи електронні? Свою думку обґрунтуйте. Для обґрунтування своєї позиції використайте дані з таблиці. Укладіть її у зошиті за зразком.

Значення книжок	Паперові	Електронні
Для суспільства загалом (накопичення, зберігання, доступу пошук інформації)		
Для окремої людини (зручність користування, доступ до інформації, збирання власної бібліотеки, ціна)		
Для екології		
Для розвитку технологій і професій, які задіяні у створенні книжок; «книжкове піратство»		
Інше		

Упродовж тисячоліть існування людство накопичило величезний обсяг інформації. Тому так важливо вміти знаходити необхідне. Інформаційний пошук – це окрема наука. Фахівці розробляють способи, алгоритм пошуку тексту, зображення, аудіо- чи відеозапису.

Насамперед потрібно сформулювати інформаційний запит (слова, фрази, речення). Для успішного пошуку необхідно знайти відповідну збірку інформаційних об'єктів (бібліотеку файлів) та спеціальну програму, яка допоможе прискорити пошук. Результати пошуку необхідно вміти відсортувати та оцінити їх відповідність вашим очікуванням.

► **Які системи пошуку ви використовуєте? Які знаєте застосунки для пошуку інформації у вигляді текстів, зображень, аудіо- чи відеозаписів? Що найлегше знайти – текст, фото, пісню чи фільм? Як гадаєте, чому?**

ПІДСУМОВУЄМО

1. Що зацікавило вас у зображених на с. 58 найдавніших друкованих книжках? Сформулюйте кілька запитань до фото.
2. Яке значення має книжка для окремої людини та для усього людства?
3. Заповніть пропуски в тексті, використавши подані слова й словосполучення. Аборигени (місцеві мешканці); історичні джерела; літопис; першоджерела; вторинні джерела.

Про найдавніших жителів Австралії, на жаль, мало історичних свідчень. Цих людей, які жили на континенті ще до того, як європейці довідалися про них, звично називають _____. Вони не писали _____, де була б викладена їхня історія, події рік за роком. Натомість є інші _____ звідки ми можемо дізнатися про них. Їхні традиції та звичаї, пісні та легенди, оповідання та казки чудові _____, свідчення з перших вуст.

За кілька століть історики мають і _____ – власні записи, спостереження, книги, статті.

4. Підготуйте постер або буклет про друкарню Йоганна Гутенберга або Івана Федоровича.

§10.

Збереження та пошук історичних джерел

?

- Де зберігають історичні джерела?
- Як знайти інформацію в архівах, музеях та бібліотеках?
- Чи все можна знайти в інтернеті?

▶ Усі наведені зображення розповідають про збереження та передавання інформації. Упорядкуйте подані зображення за хронологією. Які з них створені приблизно в один час? Який матеріал для записів використовували тоді (глину, папірус, пергамент, папір)? Де, на вашу думку, зберігаються ці зображення?

А

Б

В

Г

Д

Е

● ● ● Де зберігаються історичні джерела?

Інформацію, яку люди накопичували спочатку у вигляді текстів, а потім – аудіо- та відеофайлів, намагалися упорядкувати.

Месопотамія – це батьківщина не лише писемності, а й **бібліотек** та **архівів**. Книгозбірні, у звичному для нас вигляді, виникли у XVII ст. Найвідоміші бібліотеки з найціннішими збірками мають статус національних. Наприклад, у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського зберігається понад 15,8 млн одиниць, а у Британській бібліотеці – 170 млн.

СЛОВНИК

Бібліотека – місце, де зберігаються рукописні та друковані книжки, журнали тощо.

Медіатека – місце збереження інформації у вигляді аудіо- та відеофайлів, оцифрованих та електронних книжок, журналів тощо. Їх зберігають на дисках, касетах, платівках та інших носіях. Часто медіатеки входять до складу сучасних бібліотек.

Архів – місце, де зберігаються документи.

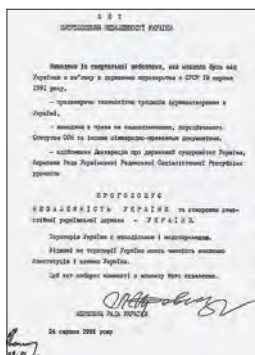
Слова «бібліотека», «**медіатека**», «архів» походять із давньо-грецької мови. «Бібліо» означає «книга». «Медіа» – посередник або носій інформації, а «теке» – сховище. Назва «архів» походить від давньогрецького «архе» – «влада». В архівах зберігаються документи, пов'язані переважно з органами влади, та інші офіційні документи.

1. Знайдіть /пригадайте слова з коренями «архе-», «медіа-» та «бібліо-». Що вони означають?

Збірки археологічних матеріалів (речей), творів мистецтва, інколи також і книг зберігають й виставляють у *музеях*. Залежно від того, що саме зберігають у тому чи тому музеї, вони також бувають різними. Адже різні історичні джерела потребують різних умов зберігання та опрацювання.

Як знайти інформацію в архівах, музеях та бібліотеках?

2. Як гадаєте, де треба зберігати джерела, фото яких подано? Запропонуйте кілька варіантів.

Акт проголошення незалежності України. 1991 рік

«Буквар». Друкарня Івана Федоровича. 1574 рік

Леся Українка. Фото 1902 року

Коли історики досліджують події чи біографії видатних осіб, їм потрібно встановити факти. Залежно від того, в який період відбулася подія чи жила особа, й типу інформації, якої потребують, вони звертаються до архівів, бібліотек та музеїв. Фахівці цих установ допомагають дослідникам. Архівісти чи бібліотекарі підкажуть, як згруповано інформацію, як її здобути, ознайомлять із правилами роботи в установі.

В архіві кожен документ є частиною *архівної справи*. Це зібрані разом різні аркуші або документи, об'єднані однією темою або особою, якої стосуються. Кілька справ разом утворюють *архівний фонд*.

Бібліотекарі використовують систему карток, щоб знати ту чи іншу книжку. Ці картки із короткою інформацією про книжку чи інший медіа-файл упорядковують відповідно до тем або за абеткою. Разом ці картки утворюють *картотеку* або *каталог*.

Щоб зробити доступнішою інформацію про музейні, архівні та бібліотечні фонди, випускають спеціальні *показчики* та *путівники*.

У музеях речі виставляють на огляд в експозиції – приміщеннях, залах музею. Однак чимало об'єктів залишаються у сховищах. Часто музеї проводять спеціальні виставки, коли унікальні артефакти можна побачити протягом недовгого часу.

Експозиція Національного музею історії України. Київ. Сучасне фото з сайту НМІУ: <https://nmiu.org/>

Чи все можна знайти в інтернеті?

3. Запропонуйте власну стратегію пошуку необхідної інформації. Які пошукові інтернет-системи ви знаєте? Якими користуєтеся та як часто? Чи були випадки, що ви не змогли знайти щось в інтернеті?

Нині електронними стали не лише книжки, а й бібліотеки, архіви та музеї. Вони виготовляють цифрові копії книжок та документів, які можна переглянути в мережі Інтернет. Музеї оцифровують свої колекції та виставляють їх у загальний доступ. Зараз можна навіть відвідати віртуальну екскурсію залами багатьох музеїв України і світу! Ми маємо доступ до них, незалежно від нашого місця проживання. Із власного домашнього комп'ютера чи смартфона за допомогою мережі Інтернет ви можете отримати інформацію з Національної історичної бібліотеки (nibu.kyiv.ua), Британської бібліотеки (bl.uk) або Бібліотеки Конгресу США (loc.gov). Утім, це не означає, що в інтернеті можна знайти все.

Пошук в інтернеті пов'язаний із певними труднощами. Насамперед, необхідно наперед знати, як скласти пошуковий запит. Вдома ви маєте це зробити самостійно, а у бібліотеці чи архіві вам допоможуть фахівці. Перевірка та сортування інформації залежить тільки від вас. Бібліотека надає дані необроблені, однакові для всіх користувачів. Пошук в інтер-

неті враховує ваші попередні запити, «підлаштовується» під користувача. Наприклад, добирає для вас ресурси з урахуванням того, які сайти ви відвідували раніше.

Ми звикли до щоденного використання інтернет-пошуку, так само, як і до соціальних мереж. Проте варто пам'ятати, що безпечне користування цими засобами, вміння добирати інформацію – нові навички, які треба розвивати.

ПІДСУМОВУЄМО

1. За наведеними параметрами порівняйте пошук інформації безпосередньо в бібліотеці та інтернеті.

	Бібліотечний пошук	Інтернет-пошук
Швидкість пошуку		
Інформація перевірена, достовірна, наукова		
Інформація надійна, вона не зникне		
Інформація оновлена, сучасна		
Доступ до інформації легший		
Дібрати знайдену інформацію		

2. Здійсніть віртуальну екскурсію музеями, бібліотеками, архівами України та світу. Поділіться враженнями з однокласниками.
3. Як гадаєте, чому в епоху інтернету традиційні бібліотеки, архів та музеї залишаються важливими?
4. Опрацюйте наведену таблицю. Поміркуйте, куди краще звернутися, щоб отримати вказану інформацію? Які уточнювальні запитання ви поставили б, визначаючи стратегію пошуку?

Ситуація	Архів	Бібліотека	Музей
Інформація про те, де працювала моя прабабуся чи інші документи з її життя			
Довідатися про історію мого села / селища / міста			
Дізнатися про життя Івана Федоровича			
Побачити книжки, які друкував Іван Федорович			
Знайти вірш Василя Симоненка			
Подивитися, які були фотоапарати у часи Тараса Шевченка			

Узагальнення

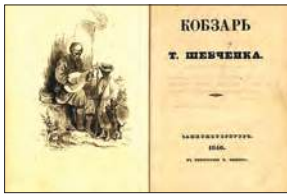
до розділу

Джерела інформації. Історичні джерела

1. Попрацюйте з вивченими поняттями.

Установіть відповідність між назвами понять та ілюстраціями.
Дайте визначення цим поняттям.

Первинні історичні джерела; вторинні історичні джерела; писемні історичні джерела; візуальні історичні джерела; речові джерела.

1

2

3

4

2. Попрацюйте з логічним ланцюжком.

Використавши здобуті на попередніх уроках знання, а також матеріали параграфів підручника, складіть схему, центральним поняттям якої є слово «топонім».

3. Попрацюйте з лінією часу.

- На лінії часу позначте, коли створене кожне із історичних джерел (А, Б, В та Г) із завдання 1.
- Для вивчення якого періоду історії ми можемо застосовувати кожне з них?
- Запишіть у зошиті, де можна знайти наведені в завданні 1 історичні джерела.

4. Попрацюйте з текстом.

Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання.

1. Звідки Леся Українка брала інформацію для книжки «Стародавня історія східних народів»?
2. Якій інформації слід довіряти більше: тій, яку Леся Українка дізналася з оригінальних творів давніх народів, чи тій, яку повідомляли їй друзі в листах?
3. Запропонуйте кілька власних запитань до тексту. Нехай ваші однокласники та однокласниці дадуть на них відповіді. Оцініть їхні відповіді.

Леся Українка відома всім як письменниця, однак вона багато працювала як дослідниця та історикиня.

1891 рік. Леся Українка завершує для своєї чотирнадцятирічної сестри Ольги книжку «Стародавня історія східних народів». У ній двадцятирічна письменниця оповідає про різні прадавні народи. Щоб це все написати, їй довелося залучити багато джерел: перекласти поезію й історичні літописи, знайти зображення стародавніх речей та споруд. Вона додала й співи аборигенів Австралії. Багато фактів взяла із праць тогочасних французьких, німецьких, англійських учених, про нові знахідки довідалася із газет та розповідей друзів. Ще більше довідалася

під час власних подорожей – до Європи та Єгипту. Ще двадцять років пішло у Лесі Українки, щоб текст побачив світ у вигляді гарно ілюстрованої книжки.

5. Попрацюйте з інформацією.

Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання.

1. Чи можна довіряти джерелу із завдання 4? У яких рядках автор або авторка викладає судження, а у яких факти? Що переважає у тексті – факти чи судження?
2. Перевірте факти у поданих текстах. Які з них є фейковими? Як ви визначили?

А) Леся Українка ніколи не виїздила за межі свого рідного Києва. Кваліть через хворобу робила письменницю нещасною. І ось лише 1921 року трапилася нагода: вона вирушила на презентацію книжки «Стародавня історія східних народів» до Парижа.

Б) Леся Українка в листі до Ліни Костенко писала про свої проблеми з перекладами для «Стародавньої історії східних народів», просила її надіслати нові книги, які щойно вийшли друком у Києві.

В) До 150-річчя з дня народження Лесі України Національний банк України випустив ювілейну монету із її зображенням. З одного боку – портрет письменниці, а з іншого – стилізовані під свічки образи чоловіка і жінки (ліворуч) і ключ журавлів (праворуч), над яким вказаний номінал і рік – «20 гривень, 2021».

6. Пропрацюйте з картами.

Скориставшись онлайн-картами, складіть маршрут місцями, де у вашій місцевості зберігаються історичні джерела. Яку інформацію про вашу місцевість можна отримати за допомогою цих джерел?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи погоджуєтеся ви з наведеними твердженнями?

- Я знаю такі поняття: історичні джерела, речові історичні джерела (артефакти), писемні історичні джерела, документи, літописи, візуальні (зображальні) історичні джерела, архів, бібліотека, музей, медіатека, медіаджерело, першоджерело.
- Я знаю та розрізняю види історичних джерел.
- Я вмію перевіряти інформацію, зіставляти інформацію з різних видів джерел.
- Я розрізняю факт та судження.
- Я розумію, як накопичується інформація та як здійснювати пошук інформації.
- Я розумію, що інформація може бути недостовірною чи небезпечною.

2. Дайте відповіді на запитання.

- Що нового я дізнався / дізналася, вивчаючи цей розділ?
- Яких нових навичок я набув / набула, а які удосконалив / удосконалила, вивчаючи цей розділ?
- Де я можу застосувати набуті знання та навички?
- Що було не зовсім зрозумілим під час вивчення цього розділу?

РОЗДІЛ 3. МАНДРІВКИ У МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§11.

Історичні події, явища і процеси. Історичні постаті

?

- Що називають історичними подіями, явищами і процесами?
- Що таке причини, приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ і процесів?
- Коли постаті стають історичними?

Що називають історичними подіями, явищами і процесами?

► Поміркуйте, як ви розумієте значення слова «подія». Які події можна назвати історичними?

Життя складається з різноманітних подій, які мають для нас і суспільства різне значення. Надзвичайно важливою подією для ваших батьків стало народження вас – їхніх дітей. Для вас важливими подіями були перші кроки, перші слова, перший вивчений віршик і прочитана казка. День, коли ви пішли у школу, – теж значна подія у вашому житті.

Для України важливими подіями є проголошення незалежності, ухвалення Конституції, Революція Гідності та багато інших.

Усі події – і ті, що стосуються країни загалом, й ті, які визначні для однієї сім'ї, – важливі. Проте одні події впливають на життя багатьох людей, а інші – кількох осіб.

Кожна подія має дату і місце. Зазвичай подію називають **історичною**, коли минає певний час від моменту, як вона сталася. Історичною подію вважають і в тому разі, якщо вона мала значення для певної групи людей, країни чи всього людства. Події, що повторюються і мають спільні ознаки, називають **явищами**.

Минуле складається з багатьох подій і явищ, пов'язаних між собою. Історики вивчають знакові події та явища, які вплинули на розвиток суспільств та країн. Дослідники повсякденного життя при цьому звертають увагу на те, як і де жили люди, чим займалися, де навчалися і працювали, що їли і як проводили дозвілля.

СЛОВНИК ◀■■■|||

Історична подія – те, що відбулося у минулому і має дату й місце.

Історичне явище – зміни, перетворення, що відбулися внаслідок певних подій.

Історичний процес – низка подій і явищ, пов'язаних між собою.

1. Поміркуйте, які події вашого особистого життя важливі?
2. Які історичні події вплинули на ваше життя чи життя ваших близьких? У чому це виявилось?

Що таке причини, приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ і процесів?

Усе, що відбулося в минулому, має *причини, приводи, результати і наслідки*. Розберімося, що це все означає.

Щоби зрозуміти минуле, ми маємо його *проаналізувати*. Аналіз починається із запитань, які ставимо. Правильно поставлені запитання – вже половина справи. Отож, щоби дізнатися причину події чи явища, ставимо запитання: «Чому так сталося?». Привід пояснить відповідь на запитання: «Які події чи явища призвели до певних дій та спонукали до вчинків?». Результатом буде з'ясування: «Що сталося у підсумку?». А наслідок – «Як це вплинуло на життя певного кола осіб / суспільства / країни тощо?».

Пропонуємо розібрати приклад.

Подія (Що сталося?)

Револуція Гідності (грудень 2013 – лютий 2014 років)

Причина (Чому так сталося?)

Тодішній президент Віктор Янукович разом з іншими представниками влади зловживали своїми повноваженнями, розкрадали державні кошти та вибрали проросійський напрям розвитку України замість проєвропейського, який обстоювало суспільство.

Підстава/привід (Що стало підставою/приводом?)

Розгін мирної акції студентів та активістів на Майдані Незалежності у Києві, які прийшли захищати проєвропейський вибір України.

Результат (Що сталося в підсумку?)

Повалено режим Віктора Януковича.

Наслідок (Як це вплинуло на життя українців та країни?)

Україна зберегла державну самостійність, відновлено проєвропейський напрям розвитку України, зміцніли ідеї патріотизму та солідарності в українському суспільстві.

3. Прочитайте текст про Хотинську битву. Проаналізуйте описану подію за поданою схемою. Чому автор називає Хотинську битву історичною подією?

*Битва під Хотиним,
1621 рік.
Художник
Йозеф Брандт*

Хотинська битва

Найвідомішою і найважливішою історичною подією, яка відбулася під Хотиним у XVII столітті, була війна 1621 року між турками (Османська імперія) і поляками (Річ Посполита), які володіли тоді величезною територією України. У цій битві вирішальну роль відіграли українські запорозькі козаки на чолі з гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним. Османська імперія давно виношувала плани завоювання Речі Посполитої. Це відкривало їй шлях до Європи.

Привід до війни не змусив себе чекати довго. На османські землі постійні набіги чинили поляки та козаки. Ослаблена поразкою під Цецорою Річ Посполита перебувала у досить складному становищі. Польський король звернувся до українських козаків по допомогу, обіцяючи їм розширити права та привілеї.

Вимотавши сили турків, Петро Сагайдачний повів запорожців у контрнаступ. В атаку пішли й польські війська. Султан Осман II змушений був укласти з Польщею Хотинський мир, який турки вважали за поразку.

Хотинська битва розвіяла легенду про могутність і незламність турків.

Перемога під Хотиним врятувала Західну Європу від вторгнення османів, прославила запорожців і їхнього гетьмана Петра Сагайдачного.

*За матеріалами сайту заповідника «Хотинська фортеця»:
<https://khotynska-fortecya.cv.ua/80-0>*

Коли постаті стають історичними?

Як вважаєте, хто такі історичні діячі або діячки?

Творцями історії є люди. Кожен і кожна з нас роблять свій внесок у життя суспільства. Однак не кожне ім'я записано в літописах історії. Чому так стається? Бо вплив людей на перебіг історії різний. Найперше історія пам'ятає імена правителів, полководців, винахідників, митців, науковців. Тих, хто своїми справами гучно заявив про себе, чиї погляди вплинули на долю суспільства, хто створював щось нове, покращував життя інших. Звісно, імена деяких негативних персонажів також увійшли в історію. Але як таких, чиї вчинки наслідувати не потрібно.

Трапляється, що імена видатних особистостей відходять у небуття. Щоб такого не траплялося, плідно працюють історики й інші дослідники. Вони відшукують інформацію, яка дає змогу повернути із забуття імена звитяжців. На їхню честь називають вулиці та навіть міста (вулиці академіка Вернадського у Києві та Запоріжжі, міста Алчевськ, Хмельницький та Івано-Франківськ).

Із попередніх класів ви вже знаєте про деяких історичних діячів України. Вам відомі князі Володимир Великий та Ярослав Мудрий, княгиня Ольга, княжна Анна Ярославівна, кошовий отаман Іван Сірко, гетьмани Богдан Хмельницький та Пилип Орлик. Ви знаєте про композитора Миколу Леонтовича, оперну співачку Соломію Крушельницьку, оперного співака Василя Сліпака. Вивчаючи історію України та світу, ви познайомитеся з багатьма непересічними особистостями, які змінили суспільство.

4. Пригадайте, чим уславилися згадані історичні постаті?
Які ще історичні особи вам відомі?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Знайдіть в інтернеті відео «Спецпроект до Дня Незалежності України. Марія Бурмака» або інше відео зі спогадами політиків, митців, науковців про проголошення незалежності України.
Проаналізуйте, чого стосуються спогади: причини, приводу, результату чи наслідків проголошення незалежності України?
2. Виберіть дві важливі події вашого життя чи життя України.
Проаналізуйте їх за схемою, наведеною у параграфі.
3. Розташуйте запропоновані події на лінії часу в зошиті:
проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року);
перший рейс транспортного літака АН-124 «Руслан», розробленого під керівництвом Олега Антонова (9 січня 1986 року);
перше виконання пісні «Червона рута» Володимира Івасюка (вересень 1970 року);
перемога Джамали на пісенному конкурсі «Євробачення» (травень 2016 року).
4. Напишіть есе на тему «Мій улюблений історичний діяч» або «Моя улюблена історична діячка».
Проаналізуйте пов'язану з ним чи з нею історичну подію за наведеною у параграфі схемою.

§12.

Русь-Україна і Королівство Руське

?

- Коли почалася історія держави Україна?
- Єдина правителька Русі-України. Хто вона?
- Якого князя назвали Мудрим?
- Чи були в історії України королі?
- Хто спалив Київ?

••• Коли почалася історія держави Україна?

► Пригадайте, кого вважають першими київськими князями.

У IX столітті на українських землях утворюється держава. Різні джерела називали її по-різному, проте історики домовилися називати цю державу **Русь-Україна**. До утворення держави на цих землях жили різні спільноти, які були об'єднані у племена. Племена розвивалися, чисельність населення у них збільшувалась. У племенах виділялась племена верхівка – люди, які управляли життям племен. Сусідні племена вели між собою торгівлю, що значно зближало їх. До того ж вони потребували захисту своїх земель від ворогів.

Кий, Щек, Хорив і Либідь засновують місто Київ.
Художник Артур Орльонов

З поміж племен виділяється плем'я *полян*, центром якого було давнє місто Київ. Саме навколо нього почала формуватися держава, адже воно мало дуже вигідне географічне розташування. Спочатку у державі правили князі з династії *Києвичів*, а потім – з династії Рюриковичів. Деякі навколишні племена самостійно приєдналися до нової держави, інші були завойовані першими київськими князями. За рахунок приєднання нових земель розширювалися кордони Русі-України та зростало населення держави. Здійснювали вони також походи на Візантію – наймогутнішу тогочасну державу. Вдалі походи на Візантію і підписання договорів із нею вивели Русь-Україну на міжнародну арену.

1. Роздивіться історичну карту. Знайдіть на ній позначений кордон сучасної України. Які племена проживали на теренах сучасної України у давнину?

Карта розселення слов'янських племен

Єдина правителька Русі-України. Хто вона?

Історія Русі-України знає правління не лише князів, а й княгині. Цією могутньою володаркою була *Ольга*, яка вміло управляла державою майже 20 років. Ольга була дружиною князя *Ігоря* з роду Рюрика. Після його вбивства Ольга залишилась з маленьким сином *Святославом*, тож почала самостійно княжити. Розправившись із ворогами, княгиня налагодила внутрішнє життя держави, встановила дипломатичні стосунки із Візантією. Завдяки своїй мудрості Ольга здобула прихильність народу. І їй віддали належне. Сьогодні у православній церкві княгиню Ольгу шанують як святу.

*Княгиня Ольга.
Пам'ятник у Києві.
Скульптори
Іван Кавалерідзе,
Петро Сниткін*

За деякими свідченнями Ольга прийняла християнство у Візантії і намагалася охрестити Русь-Україну. Завершив розпочату Ольгою справу її онук – князь *Володимир Великий*. У 988 році християнство стало релігією Русі-України. Ця подія зробила Русь-Україну рівною з іншими європейськими державами.

*Хрещення Русі.
Художник Клавдій Лебедєв*

2. Прочитайте легенду, яка розповідає про хрещення княгині Ольги у Візантії. Хто, за переказом, став хрещеним батьком Ольги? Які риси характеру правительки передає легенда?

«У ніч з 17 на 18 жовтня 957 року княгиня Ольга прийняла християнство в Константинополі. Точні обставини хрещення Ольги невідомі. Вона ніби сподобалася візантійському імператору (правителю). Він захотів одружитися з нею, але вона зуміла його перехитрити. Спочатку вона сказала, що як може християнин брати заміж язичницю. А коли вона була хрещена, то сказала імператору, що за християнським звичаєм дочка не може стати дружиною батька».

Якого князя назвали Мудрим?

Князь Володимир Великий зумів не лише охрестити Русь-Україну. Він впровадив багато змін та приєднав значні території до своєї держави. З Київською державою почали рахуватися інші європейські володарі. Розбудову держави та її зміцнення продовжив син Володимира – князь Ярослав. За свою діяльність в народі його прозвали мудрим. Правитель був дуже освіченою людиною й приймав обдумані рішення, які йшли на користь державі. Він зібрав велику бібліотеку, яка розташовувалася у Соборі Святої Софії в Києві. При книгозбірні працював скрипторій – майстерня із переписування книг. Дбав князь про розвиток освіти та культури. За його наказом будували школи, зводили прекрасні собори, які ставали центрами культури. Велична пам'ятка часів Ярослава Мудрого – Золоті Ворота в Києві.

Собор Святої Софії в Києві.
Сучасне фото

СЛОВНИК

Скрипторій – майстерня зі створення рукописних книжок.

3. Прочитайте медіатекст. Поставте до нього кілька запитань та запропонуйте одне-одному дати на них відповідь.

Чому Ярослава називали тестем Європи?

Свою успішну зовнішню політику Ярослав Мудрий ґрунтував не тільки на застосуванні збройних сил та зброї, а на дипломатичній діяльності. Вона, в свою чергу, міцно спиралась на династичні родинні зв'язки та шлюби – його діти та близькі родичі вступали в шлюб з першими особами (правителями) інших країн.

Так, наприклад, довга трирічна війна Русі-України з Візантією завершилася примиренням та шлюбом сина Ярослава Володимировича Всеволода з донькою імператора візантійського Костянтина IX Мономаха – Анастасією. Пізніше їхній син, онук Ярослава, Володимир Всеволодович, успадкує від візантійського діда своє прізвище Мономах.

Джерело: <https://dovidka.biz.ua/chomu-yaroslava-nazivali-testem-yevropi>

Чи були в історії України королі?

У XII столітті територія Русі-України мала величезні розміри. Найбільші міста держави – Київ, Чернігів, Переяслав, Галич, Володимир – були центрами князівств. У кожному з них правили князі з різних родів. Самостійність князівств зростала, тому внутрішнє управління здійснювалося на розсуд місцевого князя. Важливі питання для всієї держави вирішував тепер не один князь, а група найвпливовіших князів, які збиралися на з'їздах.

У 1199 році два князівства – Галицьке і Волинське – об'єдналися у державу. Називаємо ми її *Королівством Руським* або *Галицько-Волинською державою*. Її творцем став волинський князь *Роман Мстиславович*.

Князь
Роман Мстиславович.
Художник Віктор Штець

Столицею зробив місто Галич. Романові вдалося здобути Київ, але там він не оселився. Правив Роман недовго, а після його смерті справи у Королівства Руського розладилися.

Син Романа – Данило заходився розбудовувати Галицько-Волинську державу. Він відвоював Галич, знову здобув владу в Києві. З допомогою рідного брата Василька йому вдалося відновити державу батька. Столицею Данило зробив місто Холм. А 1253 року Данило прийняв корону від Папи Римського Інокентія IV і став королем усієї Русі, а його держава стала королівством.

Після смерті Данила у Королівстві Руському правили його нащадки. Серед них – син Лев I й онук Юрій I. Лев I розширив територію держави, а за правління Юрія I Королівство Руське переживало час розквіту й добробуту. Останніми князями Королівства Руського були Андрій та Лев II – правнуки Данила. Вони не залишили спадкоємців, тому з їхньою смертю династія Романовичів припинила своє існування, а держава почала занепадати.

Король Данило Галицький.
Зображення на поштовому
блоці 2000 року

4. Роздивіться зображення короля Данила на поштовій марці. Яку інформацію про короля Данила вміщено у зображенні?

Хто спалив Київ?

Історія – це не лише перемоги і здобутки. Історія – це також поразки, лиха, численні втрати. Страшною сторінкою в історії України є монгольська навала. Вперше військо Золотої Орди рушило на Русь-Україну у 1223 році. Завдавши лиха, вони повернули назад. За кілька років, у 1240 році, монголи повернулися. Після тривалої облоги вони захопили й спалили Київ. Проте і цього завойовникам було мало, тож вони рушили далі і у 1241 році вторглися у Королівство Руське. Русь-Україна потрапили у залежність від Золотої Орди. Хоча й раніше терени Русі-України зазнавали вторгнень, але навала ординців руйнувала не лише міста та знищувала людей. З XII ст. центрами культури та економіки на українських теренах стають міста Королівства Руського – Галич, Володимир, Львів, Холм.

5. У зошиті намалюйте лінію часу й розташуйте на ній дати, згадані у параграфі. Додайте дати, які відомі вам з історії Русі-України. Скільки століть вітчизняної історії охоплює період Русі-України?

ПІДСУМОВУЄМО

1. З якою імперією підписували договори перші князі Русі-України? Чому це було важливо для тогочасної держави?
2. Прочитайте уривок із джерела «Повість минулих літ» про запровадження християнства Володимиром та сформулюйте до нього кілька запитань.
«А на завтра вийшов Володимир зі священниками цесариними [з Константинополя] і корсунськими [з Херсонеса] на Дніпро. І зійшлося людей без ліку, і влізли вони у воду, і стояли – ті до шиї, а другі – до грудей. Діти ж не відходили од берега, а інші немовлят держали. Дорослі ж бродили у воді, а священники, стоячи, молитви творили...».
3. Прочитайте уривок із Галицько-Волинського літопису. Що ви можете сказати про короля Данила з уривку із джерела?
«Сей же король Данило був князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, і братолюбством він світився був із братом своїм Васильком».
4. Пригадайте, які ви знаєте трагічні події з історії України?

§13.

Українське козацтво
у воєнний та мирний час

- Як виникло українське козацтво?
- Як жили козаки?
- Як козаки здивували Європу?
- Хто такі гетьмани?

• Як виникло українське козацтво?

▶ Пригадайте, що ви знаєте про козаків.

Не існує точної дати появи козаків. В історичних джерелах уже з XIV століття натрапляємо на згадки про людей, що постійно жили у степу. У XV столітті писемні джерела називають їх **козаками**.

Як же виникло українське козацтво?

Коли Королівство Руське занепало, терени нашої держави за різних обставин потрапили під владу інших країн. По-різному склалася доля мешканців українських земель. Одних чужинці шанували та підтримували, життя інших було складним і небезпечним. Проте українці мусили шукати захисту в сильніших володарів, адже своєї держави не мали. Утім, той захист мав високу ціну: сильніші диктували свою волю слабшим, а слабші мусили коритися.

У таких умовах дедалі частіше виникали **соціальні конфлікти** – суперечності між людьми, які належали до різних суспільних груп. А суперечностей в той час було багато як між українцями та чужинцями, так і всередині українського суспільства: через віру, статки чи з інших причин. Це змушувало людей лишати свої домівки та шукати кращої долі.

Козаки в степу.
Художник
Сергій Васильківський.
Близько 1890 року

СЛОВНИК

Козак – вільна, озброєна людина.

Соціальний конфлікт – зіткнення інтересів, поглядів представників різних спільнот.

Найскладніше жилося українцям на *прикордонні* – на Київщині та Брацлавщині. Їм постійно загрожували набіги зі Степу. Місцевому люду необхідно було не лише годувати себе, а й бути готовими дати відсіч степовикам. Умови життя перетворили мирних хліборобів і ремісників на хитрих, вправних і відважних *воїнів-козаків*.

Тим часом у містах і селах, які не потерпали через постійну загрозу від кочовиків, також жилося непросто. Тамтешній люд тяжко працював, але це не гарантувало заможного й безпечного життя. У пошуках кращої долі мешканці інших територій ішли в козаки.

Дехто з нащадків шляхетних родів, шукаючи легкої здобичі, військової слави та пригод, також доєднувався до козацького братства.

Так зростали козацькі лави.

Щоб існувати в складних степових умовах, козаки почали об'єднуватися у невеличкі загони. Формувалися козацькі *курені*. До кожного такого куреня входили переважно вихідці з однієї місцевості.

1. Пригадайте, що означає слово «козак»?

Які асоціації у вас виникають, коли ви його чуєте?

Складіть власний словесний портрет українського козака.

Як жили козаки?

Козаки вибрали місце проживання *за порогами Дніпра*. Чужинці туди діставалися нечасто, а волелюбним козаками жилося добре. Місцевість була багата на рибу й дичину. На островах і берегах річок козаки засновували поселення, які називали *зимівниками*. Там займалися хліборобством, городництвом, садівництвом і найрізноманітнішими ремеслами. У власному господарстві чи на зимівнику проводили мирний час.

Головною військовою базою козаків була фортеця – *Запорозька Січ*. Першу Січ побудували у 1556 році на острові Мала Хортиця за наказом князя *Дмитра Вишневецького*.

Час від часу Січ-фортеця змінювала розташування. Для її спорудження козаки шукали важкодоступні річкові острови, захищені у хащах очерету. На острові насипали вал заввишки у 10–13 метрів, який зміцнювали дерев'яним частоколом із баштою. В середині укріплення були майдан, церква, будинки, майстерні, торгові лавки, склади для

харчів й арсенали для зброї. На Січі постійно перебувало кілька тисяч козаків. На Запорозжжі збиралися для вирішення важливих питань. Звідти вирушали у військові походи.

*Острів Хортиця.
Сучасне фото*

2. Дізнайтеся, хто міг стати козаком?
Яку умову неодмінно мав виконати той, хто прагнув стати козаком?
Чи могли жінки податися в козаки?

Як козаки здивували Європу?

3. Сформулюйте кілька запитань до тексту.
Пригадайте історію про Хотинську війну.
Чому Петра Сагайдачного називають історичною постаттю?

Козаки володіли різними техніками бою і видами зброї. У мирний час багато тренувалися й розвивали бойову майстерність. Прославилися запорожці не лише на суші, а й на морі. Вони організовували вдалі морські походи на турецькі фортеці.

Перетинали Чорне море легкими й маневреними човнами – *чайками*. Будували їх із верби, липи чи дуба. Чайки у довжину мали 15–20 метрів, у ширину – 4 метри. Довгий час вважалося, що турків перемогти неможливо. Та козаки розвіяли цей міф, неабияк здивувавши Європу.

Численні успішні походи, зокрема й морські, очолював *гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний*. Під його орудою козаки звільняли українських бранців із турецької неволі, ходили на Москву, а на прохання поляків допомогли перемогти турків у *Хотинській війні*.

*Петро Конашевич-Сагайдачний.
Художниця Наталія Павлусенко*

Хто такі гетьмани?

▶ Пригадайте, що ви знаєте про гетьманів.

Слово «**гетьман**» козаки запозичили у Речі Посполитої. Так називали командувача військом. У козацькому середовищі гетьманом називали керівника Війська Запорозького, а також правителя козацької держави – *Гетьманщини*.

СЛОВНИК

Гетьман – командувач військовим формуванням українських козаків. Його обирали на козацькій раді.

З-поміж козаків було чимало видатних гетьманів.

Богдан Хмельницький надихнув та очолив козаків у Національно-визвольній війні. Гетьмана обурювало погіршення становища та обмеження прав козаків, які не отримували обіцяної винагороди за службу, утиски православної церкви. Він розумів, що основна біда українців полягала в тому, що вони не мали власної держави. Завдяки зусиллям козаків на чолі з Хмельницьким постала українська держава – Гетьманщина.

Ще одним видатним керманичем Гетьманщини був *Петро Дорошенко*. Його правління припало на складні часи, коли територію держави розділили уздовж Дніпра. Дорошенкові на короткий час вдалося об'єднати під своєю владою територію по обидва боки Дніпра. Він мріяв приєднати до Гетьманщини й західноукраїнські землі, проте ця його мрія лишилася нездійсненою.

Богдан Хмельницький

Петро Дорошенко
Художниця Наталія Павлусенко

Іван Мазепа

4. Історія українського козацтва пов'язана із соціальними конфліктами. Поміркуйте, чому виникали соціальні конфлікти в минулому? Як їх розв'язували? Які способи розв'язання соціальних конфліктів можна застосувати сьогодні? Наведіть приклади.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чому центром українського козацтва стали землі за Дніпровими порогами?
2. Здійсніть віртуальну подорож козацькою Січчю на острові Хортиця. Знайдіть в інтернеті відео «Хортиця. Заповідник серед міста. Ukraïner», перегляньте його. Знайдіть помилку у відео.
3. Які причини спонукали гетьмана Богдана Хмельницького підняти українців на боротьбу, що переросла у Національно-визвольну війну? Чи є серед цих причин соціальні конфлікти?
4. Виконайте проєкт «Історія козацтва в особах».

ПРОЄКТ:

Історія козацтва в особах

(наприклад, *Іван Богун, Тиміш Хмельницький, Іван Мазепа, Данило Апостол, Пилип Орлик*)

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів, виберіть одного з найвідоміших діячів доби козаччини і виконайте проєкт.

Мета: дізнатися більше про історію козацтва, підготувавши проєкт про видатних діячів.

2. Проведіть дослідження. Інформацію можна здобути з книжок, статей і відео про козаків та інших джерел.
3. Підготуйте цікаві короткі розповіді, ілюстрації, що стосуються обраної теми дослідження.
4. Створіть презентацію у Power Point.
5. Складіть кілька тестів до вашої презентації, щоб перевірити уважність однокласників та однокласниць.

Презентація має містити:

- заголовок (має бути коротким, таким, що зацікавить аудиторію);
- вступ (не більше ніж 100 слів);
- викладення дослідження у 5–6 слайдах (лише основне, не перевантажуйте текст зайвою інформацією);
- висновок.

§14.

Українська революція (1917–1921)

§14.

?

- Що таке Українська Центральна Рада?
- Коли створили Українську академію наук?
- З якою метою утворили Директорію УНР?
- Звідки пішло свято День Соборності України?

Що таке Українська Центральна Рада?

▶ Пригадайте, що ви знаєте про Михайла Грушевського.

На початку ХХ століття Україна все ще не мала власної держави. Українські землі перебували у складі Австро-Угорської та Російської імперій.

У 1914 році розпочалася Перша світова війна, в якій Австро-Угорщина та Росія воювали між собою. Українці, як піддані цих держав, мусили воювати у складі ворожих армій. Війна, проблеми з продовольством та багато інших негараздів викликали невдоволення в суспільстві. У Російській імперії почалася **революція**.

Українці піднялися на визвольну боротьбу – *Українську революцію* – й проголосили формування національної влади. У березні 1917 року було створено *Українську Центральну Раду* (УЦР).

Михайло
Грушевський.
Мурал у Києві.
Художники –
команда Kailas-V

СЛОВНИК

Революція – різка, докорінна зміна чинного суспільного порядку.

Партія – об'єднання людей, що мають спільні інтереси та ведуть боротьбу за владу.

До складу Української Центральної Ради увійшли члени українських політичних **партій**, науковці, діячі культури та громадських організацій. Очолив її історик і державний діяч *Михайло Грушевський*.

Українська Центральна Рада пропрацювала 13 місяців. За цей час вона заклала підґрунтя для розбудови української держави. Було проголошено чотири важливі документи, які називали *Універсалами*.

У Третньому Універсалі було проголошено створення *Української Народної Республіки* (УНР). Четвертий універсал УЦР (22 січня 1918 року) оголосив Україну *самостійною та незалежною державою, в якій влада належить народу*. Українська Центральна Рада затвер-

дила Конституцію Української Народної Республіки. Було ухвалено рішення про запровадження власної грошової системи, герба та гімну УНР. Українській мові було надано статус державної.

Історію проголошення УНР та створення Української Центральної Ради відображено на українській банкноті у 50 гривень. На лицьовому її боці зображено голову УЦР – Михайла Грушевського, а на зворотному – Київський міський будинок учителя. У його приміщенні відбувалися засідання Центральної Ради.

Банкнота
50 гривень
(зразка 2019 року)

1. Складіть кілька запитань до тексту. Дайте відповіді на них.

Коли створили Українську академію наук?

Українська революція стала часом змін та перетворень. Проте не всі були прибічниками таких змін. Різні політичні сили в колишній Російській імперії не могли змиритися з існуванням вільної, незалежної України. Вони розпочали війну проти УНР. Українська влада звернулася по допомогу до Німеччини та Австро-Угорщини. Ці країни зголосилися допомогти Україні, проте підтримали не Михайла Грушевського, а генерала *Павла Скоропадського*. У квітні 1918 року його проголосили *гетьманом Української Держави*.

Гетьман втілював у життя плани розбудови держави, які не встигла здійснити УЦР. За час його перебування при владі запровадили *гривню*, створили українські *банки*, відкрили українські *університети*, *гімназії* та *школи*. За указом гетьмана у листопаді 1918 року створено *Українську академію наук*. Президентом її став учений зі світовим ім'ям – *Володимир Вернадський*. При академії створили архів і бібліотеку, історичний музей. В той самий час було засновано галерею мистецтв, український театр драми та опери, державну хорову капелу та симфонічний оркестр.

Павло Скоропадський.
Мурал у Києві.
Художники –
команда Kailas-V

Гетьман вів переговори з представниками усіх українських етнічних земель (зокрема з Кримом та Кубанню) про входження до складу Української Держави. Було встановлено дипломатичні відносини з 12 країнами.

2. Прочитайте джерело, в якому йдеться про заснування Українського оперного театру в м. Києві. Сформулюйте кілька запитань до джерела. Встановіть, де у джерелі факти, а де – судження?

Театральна Рада при Міністерстві народної освіти, вважаючи, що в столиці УНР – Києві повинна бути українська і європейська опера на українській мові і що для неї найбільш пристосований перший міський оперний театр, ухвалила: заснувати у Києві Український оперний театр й назначити керівником його трупи М. К. Садовського (Тобілевича).

Голова театральної Ради М. Старицька. Квітень 1918 року

3 якою метою утворили Директорію УНР?

Не всі в Україні підтримували політику Павла Скоропадського. Особливе невдоволення викликала присутність на наших теренах німецьких та австрійських військ. У листопаді 1918 року проти гетьмана спалахнуло повстання. Він зрікся влади. Повсталі створили **Директорію УНР** та проголосили відновлення Української Народної Республіки. До складу Директорії увійшли, зокрема, Володимир Винниченко та Симон Петлюра.

Володимир Винниченко

Симон Петлюра

СЛОВНИК

Директорія – найвищий орган державної влади відновленої УНР, створений після повалення влади гетьмана Павла Скоропадського.

Усі внутрішні зміни, які намагалася впроваджувати Директорія, відбувалися вкрай важко. Армія УНР мусила вести запеклу війну за Україну. Наші терени прагнули загарбати «біла гвардія» генерала Антона Денікіна, війська Антанти (союз Великої Британії, Франції та Російської імперії), більшовицької Росії. У воєнних діях брали активну участь і численні місцеві озброєні загони.

У січні 1919 року в Україні було встановлено більшовицький режим і проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Керований із Росії режим переслідував усіх, хто прагнув відновлення незалежності України. Нова влада запровадила політику *загальної трудової повинності* (примушувала до безкоштовного виконання певних робіт). У селян вилучали продовольство, а продукти й інші товари в містах можна було отримати лише за спеціальними картками.

Війна між Росією та Українською Народною Республікою спалахнула з новою силою. Маючи обмежені військові сили та ресурси, УНР звернулася по допомогу до Польщі. Польський уряд спочатку підтримував УНР, проте у березні 1921 року уклав із більшовиками угоду. Польща визнала Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Натомість УСРР погодилася на те, щоб до складу Польщі увійшли західноукраїнські землі. Так завершилась Українська революція.

3. Поясніть, чому зречення гетьмана Павла Скоропадського ми називаємо подією, а війну Росії проти УНР – процесом?

Звідки пішло свято День Соборності України?

Події Першої світової війни та Українська революція сприяли національному піднесенню в усіх куточках України. У жовтні 1918 року у Львові було утворено Українську Національну Раду, яку очолив *Євген Петрушевич*. Члени Ради поставили за мету об'єднати всі західноукраїнські землі й утворити Українську державу.

Уже за місяць було створено український уряд на чолі з *Костем Левицьким*. Уряд проголосив створення самостійної держави – Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Її президентом став Євген Петрушевич.

Євген Петрушевич

Самостійна держава створила власні збройні сили – Українську галицьку армію. ЗУНР, так само як і УНР, мужньо боронила українські землі від зовнішніх ворогів. Для захисту спільних інтересів українці західних і східних теренів мали об'єднати зусилля й утворити єдину державу.

Великою подією стало проголошення Акта Злуки ЗУНР і УНР в єдину Українську Народну Республіку. Сталося це 22 січня 1919 року. Вперше за кілька століть українці об'єдналися у власну, єдину самостійну українську державу. Віддаючи шану усім, хто боровся за єдність України, ми щороку 22 січня відзначаємо **День Соборності України**.

4. Чому день Соборності відзначають як державне свято? Чи триває сьогодні боротьба за українську Соборність? Обґрунтуйте свою думку.

*Проголошення Акта Злуки
22 січня 1919 року на Софійському майдані
у м. Києві*

*Живий ланцюг
21 січня 1990 року
між Львовом та Києвом*

ПІДСУМОВУЄМО

1. Проаналізуйте текст параграфа. Запишіть короткими реченнями, за що боролися українці за доби Української революції?
2. Розташуйте дати, згадані у параграфі, на лінії часу. Скільки років минуло від проголошення УНР до сьогодні? Яку подію ви б назвали найважливішою? Чому?
3. Виберіть будь-яку подію чи процес, про які йшлося у параграфі. Проаналізуйте їх за схемою «причина – подія – наслідок».
4. Скориставшись інтернет-картами, дізнайтеся, чи є у вашому населеному пункті об'єкти, названі на честь діячів Української революції. Складіть невеличкий туристичний маршрут «Українська революція у назвах мого міста / села / селища».

§15.

Голодомор у пам'ятниках України та світу

?

- Що таке Голодомор?
- Чому встановлюють пам'ятники жертвам Голодомору?
- Де, окрім України, вшановують жертв Голодомору 1932–1933 років?

Що таке Голодомор?**▶ Що ви знаєте про Голодомор українців у 1932–1933 роках?**

В українській історії були не лише герої та перемоги. Наш народ переживав і страшні події. Однією з найжахливіших є *Голодомор 1932–1933 років*.

Як ви пам'ятаєте, після поразки Української революції на теренах України постала Українська Соціалістична Радянська Республіка, яка була частиною Радянського Союзу.

Проте українці не змирилися з поразкою. Прагнення свободи не раз піднімало їх на боротьбу. В Україні спалахували повстання проти більшовицької влади, тривав спротив насильницькій **колективізації**. Керівництво Радянського Союзу, що перебувало у Москві, прагнуло підкорити українців своїй волі, знищити українську націю.

«Свіча пам'яті».
Національний музей
Голодомору-геноциду

СЛОВНИК

Колективізація – об'єднання одноосібних селянських господарств у колективні – колгоспи. Часто набувала примусового, насильницького характеру.

Щоб остаточно зламати волю до спротиву, московське керівництво вдалося до страшного злочину. У 1932–1933 роках більшовицька влада сплановано морила українців голодом, вилучала продукти харчування й майно, яке можна було виміняти на харчі. Селянам заборонили виїжджати з сіл, щоб ті не мали змоги знайти собі їжу.

Це була катастрофа. Дослідники вирахували, що у червні 1933 року щохвилини помирало 20 осіб, а щодоби – 28 тисяч людей! Історики вважають, що загинуло близько 4 мільйонів українців на території Української Соціалістичної Радянської Республіки та ще близько 1 мільйона українців – в інших регіонах Радянського Союзу.

Голодомор 1932–1933 років в Україні визнано **геноцидом** – спланованим винищенням українського народу радянською владою. Україна докладає багато зусиль, щоб розповісти про страшну трагедію нашого народу усьому світові.

СЛОВНИК

Геноцид – масове фізичне знищення окремих груп населення за певною ознакою, один із найтяжчих злочинів проти людства.

1. Здійснить віртуальну мандрівку Національним музеєм Голодомору в Києві. Перейдіть за посиланням: <https://holodomormuseum.org.ua/3-d-tur/>. Дослідіть, про що розповідають експонати музею.

Чому встановлюють пам'ятники жертвам Голодомору

У багатьох містах, селах та селищах України встановлено пам'ятники або пам'ятні знаки жертвам Голодомору. Вони нагадують про мільйони невинних людей, яких заморили голодом лише за те, що вони хотіли господарювати на своїй землі та у власній державі.

Облаштовуючи пам'ятники, ми показуємо, що ніколи не можна забути про злочин, скоєний проти українців. Таке не має повторитися.

Історії пам'ятників жертвам Голодомору 1932–1933 років різні. Деякі встановила держава, інші – громадські активісти, мешканці українських міст і сіл. Це великі монументи або прості дерев'яні хрести на місці поховань жертв.

На території Національного музею Голодомору-геноциду в Києві стоїть пам'ятник змученій маленькій дівчинці «Гірка пам'ять дитинства». Центральна частина меморіалу – Свіча пам'яті є символом незнищенності пам'яті українського народу про Голодомор.

Найвищий пам'ятник жертвам Голодомору в Україні встановлено на 9-му кілометрі Запорізького шосе неподалік міста Дніпро. Це місце вибрано не випадково. Науковці знайшли там поховання тисяч осіб, замучених радянською владою. Встановлений меморіал – фігура знесиленої жінки з померлою дитиною на руках. Висота пам'ятника становить 6,4 метра.

*Курган скорботи.
Перший в Україні
пам'ятник жертвам
Голодомору.
Відкритий
у 1993 році
поблизу м. Лубни
Полтавської області*

Пам'ятник
жертвам Голодомору
неподалік м. Дніпро

Пам'ятник «Гірка пам'ять дитинства».
Київ. Національний музей Голодомору-геноциду

2. Як гадаєте, навіщо встановлюють пам'ятники жертвам Голодомору 1932–1933 років? Чи важливо це? Свою думку обґрунтуйте.

Де, окрім України, вшановують жертв Голодомору 1932–1933 років?

Про Голодомор знають в усьому світі. Пам'ятники жертвам Голодомору 1932–1933 років встановили у Канаді, США, Великій Британії, Угорщині, Польщі, Австралії, Німеччині, Італії, Бельгії та Аргентині.

Перший такий пам'ятник було відкрито у 1983 році у місті Едмонт (Канада). На пам'ятному знаку є напис англійською і французькою мовами: «На вічну пам'ять мільйонам, хто загинув під час голоду-геноциду, спричиненого в Україні радянським режимом у Москві у 1932–1933 роках. Стіймо на сторожі супроти тиранії, насильства, нелюдності».

Найдавніший пам'ятник на вшанування жертв Голодомору у Європі було відкрито у 1983 р. у столиці Великої Британії – Лондоні.

У 1984 році в канадському місті Вінніпег завдяки зусиллям українців постав пам'ятник. На ньому напис українською, англійською та французькою мовами: «Цей пам'ятник споруджено для відзначення 50-ліття голоду-геноциду в Україні в 1932–33 роках і для увічнення пам'яті понад 7 000 000 невинних жертв планово створеного Голодомору советським урядом у Москві. Пам'ятаючи цю велику трагедію, ми переконані, що цей нелюдяний вчинок ніколи не відійде в забуття, і це небувале страждання ніколи не повториться в історії людства».

Пам'ятник жертвам
Голодомору,
м. Едмонтон.
Канада

Пам'ятник жертвам
Голодомору,
м. Кальярі. Італія

3. Проаналізуйте написи на пам'ятниках в Едмонтоні та Вінніпезі. Про що вони свідчать? Які почуття викликають у вас?
4. Як гадаєте, чому пам'ятники жертвам Голодомору 1932–1933 років встановлено в багатьох країнах світу?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Дізнайтеся, чи є у ваших родинх жертви (або свідки) Голодомору 1932–1933 років? Чи розповідали вони щось про ті події?
2. Знайдіть в інтернеті документальний фільм про тих, хто пережив Голодомор «Діти великого голоду». Подивіться його. Чим люди харчувалися у часи Голодомору? Де ховали їжу? Поділіться своїми враженнями та емоціями про фільм один з одним. Що вас вразило найбільше?
3. Як вчинки людей міняли життя під час голоду? Які вчинки варті наслідування, а які потрібно засудити?
4. Виконайте проект-дослідження «Історія Голодомору 1932–1933 років у пам'ятниках мого регіону».

ПРОЄКТ-ДОСЛІДЖЕННЯ:

Історія Голодомору 1932–1933 років у пам'ятниках мого регіону

Мета: дізнатися, які пам'ятники жертвам Голодомору встановлено у вашому регіоні і презентувати проект у класі (у вигляді плаката чи презентації).

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів для виконання проекту.
2. Дізнайтеся, чи встановлено пам'ятники жертвам Голодомору 1932–1933 років у вашому регіоні. Якщо ні, з'ясуйте, де розташовані найближчі до вашого краю пам'ятники жертвам Голодомору. Якщо так, дослідіть, де, коли і за яких обставин було встановлено пам'ятники. Хто був ініціатором?
3. Підготуйте розповіді (до 10 речень), ілюстрації й фото, що стосуються теми дослідження. З'ясуйте, як події Голодомору пов'язані з вашим регіоном.
4. Створіть плакат, розмістивши на ньому фото пам'ятника / пам'ятників і основну інформацію.
5. Презентуйте проект-дослідження у класі.
6. Складіть тести, щоб перевірити уважність однокласників й однокласниць.

§16.

**Україна у Другій світовій війні
(1939–1945)**

?

- Коли українські землі потрапили у вир Другої світової війни?
- Що таке «новий порядок»?
- Як український визвольний рух чинив опір окупантам?
- Коли з території України було вигнано німецьких окупантів?

● ● **Коли українські землі потрапили
у вир Другої світової війни?**

▶ **Що ви знаєте про Другу світову війну?**

Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 року нападом Німеччини на Польщу.

Українські території перебували у складі чотирьох держав – Радянського Союзу (СРСР), Польщі, Румунії та Чехословаччини. З перших днів світового конфлікту вони потрапили у вир війни.

Радянський Союз мав мирний договір із Німеччиною, на чолі якої тоді стояв Адольф Гітлер. Згідно з домовленостями, Польща мала зникнути з карти світу. Українські території, які перебували в її складі, відходили до СРСР.

Восени 1939 року СРСР розпочав війну проти Польщі й загарбав частину її територій, зокрема Західну Україну. Більшість етнічних українських земель опинилися у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки. Щоправда, деякі українські терени так і залишилися поза її межами. Московське керівництво одразу ж заходилося встановлювати свої порядки на українських землях.

«Наступна європейська війна
розпочнеться в Україні».

Карта журналу Look,
14 березня 1939 року

1. Роздивіться карикатуру. Поміркуйте, чому і Німеччина, й СРСР хотіли захопити українські території?

Що таке «новий порядок»?

Договори між **агресорами** зазвичай не тривають довго. Попри укладену мирну угоду, 22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина напала на СРСР. За рік і місяць німецькі війська остаточно **окупували** територію України. Останнім українським містом, захопленим гітлерівцями, став Довжанськ Луганської області.

СЛОВНИК

Агресор – країна, що першою застосовує збройну силу проти іншої держави.

Окупація – тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави.

2. Знайдіть на карті України місто Довжанськ.

Загарбавши українські землі, німці запроваджували правила та закони, які називали «новий порядок». Ще у 1940 році у Німеччині розробили план, за яким на теренах Східної Європи не повинно було залишитися самостійних держав. Гітлер планував знищити частину місцевого населення, а решту перетворити на рабів.

Жахливим утіленням цього плану став Голокост – трагедія єврейського народу. Під час Голокосту нацисти знищили в Європі 6 мільйонів євреїв. В Україні для цього створили сотні таборів та спеціальних районів. Місцем пам'яті про Голокост в Україні є Бабин Яр у Києві. Тут розстріляли близько 100 тисяч мирних жителів. Серед страчених були представники багатьох народів, що жили в Україні, та найбільше жертв було саме серед єврейського населення. У лютому 1942 року разом із групою українських патріотів у Бабиному Яру розстріляли письменницю Олену Телігу.

Олена Теліга

3. Прочитайте текст джерела. Поміркуйте, чому «новий порядок» забороняв освіту. Яких змін зазнало життя людей під час окупації?

«В такий час, коли навіть у Німеччині зростання освіти майже стоїть на місці і навіть такі життєво важливі професії, як професії лікарів, не можуть мати необхідного приросту, абсолютно не має значення, буде чи не буде на Україні підвищуватися освіта. Атому я вимагаю [...] закрити всі школи, інститути, в яких навчаються учні старше 15 років, а всіх учнів і викладачів цих закладів [...] закритим способом відправити на роботи до Німеччини. Я вимагаю також одночасно подбати про те, щоб крім 4-х класних шкіл не було жодної школи, не дозволеної мною».

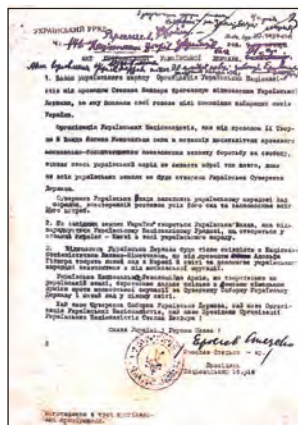
З розпорядження німецької окупаційної влади в Україні
24 жовтня 1942 року

Як український визвольний рух чинив опір окупантам?

Український визвольний рух у роки Другої світової війни мав дві мети: звільнити Україну від німецьких та більшовицьких окупантів і створити незалежну Українську державу.

Першість у визвольному русі тримала Організація українських націоналістів (ОУН) на чолі зі Степаном Бандерою. У Львові 30 червня 1941 року ОУН проголосила «Акт відновлення Української держави». Усвідомивши, що українці можуть розраховувати лише на себе у вирішенні власних проблем, оунівці організували власні збройні сили – Українську повстанську армію (УПА) під проводом Романа Шухевича.

Акт відновлення
Української
держави

Степан Бандера

Роман Шухевич

4. Роздивіться фото «Акта відновлення Української держави». Поміркуйте, чому його автори виправили у назві слово «проголошення» на слово «відновлення». З якими подіями минулого пов'язане таке уточнення?

Коли з території України було вигнано німецьких окупантів

Наприкінці 1942 року німецьких окупантів почали виганяти з території України. 6 листопада 1943 року від них звільнили Київ. 28 жовтня 1944 року з України було повністю вигнано німецьких загарбників. За роки війни наші території двічі ставали місцем запеклих боїв. Кожна сторона, відступаючи, вивозила з України все майно, а те, що не можна було вивезти, – знищували. Втрати України внаслідок війни – величезні. Знищили 714 українських міст і селищ, понад 28 тисяч сіл!

Найбільші й найболючіші втрати України – загибель близько 9 мільйонів осіб. Це військовослужбовці, учасники руху Опору, цивільне населення, знищені окупантами військовополонені, євреї та роми.

Друга світова війна закінчилася 2 вересня 1945 року. Незважаючи на те, що на українських теренах війна завершилась у жовтні 1944 року, українці воювали аж до самого її завершення. Українські військовослужбовці брали участь у взятті столиці Німеччини – Берліна. Понад 2,5 млн українців нагородили медалями й орденами різних країн за звитягу під час війни. Український льотчик-винищувач *Іван Кожедуб* тричі став Героєм Радянського Союзу. Двічі звання Героя був удостоєний льотчик-ас, національний герой кримськотатарського народу *Амет-Хан Султан*. Канадійка українського походження *Анна Храплива* за віддану службу була нагороджена однією з найвищих нагород – медаллю Британської імперії.

Герой
Другої світової війни
льотчик *Іван Кожедуб*

Герой
Другої світової війни
льотчик
Амет-Хан Султан

Активістка
Союзу Українських
канадських вояків
Анна Храплива

Щоб трагедія війни не повторилася, а звияту борців не було забуто, щороку у дні завершення війни у Європі відзначають 8 травня *День пам'яті та примирення* та 9 травня *День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні*.

5. Скориставшись додатковими джерелами інформації, довідайтеся про українців, які уславилися завдяки своїм вчинкам у Другій світовій війні. Як їхні вчинки впливали на перебіг війни?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Намалюйте у зошиті лінію часу. Позначте на ній початок, дати подій війни, згадані у параграфі. Позначте також дати окупації та вигнання нацистських окупантів із вашого населеного пункту. Вирахуйте, як довго ваш населений пункт перебував під владою окупантів.
2. Дізнайтеся у ваших рідних, близьких або знайомих, чи були серед них учасники Другої світової війни. Що вони розповідали про ті події, які емоції переживали? Якщо маєте фото з сімейного архіву – додайте його до записаної розповіді.
3. Відвідайте сайт Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні». Перейдіть до рубрики наукових проєктів «Родинна пам'ять про війну» за посиланням
https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/projects/memory/.
 Прочитайте одну із запропонованих історій. Поділіться своїми враженнями та емоціями від прочитаного.
 Або ж дізнайтеся, в яких музеях вашого краю розповідається про Другу світову війну та участь українців у ній. Заплануйте подорож до одного з музеїв.
4. Символом пам'яті про Другу світову війну є червоний мак і гасло «Ніколи знову». Як ви розумієте цей заклик? Підготуйте невелике есе, в якому розкажіть, чому ми маємо пам'ятати про цю трагедію Другої світової війни та захищати свою Батьківщину від ворога.

§17

Утворення держави Україна

?

- Які події передували відновленню незалежності України?
- Що здобула Україна за роки незалежності?

Які події передували відновленню незалежності України?

▶ Як ви розумієте словосполучення «незалежна держава»?

Українці боролися за створення власної незалежної держави не одне століття. На цьому шляху траплялися поразки. Проте було й чимало здобутків. Зусилля українців увінчалися успіхом 24 серпня 1991 року, коли було проголошено незалежність України. Що передувало цій події? Наприкінці 1980-х років остаточно занепали економіка та господарство Радянського Союзу. Керівництво СРСР у Москві намагалося врятувати ситуацію, впроваджуючи реформи. Проте вони не мали успіху. У республіках Радянського Союзу (Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Україні) почали гуртуватися сили, що виступали за відокремлення від Союзу та відновлення самостійності. Процес розпаду СРСР було запущено.

В'ячеслав Чорновіл

В Україні виразником самостійності став *Народний рух України за перебудову*, або просто *Рух*. Його ідеї знайшли відгук у суспільстві. Уже на виборах 1990 року Рух здобув значну підтримку. Саме обрані у 1990 році депутати ухвалювали доленосні для України рішення щодо відновлення Незалежності.

Серед тих народних обранців – правозахисники й політичні в'язні *В'ячеслав Чорновіл* і *Левко Лук'яненко*.

1. Прочитайте медіатекст про В'ячеслава Чорновола. Які риси цієї історичної особи вам припали до душі чи особливо вас вразили? Поміркуйте, що спонукало В. Чорновола боротися за незалежність України. Яким він бачив шлях розвитку України?

Майбутній яскравий борець за українську незалежність, В'ячеслав Чорновіл народився 1937 року у маленькому селі Єрки, що на Черкащині. Вже навчаючись в університеті, Чорновіл вражав сміливістю висловлювань. Провокаційні та сміливі заяви Чорновола з часом стали виходити за межі приватних бесід, виливаючись у публічні виступи, диспути та заяви.

Радянська влада боролася з ним своїми звичними методами – обшуками, звільненнями з роботи та арештами. А Чорновіл відплачував їй сторицею: протестами, мітингами, викривальними статтями та книжками.

За документальну збірку «Лихо з розуму», де він описував історії репресованих, молодий політик отримав премію міжнародного Пенклубу від світової спільноти та 3 роки концтабору від СРСР (1967 рік). «Платою» за підпільний часопис «Український вісник» стали 6 років колонії суворого режиму та 3 роки заслання.

Колеги говорили про нього: «Він абсолютно звичайна людина. Він просто дуже енергійний. І дуже багато знав. Він бачив Україну, поперше, тільки демократичною. Він завжди дивився на захід, вважав, що Україна має бути з Європою і тільки з Європою».

За матеріалами inlviv.in.ua

Першим важливим документом на шляху до незалежності стала *Декларація про державний суверенітет України*. Верховна Рада ухвалила її 16 липня 1990 року. Документ проголошував, що УРСР самостійно й незалежно від інших республік вирішує питання внутрішнього життя й зовнішньої політики.

Демократичні зміни в Україні підтримали студенти. У жовтні вони розпочали страйк, який отримав назву «*Революція на граніті*». Молоді люди не хотіли, щоб Україна підписала новий союзний договір і залишилася у складі Радянського Союзу.

24 серпня 1991 року Верховна Рада ухвалила **Акт проголошення незалежності України**. Автором тексту документа була група депутатів на чолі з *Левком Лук'яненком*.

Левко Лук'яненко

*Депутати вносять український національний прапор до зали Верховної Ради після ухвалення Акта проголошення незалежності України.
24 серпня 1991 року*

СЛОВНИК

Державна незалежність – можливість держави самостійно ухвалювати рішення щодо її зовнішніх та внутрішніх справ.

Референдум – всенародне опитування із найважливіших питань існування держави чи громади.

Вибори – обрання за результатами голосування певних посадових осіб.

Демократія – стан суспільних відносин, за якого найвища влада належить народові, кожна людина має право на висловлення власної думки та зобов'язана поважати інших.

Усе українське суспільство вітало здобуття Україною **державної незалежності**. Підтримку Акта проголошення незалежності українці висловили під час Всеукраїнського **референдуму** 1 грудня 1991 року. За його результатами документ підтримали понад 90 % громадян України.

Незалежність нашої держави почали визнавати в світі. Першими – Польща та Канада, а всього протягом грудня 1991 року це зробили понад 70 держав. Це стало справжньою перемогою, яку здобували українці багатьох поколінь.

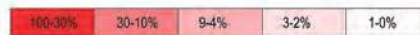
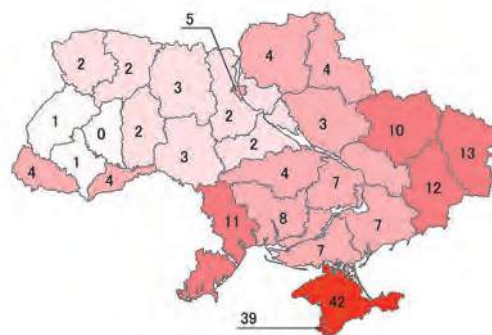
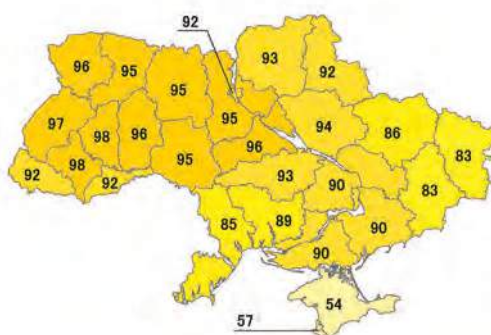
Того ж дня, 1 грудня, відбулися й перші в Україні **вибори** Президента. Головою держави став *Леонід Кравчук*. В Україні розпочалося формування національної армії, було затверджено Державний Гімн України та Державний Прапор України. Згодом Україна стала членом важливих міжнародних організацій – Ради Європи, Світової організації торгівлі тощо.

Леонід Кравчук

2. Роздивіться карти України, на яких наведено дані референдуму 1 грудня 1991 року. На карті відображено відповіді на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» (карта 1 – ті, що відповіли «Так»; карта 2 – ті, що відповіли «Ні»). Визначте 5 регіонів із найбільшим показником «Так» і 5 регіонів із найбільшим показником «Ні».
- З'ясуйте, як проголосували у вашому регіоні.
- Визначте регіон, в якому менше ніж 50 % громадян відповіли на запитання референдуму «Ні».
- Поміркуйте, чому результати голосування у різних регіонах відрізнялися.

Що здобула Україна за роки незалежності?

▶ Як у вашій родині або як ваші рідні та близькі святкують День незалежності України?

Українській незалежності вже понад 30 років. Упродовж цього часу ми маємо чимало здобутків, хоча є й прорахунки. Серед безлічі подій є найважливіші. Завдяки їм ми утвердилися як суспільство, що прагне розвиватися та посісти власне місце серед інших держав.

Пригадаймо, що Україна здобула за 30 років незалежності.

1991 рік – створено Збройні сили України.

1992 рік – затверджено державні символи: Герб, Гімн та Прапор.

1995 рік – Україна стала членом Ради Європи.

1996 рік – ухвалено Конституцію України.

1996 рік – запроваджено українську грошову одиницю – гривню.

2004 рік – відбулася Помаранчева революція.

Листопад 2013 – лютий 2014 років – відбулася Революція Гідності.

2014 рік – підписано Угоду про асоціацію України з Європейським Союзом.

2017 рік – ухвалено безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом.

2019 рік – підписано Томос про автокефалію (самостійність) Православної церкви України.

3. Сучасниками яких історичних подій ви є?

В яких важливих для України подіях брали участь ваші родичі, близькі чи знайомі?

ПІДСУМОВУЄМО

1. У чому полягає внесок В'ячеслава Чорновола і Левка Лук'яненка у відновлення незалежності України?
2. Перегляньте відео, в якому Левко Лук'яненко розповідає про створення Акта проголошення незалежності України
<https://www.youtube.com/watch?v=PZMpsq7SCgg>.
Як вчинки Левка Лук'яненка посприяли ухваленню Акта?
3. Проаналізуйте текст параграфа. Поміркуйте, чому ідея незалежності мала потужну підтримку серед українців.
4. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте проект «Герої нашої країни». Героєм чи героїнею вашої оповіді має стати людина, чиї досягнення або вчинки прославили Україну, зробили її сильнішою, захистили від ворога. Розкажіть, чому вибрали саме його або її. Разом з однокласниками та однокласницями складіть список ваших Героїв.

§18.

Історія мого краю від минулого до сьогодення. Історія моєї родини

?

- Що таке «Батьківщина», «мала батьківщина», «рідний край»?
- Історія родини – історія всієї країни?

• Що таке «Батьківщина», «мала батьківщина», «рідний край»?

▶ Продовжте перелік «Моя Україна – це».

Батьківщина – це країна, де ми народилися. Це край наших батьків, а можливо, бабусь і дідусів.

Місто, село чи селище, де ми народилися й вирости, називають *малою батьківщиною*, а також *рідним краєм*. Бо це край, звідки походить наш рід. Батьківщиною для українців є Україна.

Для кожного і кожної з нас Україна – місце, де народилися й мешкають наші рідні та друзі. Це українська мова, написані й прочитані нею казки й вірші, проспівані колискові. Наша історія, традиції та звичаї. Моря, гори, ліси й степи, затишні міста й села. Смак улюблених, знайомих із дитинства страв – це також Україна.

Серед вас можуть бути діти, які народилися не в Україні. З певних причин вони та їхні близькі переїхали жити в нашу країну. Про таких людей кажуть: «Україна – їхня друга Батьківщина». Для всіх нас Україна – спільний дім, тож нам усім потрібно дбати про розвиток її культури та мови. Розповідаючи одне одному про свої традиції, звичаї та особливості культури, кожен із вас більше дізнається про світ, у якому ми живемо. Так наше суспільство стає багатокультурним.

Мала батьківщина кожного та кожної з нас – особливий, неповторний край. Пропонуємо вам розпочати дослідження історії, звичаїв і традицій свого краю.

1. Складіть самостійно перелік «Мій рідний край для мене – це». Об'єднайтеся в групи по 4–6 осіб. Порівняйте ваші переліки. Чого в них більше: спільного чи відмінного? Складіть такий перелік для усього класу та запишіть / розмістіть його на дошці.

● ● Історія родини – історія всієї країни?

▶ Що для вас означає родина? Доберіть 5 прикметників та 5 дієслів, щоб охарактеризувати свою родину.

Історія родини – це наша особиста історія. Ми є її безпосередніми учасниками та творцями. Вивчаючи історію своєї родини, розуміємо, чому опинилися саме тут і саме в цей час.

У кожної сім'ї, роду є сторінки, якими варто пишатися. Ми дізнаємося про них, коли слухаємо родинні перекази, розпитуємо родичів та близьких про те, звідки наше коріння. Досліджуючи історію власної родини, ви зрозумієте, що її творили дуже багато людей, яких можете й не знати. Можливо, ваші пращури мешкали в інших краях і переїхали в Україну. У такому разі історія вашого роду пов'язана з історією кількох країн. І хіба ж не цікаво дізнатися, що спонукало ваших пращурів докорінно змінити життя? Так формується історія вашого роду.

Відкриваючи для себе історію власної родини, ви неодмінно дізнаєтеся більше про події історії України. Ймовірно, ваші предки були учасниками Української революції 1917–1921 років, пережили Голодомор 1932–1933 років, Другу світову війну. Може, вони піднімали прапор України під час проголошення незалежності нашої держави. І, звісно, голосували на референдумах та обирали президентів. А раптом ви дізнаєтеся, що серед ваших рідних – видатні науковці, митці, які своєю працею прославляли і прославляють Україну? А може, вони все життя важко працювали на землі або вчили дітей, рятували чийсь життя чи добували вугілля...

Належність людини до роду визначає її прізвище. Прізвища мають різну будову та різне походження. Прізвища етнічних українців походять від давнього іменування їхнього роду або від неофіційних імен когось із пращурів – *прізвиськ*. Вони можуть вказувати на професію (Коваль, Мельниченко), батька (Данилів, Романович), рід занять (Трясило, Скрипаль), місцевість (Полтавський, Лісогор). Чимало прізвищ представників і представниць народів, що живуть в Україні, утворилися за тим самим принципом: наприклад, угорське прізвище Ковач вказує на професію коваля, німецьке Мюллер – мельника, прізвище Литвин вказує на походження людини з Білорусі... Прізвище людини може чимало розповісти про її предків.

2. Розкажіть одне одному, до якого коліна (як глибоко: дідусь/бабуся, прадідусь/прабабуся тощо) ви знаєте свій родовід? Скориставшись додатковими джерелами інформації, спробуйте дослідити походження вашого прізвища. Про які особливості роду розповідає ваше прізвище, прізвища ваших рідних та близьких? Відвідайте сайт проекту Рідні (ridni.org) і з'ясуйте, в якому регіоні мешкає найбільше людей із таким самим прізвищем.

3. На лінії часу в зошиті позначте дату вашого народження, ваших батьків, дідусів і бабусь. Визначте, хто народився до проголошення незалежності України, а хто – після; скільки років минуло до чи після цієї події.

ПІДСУМОВУЄМО

Завдання на вибір.

Виконайте проєкт «Мій рідний край» або «Історія моєї родини».

ПРОЄКТ:

«Мій рідний край»

Проведення дослідження й представлення результату у вигляді постера чи презентації (застосунок Power Point чи Microsoft Word).

Мета: дізнатися більше про рідний край і презентувати проєкт у класі.

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів, виберіть тему дослідження і виконайте проєкт.
2. Проведіть дослідження з цієї теми, використовуючи інформацію з книжок з історії вашого краю, путівників, мережових журналів (інтернет-блогів), щоденників мандрівників.
3. Підготуйте цікаві розповіді, ілюстрації й фото, що стосуються обраної теми дослідження.
4. Складіть тести, щоб перевірити уважність однокласників та однокласниць.
5. Поясніть, чи правильне твердження: «З історій кожного міста, села та селища складається історія нашої України».
6. Презентуйте проєкт у класі.

Постер або презентація має містити:

- заголовок (має бути коротким, таким, що зацікавить аудиторію);

- вступ;
- виклад дослідження (лише основне, не перевантажуйте текст зайвою інформацією);
- ілюстративний матеріал (лише такий, що стосується інформації).

Кілька порад: уважно вчитайте текст, постер або презентація не має містити помилок. Не намагайтеся розмістити всю інформацію, яку вам вдалося знайти. Краще більше розкажіть під час презентації проекту перед аудиторією.

ПРОЄКТ:

«Історія моєї родини»

Проведення дослідження й представлення результату у вигляді постера чи презентації (застосунок Power Point чи Microsoft Word).

Мета: дізнатися більше про свою родину і презентувати проєкт у класі.

1. Залучіть до проєкту батьків, бабусь, дідусів чи інших рідних.
2. Складіть опитувальник з 10 запитань. Запитання мають стосуватися дати й місця народження ваших рідних, інформації про їхніх батьків, місця навчання, роботи. Розпитайте рідних, що цікавого вони пам'ятають зі свого дитинства, часу навчання у школі тощо. Поміркуйте, що ще хочете дізнатися про своїх рідних.
3. Поставте запитання вашим родичам і занотуйте відповіді.
4. На основі відповідей ваших родичів підготуйте проєкт у вигляді постера чи презентації, доберіть фото з родинного архіву.
5. Сформулюйте відповідь на запитання «Чим кожна людина та кожна родина важливі для України?».
6. Презентуйте проєкт у класі.

Постер або презентація має містити:

- заголовок (має бути коротким, таким, що зацікавить аудиторію);
- вступ;
- виклад дослідження (лише основне, не перевантажуйте текст зайвою інформацією);
- фотографії з родинного архіву.

Кілька порад: уважно вчитайте текст, постер або презентація не має містити помилок. Не намагайтеся розмістити всю інформацію, яку вам вдалося знайти. Краще більше розкажіть під час презентації проекту перед аудиторією.

Узагальнення

до розділу

Мандрівки у минуле України

1. Попрацюйте з історичними персоналіями.

Установіть відповідність між іменами історичних діячів та діячок із їхніми зображеннями. Що вам про них відомо?

Княгиня Ольга;
король Данило;
Михайло Грушевський;
Євген Петрушевич;
В'ячеслав Чорновіл;
Левко Лук'яненко.

2. Попрацюйте з логічним ланцюжком.

Використавши здобуті на попередніх уроках знання, а також матеріали параграфів підручника, складіть схему «Причина–подія–наслідок» для таких прикладів: коронація Данила Романовича, виникнення українського козацтва, Голодомор 1932–1933 років, завершення Другої світової війни.

3. Попрацюйте з лінією часу.

1. На лінії часу позначте найважливіші події історії України XX та XXI століття, про які ви дізналися.
2. Складіть кілька історичних задач та запропонуйте розв'язати їх вашим однокласникам та однокласницям.

4. Попрацюйте з текстом.

Прочитайте інформаційне повідомлення про Богдана Хмельницького. Дайте відповіді на запитання. Скориставшись матеріалами параграфів та додатковими джерелами інформації, визначте, які відомості у тексті правдиві, а які ні. Щодо якого твердження у тексті переплутано причину та наслідок? Чи правильно охарактеризовано причину соціального конфлікту?

«На початку XVII століття серед козацтва зростало невдоволення. Козацька держава Гетьманщина занепадала. Протистояння з представниками інших соціальних верств – перш за все селянами – посилювалося. Небезпека повстання уже відчувалася у повітрі. Привід не змусив себе чекати. Селяни відмовилися виконувати повинності на користь польсь-

ких панів, тож панам не було чим заплатити козакам за службу. Навесні 1618 року розгорілося велике козацьке повстання. Очолив його славний гетьман Богдан Хмельницький. Повстання підтримали різні верстви суспільства, які прагнули захистити свої права».

5. Попрацюйте з інформацією.

Розгляньте українські купюри. На них зображено діячів та діячок різних історичних періодів. Розподіліть між собою купюри та за допомогою додаткових джерел інформації підготуйте коротку інформацію про цих осіб. Як ви гадаєте, чому саме вони удостоїлися бути зображеними на купюрах? Презентуйте своє дослідження для класу. Позначте роки життя цих діячів та діячок на лінії часу. Хто з них міг бути знайомим одне з одним?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи погоджуєтеся ви з наведеними твердженнями?

- Я знаю і розумію, що таке історичний процес та історичні події; як визначити причини, приводи, результати і наслідки події.
- Я знаю та розрізняю періоди історії України.
- Я вмію перевіряти інформацію, оцінювати діяльність історичної особи.
- Я вмію зіставляти події у часі та просторі.
- Я розумію, чому виникають соціальні конфлікти.
- Я розумію, як історія мого краю впливає на історію України.

2. Дайте відповіді на запитання.

- Що нового я дізнався / дізналася, вивчаючи цей розділ?
- Яких нових навичок я набув / набула, а які вдосконалив / удосконалила, вивчаючи цей розділ?
- Де я можу застосувати набуті знання та навички?
- Що було не зовсім зрозумілим під час вивчення цього розділу?

РОЗДІЛ 4. ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС

§19.

Зв'язок минулого й сьогодення. Господарство, підприємництво, гроші упродовж історії людства

?

- Як минуле впливає на наше сьогодення?
- Яких змін зазнало господарство упродовж історії?
- Яким було підприємництво в минулому й тепер?
- Яку в історії роль відіграють гроші?

► Прочитайте висловлювання відомих людей.
Як ви розумієте їхні слова? Чи погоджуєтеся з їхніми думками?

«Ті, хто не пам'ятають минуле, приречені проживати його заново»
(Джордж Сантаяна, американський філософ і письменник).

«Розумна людина завжди повинна пам'ятати про те, що є нащадком минулого, проте водночас є батьком майбутнього» (Герберт Спенсер, англійський філософ і соціолог).

● ● ● Як минуле впливає на наше сьогодення?

Минуле оточує нас, однак ми ніколи не замислюємося над цим. Уявіть, що сталося, якби не існувало інтернету, транспорту чи засобів гігієни – тих речей, які винайшли й створили покоління ваших батьків, дідусів і бабусь... Мабуть, наше життя було б інакшим, менш комфортним. Тож речі, створені у минулому, впливають на сучасне життя. Так само і вчинки людей минулого мають наслідки для сьогодення.

Місто початку XX і XXI століть

1. Назвіть приклади того, як минуле впливає на сьогодення. Поміркуйте, наслідки яких подій з історії нашої держави ми досі відчуваємо.

Яких змін зазнало господарство упродовж історії?

2. Як ви уявляєте господарство? Як господарська діяльність людини впливає на навколишнє середовище?

Словник

Господарство – все, що може використовувати людина чи людська спільнота для задоволення життєвих потреб.

Форми господарювання людини

привласнювальне господарство

мисливство, збиральництво, рибальство

відтворювальне господарство

землеробство, скотарство

Найпершою формою господарювання давніх людей були мисливство, збиральництво й рибальство – так зване *привласнювальне господарство*. Тоді людина лише користувалася готовими дарами природи.

Населення планети швидко зростало, мисливство та збиральництво вже не задовольняли потреби людей. Тому вони винайшли *землеробство* й *скотарство*. Це ознаменувало перехід до *відтворювального господарства*. За такої форми господарювання людина не лише привласнювала дари природи, а й навчилася відтворювати їх: вирощувати збіжжя, розводити худобу тощо. Згодом виникли й **ремесла**.

Особливості ведення господарства людей залежали від кліматичних умов, у яких вони мешкали. Проте упродовж століть люди навчилися пристосовувати навколишнє середовище до власних потреб.

Сучасні технології та наукові знання дають змогу вести господарську діяльність навіть в умовах арктичної тундри чи у пустелі. Однак втручання людини у природу не минає без сліду.

Словник

Ремесло – дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній праці та відсутності виробничого поділу праці.

3. Роздивіться ілюстрації. Яка система господарювання була, на вашу думку, ефективнішою? Як природні умови і наявність ресурсів вплинули на особливості господарювання людей? Поміркуйте, які із зображених спільнот вдалося створити власну державу?

Застосування іригації – системи каналів для зрошування полів у землеробстві мешканцями Північної Африки

Перелогова система обробітку землі, яку використовували трипільці – мешканці українських земель. Ця система передбачала використання поля аж до повного його виснаження

Спочатку господарство мало *натуральний характер*. Це означало, що продукти виробляли для задоволення потреб власної сім'ї чи громади, а не для продажу. З удосконаленням знарядь праці та появою грошей як мірила вартості господарство набуло *товарного характеру*. Товар спеціально виробляли та обмінювали на гроші. У сучасному світі в господарстві панують переважно товарно-грошові відносини.

Яким було підприємництво в минулому й тепер?

СЛОВНИК

Підприємництво – систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою отримання прибутку.

Термін «підприємець» (від *франц.* посередник) ввів англійський економіст Річард Кантільйон, який уперше пояснив поняття «**підприємництво**» як діяльність, пов'язану з ризиком.

Історія підприємництва сягає корінням доби античності. Давні греки та фінікійці, маючи хист до торгівлі, успішно заселяли інші землі. Зокрема, греки на українських теренах Північного Причорномор'я та Приазов'я засновували міста-держави (*поліси*), що стали центрами торгівлі із сусідніми племенами та іншими державами. Грецькі підприємницькі традиції продовжили й розвинули середньовічні купці та ремісники.

Згодом, із розвитком торговельних відносин, з'явилися *мануфактури*. Так називали підприємства, де використовували ручну працю, але усі працівники мали чітко розподілені обов'язки.

Зростання кількості виробленої продукції збільшувало обсяги торгівлі. Це призводило до потреби у грошах. Її мали задовольнити *банки*. Перший із них – банк Святого Георгія – виник у 1407 році на теренах Італії. Згодом вплив банків посилювався. У XV столітті боржниками

банків були більшість європейських володарів. Уже у XVII столітті акціонерні банки та *кредитні установи* набули поширення у багатьох країнах світу, відтак пошвавили розвиток підприємництва у світі.

Із розвитком технологій підприємництво набуло великих масштабів. З'явилися *заводи* і *фабрики* – підприємства, основані на використанні різноманітних машин. Постала потреба в розгалуженому апараті управління. Так сформувався прошарок менеджерів – керівників, організаторів великого виробництва. Одна особа не могла контролювати всі напрями діяльності підприємства. Затребуваними стали *спеціалісти (фахівці)* – фінансисти, економісти, бухгалтери, юристи, конструктори, технологи тощо.

4. Які риси характеру повинна мати людина, щоб стати підприємцем? Яких відомих підприємців України чи світу ви знаєте? Як гадаєте, чому підприємництво пов'язане з ризиком?

Яку роль в історії відігравали гроші?

5. Роздивіться зображення грошей, які використовували в українських землях раніше. Що на них засвідчує належність до української держави?

Відомо, що гроші – це мірило вартості товарів. Із найдавніших часів люди використовували гроші, однак вигляд вони мали зовсім не такий, як сучасні. За часів існування натурального господарства за гроші правили хутра тварин, металеві сокири, мушлі тощо. Згодом з'явилися металеві монети, а ще пізніше – паперові гроші.

У добу розквіту Русі-України у Києві працював власний монетний двір. Князь Володимир Великий випускав «златники» та «срібляники» – золоті та срібні монети.

Поява паперових грошей – *банкнот* – пов'язана з розвитком паперового виробництва у середньовічному Китаї. Китайським купцям було досить незручно перевозити великі суми в монетах та розплачуватися ними під час торговельних операцій. Паперові гроші значно компактніші. У країнах Європи паперові гроші з'явилися у XVII столітті, проте використовували їх водночас із монетами.

Срібляник
Володимира Великого.
X століття

Сто гривень
Української Народної
Республіки.
1918 рік

6. На українських теренах в різні часи в обігу були польські, австрійські, російські, румунські, візантійські й навіть арабські гроші. Як гадаєте, з чим це пов'язано?

Власні паперові гроші – гривні – на українських землях з'явилися в 1918 році. Їх випустила в обіг Українська Центральна Рада.

Досить довго люди з недовірою ставилися до банкнот. Щоб переконати їх у надійності паперових грошей, знадобився час. Нове в усі часи запроваджувати непросто. Наприклад, **електронні гроші**, якими нині користується переважна частина українців, ще кілька десятиліть тому здавалися чимось фантастичним.

СЛОВНИК

Електронні гроші (електронна готівка) – гроші, обмін та взаєморозрахунки якими проводять за допомогою інформаційних технологій.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Що виникло раніше?

- мисливство і збиральництво чи землеробство і скотарство
- монети чи паперові гроші
- златники чи гривні
- мануфактури чи заводи

2. Дайте відповіді на запитання.

Як минуле впливає на сучасне господарство та підприємництво?

Уявіть, що в сучасному світі зникли гроші.

Які відносини між людьми запанували б?

3. Використавши матеріал параграфа та додаткову інформацію, складіть у зошиті таблицю «Розвиток підприємництва упродовж історії» за поданим зразком.

	Ремісник	Мануфактура	Завод
1. Масштаб виробництва (дрібне, середнє, велике)			
2. Чи є розподіл праці?			
3. Чи є наймані робітники?			
4. Чи використовують машинну техніку?			

4. Виконайте проєкт. Уявіть себе екологом – захисником природи. Підготуйте виступ, присвячений тому, як господарська діяльність сучасної людини впливає на довкілля.

§20.

Освіта, наука і техніка у минулому й сьогодні

§20.

?

- Якою була освіта у минулому і є сьогодні?
- Як розвивалася наука колись і якою вона є нині?
- Які ми знаємо технічні винаходи минулого й сучасності?

▶ Як ви гадаєте, чи потрібна освіта сучасній людині?

Якою була освіта у минулому і є сьогодні?

1. У перекладі з давньогрецької мови «школа» означає «місце для дозвілля, відпочинку». Чи погоджуєтеся з таким трактуванням? Чи можна у школі проводити дозвілля? Запропонуйте власне визначення поняття «школа».

Давньогрецька школа

З давніх-давен люди навчалися. Щоб вижити, слід було дотримуватися правил колективу, бути спритним, вміти здобувати їжу. Усіх цих навичок людина набувала з досвідом. Знання і уміння члени людських спільнот передавали нащадкам усно, на власному прикладі, зображали у наскельних малюнках. Із переходом до осілого способу життя давні люди почали освоювати ремесла: обробку каменю, ткацтво, гончарство. Усе це потребувало спеціальних знань, а отже – постійного навчання, **освіти** й самоосвіти.

СЛОВНИК

Освіта – процес передавання знань і умінь від учителя / учительки учням / ученицям.

Перші *школи* – заклади, де вчителі передавали знання учням, – виникли в одній із країн Давнього Сходу – *Шумері*. Школу називали «будинком табличок», адже шумери писали на вогких глиняних табличках. Пізніше школи з'явилися й у Давній Греції. Дітей виховували фізично витривалими, відданими своєму місту-державі (*полісу*), навчали писати, рахувати та красиво говорити.

Поява шкільної освіти на українських теренах пов'язана з діяльністю князя *Володимира Великого*. Він заснував першу школу для навчання дітей. Правнучка великого князя *Анна Всеволодівна* відкрила у Києві школу для навчання дівчат із заможних сімей. Пам'ятаймо, що в ті часи у країнах Європи двері закладів освіти для дівчат були зачинені.

Пізніше в українських землях освіту здобували у школах, що їх створювали при церквах та монастирях. Учителями ж були церковно-служителі, які навчали граматики та читання.

Значні зміни в українській школі відбулися в XVI–XVII століттях. Тоді з'явилися нові типи навчальних закладів – *колегіуми*, *академії* та *університети*. Там викладали так звані *сім вільних мистецтв*.

Сім вільних мистецтв

- **граматика** – розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови
- **риторика** – мистецтво якісного висловлювання думок задля переконання та впливу на аудиторію
- **діалектика** – вміння знаходити істину через дискусію між співрозмовниками, що мають різні точки зору
- **арифметика** – наука про числа й операції з ними
- **музика** – мистецтво організації звуків
- **астрономія** – наука, що містить спостереження і пояснення подій, які відбуваються за межами Землі
- **геометрія** – наука про просторові форми

Така назва не є випадковою. Адже в Давній Греції, де ці науки викладали вперше, здобувати освіту могли лише вільні люди. Раби доступу до освіти не мали.

В українських землях, як і в усьому світі, аж до XIX століття освіта була доступна небагатьом. Навчання було платним. Дівчата мали право навчатися тільки вдома. Тож більшість людей не мали змоги здобути знання в закладах освіти.

У незалежній Україні Конституцією закріплено, що усі люди рівні, мають однакові права, незалежно від статі, раси, кольору шкіри та релігійного сповідання. Усі ми маємо однакові можливості для навчання у школі та здобування знань.

2. Уявіть, що ви маєте змогу вплинути на створення шкільної програми. Які предмети ви б додали, а які викреслили з програми? Свій вибір поясніть.

Як розвивалася наука колись і якою вона є нині?

3. Якими словами ви могли б охарактеризувати поняття «наука»? Яких відомих науковців знаєте? Роздивіться зображення. Про розвиток яких галузей наукових знань у Давньому Єгипті та Русі-Україні вони свідчать?

Підготовка тіла померлого фараона до муміфікації. Давньоєгипетська фреска

Метеоритний дощ. Мініатюра з Радзивілівського літопису. XV століття

Давні люди були беззахисні перед силами природи. Вони не мали наукових знань, боялися того, що не могли пояснити (приміром, грому та блискавки). З розвитком суспільства людина набувала нових практичних знань, накопичувала та узагальнювала їх.

Потреби людини зростали, тож їх задоволення вимагало нових технологій, знарядь праці, предметів щоденного вжитку. Все це могла дати тільки **наука**.

СЛОВНИК

Наука – особлива сфера людської діяльності, спрямована на здобуття нових знань (нової інформації) про природу, суспільство і мислення та закони їх розвитку.

Ще однією спонукою до розвитку наукових знань є жага людини до постійного пошуку нового, до експериментів. Проте не завжди прагнення експериментів проклало шлях до визнання. Часом науковці зазнавали переслідувань через погляди, які не збігалися з політикою держави чи настановами церкви.

Розвиток сучасної науки дає змогу готувати космічні подорожі, вирощувати штучне м'ясо, клонувати живих істот. Жодне наукове дослідження не відбувається без використання новітніх технологій. Часто вчені здійснюють дослідження на замовлення держави чи працюють на приватну компанію.

Становлення сучасної науки пов'язане з діяльністю *університетів* – закладів освіти, де гуртувалися вчені. Вони обмінювалися досвідом і працювали над науковими відкриттями.

Першим відомим науковцем – українцем був *Юрій Дрогобич*. Вчений уславився у галузі медицини та астрономії. У другій половині XV століття він працював у найстаріших університетах Європи: Болонському (Італія) та Краківському (Польща).

Учнем Юрія Дрогобича був майбутній всесвітньо відомий учений-астроном *Миколай Коперник*, який довів, що Земля й усі інші планети, рухаючись орбітою, обертаються навколо Сонця, а не навпаки.

Розквіт наукових досліджень і винаходів, які змінили світ, припадає на XVII–XX століття. Саме тоді жили і творили Рене Декарт, Ісаак Ньютон, Альберт Ейнштейн та інші науковці-винахідники.

Зображення Юрія Дрогобича на поштовій марці

4. Поміркуйте, чому багато українських науковців вимушені їхати працювати за кордон? Як це впливає на розвиток української науки? Що потрібно зробити, щоб зупинити вплив учених з України?

Які ми знаємо технічні винаходи минулого й сучасності?

Сучасний світ дуже стрімко змінюється. У різних країнах світу учені здійснюють нові наукові відкриття, розробляють технічні винаходи, що допомагають людині у роботі та побуті. Чи не кожній людині у професійній діяльності та побуті допомагає комп'ютер. Він за лічені хвилини чи навіть секунди може здійснити правильні розрахунки чи знайти потрібну інформацію для проєкту.

У побуті людям допомагають прилади, що полегшують життя і заощаджують час. Більшість із них було винайдено у XX столітті. Проте удосконалюють ці прилади й сьогодні (наприклад, робот-пилосмок). Сучасну людину не здивувати, показавши їй відеокамеру чи гелікоптер. Ці звичні для нас апарати колись здійснили технічну революцію у світі, а винайшли їх українці.

5. Роздивіться фото технічних винаходів українських науковців. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що ці винаходи змінили світ? Як гадаєте, як саме вони вплинули на життя людини? Висловіть припущення, що було б, якби їх не винайшли? Які ще технічні винаходи людства ви б віднесли до надважливих? Спробуйте встановити хронологічну послідовність появи цих технічних винаходів. Свій вибір поясніть.

Технічні винаходи українців, що змінили світ

Кінескоп
(винахідник
Йосип Тимченко)

Балістична ракета,
що доставляє
людину у космос
(винахідник
Сергій Корольов)

Гелікоптер
(винахідник
Ігор Сікорський)

Адресна мова

$$^{\prime\prime}a \Rightarrow b$$

$$^3a \Rightarrow c, \text{ або}$$

$$^{\prime\prime\prime}a \Rightarrow c$$

$$^{\prime\prime}f() \Rightarrow b$$

Протези
клапанів серця
(винахідник
Микола Амосов)

Адресна мова
програмування –
одна з найперших мов
програмування у світі
(винахідниця
Катерина Ющенко)

ПІДСУМОВУЄМО

1. Завершіть речення:

Я знаю, що освіта – це ...

Перші школи в українських землях були засновані ...

Юрій Дрогобич був ...

Дуже важливими винаходами минулого є ...

2. Дайте відповіді на запитання.

Уявіть, що вам дали змогу вплинути на впровадження змін у вашій школі.

Що б ви змінили?

Як гадаєте, чи нам є що перейняти з системи освіти минулого?

Що спонукало людину до наукової діяльності?

Які сучасні технічні винаходи вважаєте найнеобхіднішими?

3. Знайдіть в інтернеті інформацію про відомих українських учених із різних галузей знань.

Заповніть у зошиті таблицю за зразком.

	Прізвище та ім'я ученого /ученої	Галузь знань, в якій працював / працювала	Винахід / відкриття	Значення винаходу / досліджень / відкриття для сучасності
1.				

4. Виконайте проект «Історія розвитку освіти та науки в Україні».

Підготуйте презентацію про історію і діяльність найстаріших українських університетів на вибір.

Острозька академія, Києво-Могилянська академія, Львівський національний університет імені Івана Франка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Одеський національний університет імені Іллі Мечникова, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

План проєкту:

1. Назва проєкту.
2. Фото та назва навчального закладу.
3. Коли, де і ким було засновано.
4. Які науки вивчали.
5. Які відомі учені працювали.

§21.

Місто і село: від виникнення до сучасності

§21.

?

- Яким було життя у містах та селах у минулому?
- Яким є життя сучасного міста?
- Що змінилося у житті села?

- Роздивіться фото старовинної та сучасної частин міста. Знайдіть спільні та відмінні риси. Поміркуйте, що вплинуло на зміну зовнішнього вигляду міст?

Дубай (Об'єднані Арабські Емірати).
Краєвид на місто. Сучасне фото

Дубай. Історична частина міста.
Сучасне фото

Яким було життя у містах та селах у минулому?

1. Доберіть слова, які характеризують поняття «місто» та «село». Дайте власне визначення цим поняттям.

Під час подорожей ми намагаємося побачити якнайбільше, тож із цікавістю розглядаємо архітектурні пам'ятки, написи на будівлях та назви вулиць. Дізнаємося під час екскурсій багато цікавого з історії нового місця, яке відвідали. Проте іноді не звертаємо уваги на історичну будівлю, повз яку проходимо щодня, приміром, дорогою до школи. Чи знаємо ми історію рідного населеного пункту? Скільки йому років? Чому має таку назву? Що було у тій чи іншій історичній будівні 50 чи 100 років тому? Міста й села, так само, як і люди, зберігають пам'ять і можуть чимало розповісти про своє минуле.

Коли давні люди перейшли до осілого способу життя, вони почали засновувати постійні поселення. Щоправда, ці поселення дуже відрізнялися від сучасних і розмірами, і зовнішнім виглядом. Із розселенням

людей на усіх континентах населення планети швидко збільшувалося, зростали й людські поселення. Деякі з них згодом перетворилися на **міста**, а інші залишилися **селами** або й зникли зовсім.

Якщо поселення мало вдале географічне розташування (біля водойми, покладів корисних копалин, на перетині торговельних шляхів), то воно швидко зростало й перетворювалося на велелюдне місто. Мешканці давніх міст займалися не лише торгівлею, а й різноманітними ремеслами. Через постійну загрозу нападу ворогів та можливі природні лиха міста часто зводили на пагорбах. Містяни зводили захисні укріплення та утримували військо. Затиснуте в оборонні мури місто через брак вільного місця мало досить щільну забудову.

СЛОВНИК

Ремісник – особа, яка володіє певним ремеслом і виготовляє вироби ручним способом, користуючись власними засобами виробництва.

Місто – великий населений пункт, мешканці якого зазвичай не зайняті у сільському господарстві.

Село – значний за територією і кількістю житлових будівель населений пункт неміського типу. Більшість мешканців займаються сільським господарством.

Землероби та скотарі часто мешкали на міських околицях, у невеличких селах. Вирощену продукцію вони продавали у містах, обмінюючи на необхідний їм товар. Через незахищеність сільської місцевості селяни потерпали від ворожих набігів, тож зводили домівки неподалік міст, щоб у разі потреби сховатися за міськими мурами.

2. Роздивіться ілюстрації середньовічних міст.

Поміркуйте, чому під час будівництва Києва використовували деревину, а французьку фортецю звели з каменю? Який матеріал для будівництва практичніший?

Середньовічна Київська фортеця.
Реконструкція

Середньовічне місто-фортеця
Мон-Сен Мішель у Франції. Сучасне фото

Яким є життя сучасного міста?

Упродовж століть життя міст та їхніх мешканців набувало нових рис. Значно змінилася міська архітектура. У давні часи для будівництва використовували той матеріал, на який була багата місцевість, де виникало місто. Нині ж, із розвитком технологій, для будівництва використовують дуже різний матеріал – від дерева до пластику, а будівлю можна надрукувати на 3D принтері.

3. Прочитайте медіатекст про екобудинок, роздивіться ілюстрації до параграфа. Поміркуйте, як розвиток технологій вплинув на зовнішній вигляд міст і сіл.

Український технологічний стартап створює автономні самонавчальні модульні будинки за допомогою 3D принтера. Будинки використовують тільки енергію сонця для всіх потреб його мешканців. Будинки не потребують жодного палива. Тому немає викидів шкідливих речовин в атмосферу. Крім незалежного енергопостачання PassivDom має автономне опалення, водопостачання та каналізацію. Каркас модуля виготовляється з матеріалів, які міцніші за сталь у 6 разів та в 9 разів легші. PassivDom є мобільним будинком. Модуль можна перевезти на нове місце за допомогою автоплатформи.

*Українці створили
унікальний будинок
за допомогою
3D принтера.
За матеріалами сайту
tvoemisto.tv*

Сучасні міста відрізняються від давніх не лише новітніми об'єктами архітектури, офісними та торговельними центрами. У них розвинена транспортна мережа, багато культурних та освітніх установ. А ще – зовсім інший ритм життя.

Мешканці дуже великих міст постійно поспішають, адже для того, щоб дістатися місця призначення, доводиться витрачати багато часу. Чимало великих міст потерпають через затори на дорогах. Це наслідок неграмотного планування доріг та забудови.

Водночас розвиток технологій значно полегшив життя сучасної людини. До її послуг – фен для волосся, електрочайник, пральна машина тощо. Проте ера технологій, у яку ми живемо, не є безпечною для людини. Через активний розвиток підприємств важкої промисловості, агресивне використання пластику, безвідповідальне ставлення до побутових відходів страждає екологія всієї планети.

Попри стрімку урбанізацію, тобто активне переселення селян до міст, нині зникають не тільки села, а й міста. На жаль, здебільшого причиною їх знелюднення є діяльність чи бездіяльність самих людей.

Що змінилося у житті села?

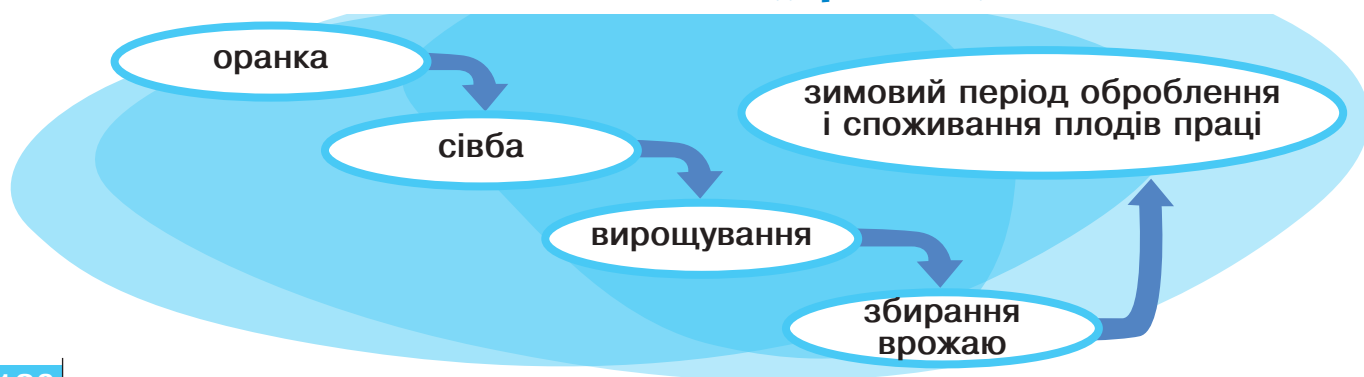

Весняний день в Україні.
Художник Сергій Васильківський.
1883 рік

Українське село.
Сучасне фото

Річний сільськогосподарський цикл

Упродовж століть життя села зазнавало певних змін. Нині, як і колись, селяни здебільшого прив'язані до природного сільськогосподарського річного циклу. Основні їхні заняття – землеробство і тваринництво.

Розвиток технологій і комунікацій значно полегшив життя селян. Вони використовують техніку й новітні технології для вирощування сільськогосподарських культур і розведення тварин. Змінюються й побутові умови.

Проте починаючи з 60-х років XX століття розпочалась активна урбанізація – переселення селян до міст. Українські села почали занепадати. Цей процес триває і сьогодні.

4. Поміркуйте, чому люди почали залишати свої сільські домівки та переїздити до міст? Що необхідно зробити, щоб зупинити відплив селян до міста? Наведіть кілька аргументів на користь життя в селі та в місті.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Складіть розповідь зі слів:
поселення, географічне розташування, давні міста, ремесла, торгівля, оборонні споруди, села, ворожі набіги.
 2. Знайдіть в інтернеті інформацію про одне з міст, що зникло внаслідок людської діяльності. Запишіть у зошит коротке повідомлення про нього.
 3. Складіть 3–5 запитань за матеріалами параграфа. Поставте ці запитання у класі та оцініть відповіді ваших однокласників та однокласниць.
 4. Виконайте проєкт «Пам'ятка архітектури мого міста / села в минулому і нині» за планом.
 1. Виберіть для дослідження одну історичну будівлю, тобто таку, що була зведена не пізніше, ніж 50–100 років тому. Споруда має бути не житловим будинком, а місцем громадського простору (бібліотека, музей, школа, лікарня, тощо).
 2. З'ясуйте:
 - коли, ким, в якому архітектурному стилі збудована ця споруда;
 - які функції вона виконувала колись, що в ній розміщується зараз;
 - чи змінився її зовнішній вигляд упродовж років.
- Знайдену інформацію оформіть у вигляді презентації або есе.

§22.

Дозвілля і спорт колись і тепер

?

- Що таке дозвілля? Яким воно було у давнину?
- Як люди проводять дозвілля сьогодні?
- Яким був спорт у минулому?
- Яким є спорт у сучасному світі?

► Чи відображають наведені ілюстрації особливості дозвілля людей різних історичних епох?

Початок ХХ століття
Поштівка з фрагментом із вистави українського Театру корифеїв «По ревізії».

XVI століття
Сільський ярмарок. Художник Пітер Балтен.

• Що таке дозвілля? Яким воно було у давнину?

СЛОВНИК

Дозвілля – вільний час людини, упродовж якого вона займається різноманітною діяльністю на власний вибір.

У минулому **дозвілля** люди найчастіше проводили разом. Давні греки любили відпочивати у лазнях, на спортивних змаганнях, за філософськими бесідами чи на театральних виставах. За доби середньовіччя популярними стали вистави мандрівних музик і акторів. Їхніми концертними майданчиками були ярмаркові площі або палаци й замки заможних осіб, куди їх запрошували на святкування. На українських теренах у добу Русі-України популярними були виступи *скоморохів* – мандрівних співців та акторів, які розважали гостей на бенкетах.

На українських землях віддавна жили різні народи (українці, євреї, поляки, кримські татари та представники інших етносів). Усі вони мають певні особливості дозвілля. До прикладу, для українців найулюбленішими були святкування Різдва, Великодня. Бучно відзначали весілля. Молодь любила святкування Івана Купала та вечорниці.

Кримські татари відзначали свято весни – Хидирлез, а євреї свято врожаю – Суккот...

Зародження *театру* в українських землях припадає на XVI століття. Тоді у провідних навчальних закладах України – братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії – виникали театри. Головні ролі у виставах виконували учні. Віршовані тексти писали викладачі. Цей літературний і театральний жанр дістав назву «*шкільна драма*».

Із XVII століття веде початок український ляльковий театр – вертеп. Вистави вертепу відбувалися у спеціальній двоярусній скриньці, що мала вигляд двоповерхового будиночка.

Перший український *професійний театр* – Театр **корифеїв** постав наприкінці XIX століття. У репертуарі Театру корифеїв важливе місце посідали вистави за творами українських письменників, які відображали життя українського суспільства.

Із часом на перший план у проведенні дозвілля людини вийшов *кінематограф*.

СЛОВНИК

Корифей (із грецької) – той, що стоїть на вершині, керівний, провідний.

1. Прочитайте уривок зі статті про українські вечорниці.

Придумайте кілька запитань до нього і поставте одне одному у класі.

У грудні, після свят Катерини, Андрія або Миколи в українців починалися вечорниці. Незаміжні дівчата кожного вечора сходилися до хати переважно самотньої вдови, пізніше до них приєднувались і парубки. У будні дівчата на вечорницях не просто розважались, а пряли, шили сорочки, вишивали рушники собі на придане. Дбали дівчата й про власну репутацію, адже вміння спритно працювати бачили не лише подружки, але й хлопці, майбутні кавалери.

За поведінкою молоді на вечорницях суворо стежила господиня хати. Із наближенням ночі до хати приходили хлопці. Парубки жартували один з одного. Коли хтось із них починав куняти, йому мастили обличчя сажею, до одягу пришивали «хвости», а в чоботи наливали води чи насипали попіл. Десь після 1-2-ї ночі на долівки трусили соломку, і молодь лягала відпочивати.

Олена Боряк. «Українські вечорниці»

За матеріалами сайту: ethnography.org.ua

Вечорниці.

Художник Ілля Рєпін.

1881 рік

Як люди проводять дозвілля сьогодні?

2. Поміркуйте, як змінилося дозвілля людини упродовж історії.
Як ви собі уявляєте громадський простір?
Як ви і ваша родина проводите вільний час?

СЛОВНИК

Громадський (публічний) простір – простір, який є відкритим і доступним для всіх. У публічному просторі вирує соціальне життя та відбувається культурний обмін.

У сучасному світі для проведення дозвілля людини створено чимало місць, які ми можемо назвати **публічним**, або **громадським простором**. Паркові комплекси, бібліотеки, торговельно-розважальні центри, музеї – усе це є місцями для відпочинку людини.

Однак, на відміну від людей минулого, сучасна людина вже не потребує колективу для проведення дозвілля. Нині значну частину вільного часу люди проводять у мережі Інтернет. Завдяки всесвітній павутині вже не обов'язково виходити з дому, щоб побачитися з друзями, подивитися фільм чи навіть замовити їжу.

Громадський простір.
Познань, Польща.
Сучасне фото

Яким був спорт у минулому?

3. Чи є спорт дозвіллям? Обґрунтуйте свою думку. Дайте власне визначення поняттю «спорт».

СЛОВНИК

Спорт – фізичні вправи (гімнастика, атлетика, спортивні ігри, туризм тощо), які мають на меті розвиток і зміцнення організму.

Спорт є невід'ємною частиною історії людства. Особливої популярності він набув у Давній Греції. Саме там уперше відбулися і традиційно проводилися *Олімпійські ігри* – змагання з багатьох видів спорту як один із варіантів проведення вільного часу.

У 1896 році Олімпійські ігри було відроджено. Вперше їх провели на їхній батьківщині – у Греції. Тоді ж відбулося й змагання із *марафонського бігу*.

Назва «марафонський біг» пов'язана з легендою про давньогрецького воїна Фідіппіда. Він пробіг із поселення Марафон до Афін, щоб принести звістку про перемогу греків над персами у Марафонській битві. Це сталося у 490 р. до н. е.

На відновлених у 1896 році Олімпійських іграх у легкій атлетиці з'явився *марафон*, або *марафонський біг*. Це біг по шосе на найдовшій дистанції (40 км, а з 1921 року – 42 км 195 м).

Пам'ятник Фідіппіду
дорогою у Марафон.
Греція. Сучасне фото

Яким є спорт у сучасному світі?

4. Пригадайте, кого із сучасних спортсменів / спортсменок ви знаєте. Чи важливий спорт у житті людини? Наведіть кілька аргументів на підтвердження своєї думки.

Олімпійська чемпіонка
Яна Клочкова

Паралімпійський чемпіон
Максим Веракса

У 1994 році українська збірна вперше взяла участь в Олімпійських іграх. Відтоді наші спортсмени та спортсменки активно змагаються у всіх літніх та зимових Олімпіадах. Найбільшу кількість золотих медалей українській збірній принесла плавчиня *Яна Клочкова*. Вона –

чотириразова чемпіонка з плавання на дистанцію 200 та 400 метрів на Олімпійських іграх 2000 року в Сіднеї (Австралія) та 2004 року в Афінах (Греція).

Традиційно після Олімпійських ігор проводять *Паралімпійські ігри* – змагання для спортсменів та спортсменок з обмеженими фізичними можливостями. Починаючи з 2004 року паралімпійська збірна України на постійній основі входить до десятки країн світу з найбільшою кількістю медалей. Абсолютним чемпіоном української паралімпійської збірної, восьмиразовим золотим призером ігор є плавець *Максим Веракса*.

Окрім Олімпійських ігор відбуваються й інші спортивні події різного масштабу. Це чемпіонати світу, континентів із певних видів спорту. Найпопулярнішими є ігрові види спорту: *футбол, баскетбол, теніс, хокей* тощо. Серед технічних змагань найпопулярнішими є *авто- та мотоперегони*.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Використавши запропоновані поняття, складіть розповідь про дозвілля людини у минулому.
Олімпійські ігри, скоморохи, театральні вистави, вечорниці, кінематограф, інтернет, громадський простір.
2. Для чого людині потрібно дозвілля? Як змінювалися способи проведення вільного часу упродовж історії? Що на це вплинуло? Складіть хмару слів із назв тих видів дозвілля, яким віддаєте перевагу.
3. Знайдіть кілька прислів'їв та приказок про українські вечорниці, проаналізуйте їх. Випишіть їх у зошит і представте у класі.
4. Завдання на вибір:
 - А. Виконайте проект. Створіть рекламну листівку однієї спортивної секції (на ваш вибір). Листівка має містити: Короткий рекламний текст із заголовком; фото секції, яку ви вибрали (фото можна знайти в мережі Інтернет); контактну інформацію (до кого звертатися, з номером телефону); розклад занять секції.
 - Б. Виконайте проект: «Об'єкт громадського простору мого села / селища / міста». Створіть уявний об'єкт громадського простору для вашого населеного пункту. Виконати завдання вам допоможе пам'ятка.
 1. Придумайте назву для об'єкта громадського простору.
 2. Придумайте, яке він матиме призначення (парк, набережна, зона відпочинку, музей тощо).
 3. Поміркуйте, в якому місці вашого населеного пункту він має розташовуватися.
 4. Знайдіть в інтернеті ілюстрації, які характеризуватимуть ваш ідеальний громадський простір.
 5. Проект оформіть у вигляді презентації.

§23.

Подорожі та міграції. Українці у світі

?

- Коли люди почали подорожувати?
- Що таке міграція? Ким були перші українські емігранти?
- Хто вони, українці у світі?

► Поміркуйте, що означає прислів'я: «Нашого цвіту по всьому світу».

●● Коли люди почали подорожувати?

Переважна більшість сучасних людей хоча б раз у житті покидала межі свого населеного пункту, вирушаючи у подорож. Авіатранспорт дає людині змогу дістатися будь-якої точки нашої планети у найкоротші терміни. Подорожі стали популярним способом проведення дозвілля.

Проте так було не завжди. У минулому люди були менш мобільними і полишали домівки неохоче та з примусу. Найчастіше мандрували купці. Іноді під час подорожей вони описували культуру й побут тих народів, з якими контактували. Серед середньовічних мандрівників чи не найвідомішим був італієць *Марко Поло*. Матеріали, які він зібрав, стали у великій пригоді *картографам* – фахівцям зі створення географічних карт.

У XV столітті розпочалась епоха *Великих географічних відкриттів*. Правителі європейських держав споряджали спеціальні експедиції для завоювання нових територій.

А от подорожі як частина дозвілля набули популярності значно пізніше – у XVIII–XIX століттях, коли з'явилися регулярні пасажирські перевезення.

1. Прочитайте уривок зі статті про всесвітньо відомого українського мандрівника XIX століття Миколу Миклухо-Маклая. Як гадаєте, за які досягнення Миклухо-Маклая проголошено «громадянином світу»? Які нові слова трапилися вам у розповіді? Запишіть їх у зошит і знайдіть тлумачення у словнику, енциклопедії або в мережі Інтернет.

Миклухо-Маклай вирушив в Іспанію та Португалію, на Канарські острови, пішки обійшов Марокко, був на узбережжі Червоного моря, у Філіппінах, Індонезії, Китаї, Австралії, Океанії, на островах Меланезії... Зокрема, Миклухо-Маклай досліджував антропологію аборигенів Австралії і вперше науково довів, що всі люди мають однакову тілесну будову. Такі дослідження в майбутньому сприяли боротьбі з дискримінацією за різними ознаками. Окрім наукової роботи, зайнявся і громадською: став на захист поневолених папуасів і змусив світ говорити про проблеми расизму (нерівності). Він уклав перший проект загальної декларації прав людини і ще у XIX столітті пропонував створити структуру на зразок нинішньої ЮНЕСКО. Саме ця організація у 1996 році проголосила дослідника Громадянином світу.

Микола Миклухо-Маклай
на півострові Малакка.
1874–1875 роки

Андрій Климчук.

Миклухо-Маклай: громадянин
світу козацького походження.

За матеріалами видання: UCHOOSE.INFO

Що таке міграція? Ким були перші українські емігранти?

У вересні 1896 року на кораблі «Орегон» до Канади прибули перші два українські переселенці *Іван Пилипів* і *Василь Єлиняк*. Вони заснували в Канаді, у провінції Альберта перше українське поселення – Едну.

2. Прочитайте уривок зі спогадів Івана Пилипіва.

На підставі тексту сформулюйте власне визначення понять «міграція» та «емігранти».

Дайте відповіді на запитання. Чи шкодував автор про переїзд до Канади? Чому Пилипів вирушив на чужину? Що його вразило у цій країні? Що спонукало українців залишати Батьківщину і вирушати за океан? Як склалася доля Івана Пилипіва?

Ми з Небилова перші поїхали до Канади. Я ходив до школи і навчився читати і писати. Учитель вже в школі говорив про Америку і Канаду.

Набрав я великої охоти. [...] їхалося 22 дні. [...] Корабель їхав морем, а потім рікою до якогось великого міста. То був Монреаль. Пополудню сіли на потяг і поїхали впоперек Канади. Дорога була якась довга, два дні і пів воліклися ми через скали, ліси, води і пусті поля. ...Приїхали ми до якогось невеликого міста, де стояли дерев'яні будинки.

На станції, у Вінніпегу, дали нам чоловіка, що говорив по-німецьки, а також і по нашому, по-українськи. [...] Возили нас і показували землі, щоб ми могли вибрати поле для себе.

Я подумав, щоб вернути до краю та привезти свою жінку з дітьми. [...] Люди питали, куди я їздив і що я бачив. Розповідав я про Канаду і говорив: «Тікай, тікай звідси, бо тут нічого не маєш, а там будеш мати землю за дурно і будеш газдувати». Але нарід був темний. Нарід не розумів, що за морем може бути свободна земля без господаря [...].

Я повернувся до Канади з цілою моєю родиною. [...]

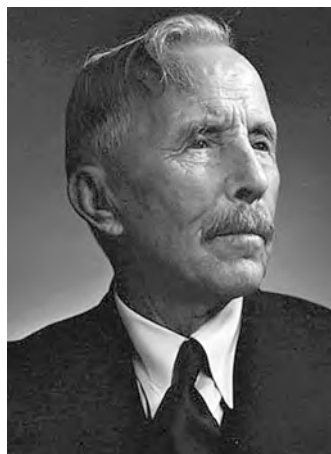
За ті довгі роки доробив я чотири ферми, так що тепер маю їх п'ять, виплачених і на мене записаних. [...]

Літа минають. Тепер мені 73 роки. Весело мені говорити з людьми і зійтися при склянці пива. Наш нарід зажив у Канаді, навчився багато.

В старім краю якось недобре; нашому народові ще гірше стало. Люди пишуть, та й газети голосять, що там б'ють людей, як за панщини. Молоді, що вродилися вже в Канаді, того не знають; хто приїхав з краю, той пам'ятає, як там було; поляки нами керували. І чи довго воно ще так буде?

Іван Пилипів

Василь Єлиняк

Зі спогадів Івана Пилипіва, записаних у 1922 році.

За матеріалами сторінки «Рожнятівщина»:

<https://www.facebook.com/groups/rozniatow/>

Хто вони, українці у світі?

Українців, які мешкають за межами нашої держави, але ототожнюють себе з нашим народом, називають *українською діаспорою*. Станом на 2019 рік за межами України мешкали близько 13 мільйонів українців та їхніх нащадків.

Найчисленніша українська діаспора нині у Канаді, США, Польщі, Росії, Бразилії та Молдові.

Серед вихідців з України чимало відомих людей, які прославляють нашу країну за її межами.

Представники української діаспори в Сполучених Штатах Америки.
Сучасне фото

3. Прочитайте уривок зі статті про американську астронавтку українського походження. Що вас найбільше вразило у тексті? Чи вважає Гайдемарі себе українкою? Доведіть прикладами з тексту. Про що б ви запитали астронавтку, якби зустріли її?

Гайдемарі Стефанишин-Пайпер народилася у містечку Сент-Пол, штат Міннесота, США. Її батько – емігрант з України, а мати з Німеччини. Батько Гайді приділяв багато часу та уваги вихованню доньки. Вона росла в українській культурній спільноті.

У 1986 році Гайдемарі вступила до Військово-морських сил США. Через деякий час вона почула про програму NASA з набору астронавтів і вирішила спробувати свої сили. Стефанишин-Пайпер здійснила свою першу місію на борту космічного шатла «Атлантис» 9 вересня 2006 року і стала восьмою жінкою (і першою українкою), яка здійснила космічну подорож. Коли Гайдемарі вперше летіла у космос, вона взяла з собою маленький прапор України і нашивку з лілейкою – символ українського Пласту. Ще одним цікавим фактом є те, що iPod астронавтки під час подорожі до МКС був заповнений, серед іншого, українськими піснями.

Гайді зберегла батьківське українське прізвище як згадку про своє коріння. Вона доволі добре володіє українською мовою, хоча після смерті батька і використовує її значно рідше. Астронавтка відвідувала Україну двічі – у 2006 та 2019 роках.

Гайдемарі Стефанишин-Пайпер

ПІДСУМОВУЄМО

1. Завершіть речення.
Першими мандрівниками були ...
Микола Миклухо-Маклай прославився тим ...
До міграції українців спонукало ...
2. Поміркуйте, чому українці емігрують за кордон, однак підтримують українські традиції, мову, пам'ятають про своє коріння.
3. Знайдіть інформацію в інтернеті про відомих вихідців з України Богдана Гаврилишина, Володимира Хавкіна, Мілу Йовович, Енді Уорхола, Стіва Возняка, Квітку Цісик. Напишіть стисле повідомлення про цих людей.
4. Виконайте проект «Моя уявна мандрівка». Уявіть, що ви збираєтесь у подорож. Вам необхідно:
 1. Вибрати країну, в яку вирушите;
 2. Визначити мету поїздки: пасивний відпочинок (пляж), освіта, активний відпочинок, прогулянка містами / селами;
 3. Вибрати кілька місць, які б хотіли відвідати в цій країні. Підготувати про них коротку інформацію;
 4. Прокласти маршрут подорожі. Виписати міста чи об'єкти, які ви відвідаєте дорогою до пункту призначення;
 5. Проект оформити у вигляді постера.

§24.

Доброчинність і волонтерство: історія і сучасність

?

- Що таке доброчинність? Якою вона була у минулому?
- Якою є доброчинність у сучасному світі?
- Що таке волонтерство?

► Чи знаєте ви, що таке доброчинність? Якими словами ви б могли її охарактеризувати? Роздивіться фото, що символізує доброчинність. Поміркуйте, чому автори фото вибрали саме такий сюжет?

Фото з офіційного сайту добродчинної організації «Карітас»

Що таке доброчинність? Якою вона була у минулому?

Словник

Добродчинність (благодійність) – безкорисливе надання допомоги тим, хто її потребує і хто не є пов'язаним із добродчинником.

Історія **добродчинності** сягає корінням доби античності. Ще давні римляни займалися *меценатством*, тобто допомогою нужденним.

На теренах Русі-України зародження добродчинності пов'язують із діяльністю князя *Володимира Великого*. Відомо, що, князь роздавав милостиню нужденним, будував спеціальні будинки для них. Десяту частину своїх прибутків – так звану десятину – великий київський князь зобов'язався виділяти на утримування церков, монастирів, лікарень тощо. Джерела свідчать, що князь Володимир влаштовував на

княжому дворі бенкети не тільки для бояр і дружинників, а й для убогих. Син Володимира, Ярослав Мудрий, особисто брав участь у будівництві шкіл для сиріт.

Пізніше відомими благодійниками були козацькі гетьмани й полковники. Вони власним коштом будували церкви, жертвували значні гроші монастирям, споруджували шпиталі для людей з інвалідністю та притулки для сиріт.

У XIX столітті добродійну діяльність було закріплено на державному рівні. Займалися нею і приватні особи.

1. Прочитайте уривок зі статті про добродійну діяльність українських підприємців XIX століття. Як гадаєте, що спонукало заможних осіб жертвувати власні кошти на добродійність? На що виділяли кошти Терещенки?

Родина Терещенків – українські цукро-заводчики із Глухова, які у XIX – на початку XX століття прославилися меценатською діяльністю.

Щоб знизити захворюваність мешканців Глухова, брати Терещенки заснували велику лікарню, на утримання якої постійно відраховували два відсотки своїх прибутків. Це були великі гроші. Ще більше, три відсотки, Терещенки передавали на потреби заснованого ними ж притулку для малолітніх сиріт та інших знедолених. А невдовзі брати звели й гордість Глухова – Трьоханастасіївську церкву.

У цілому ж Терещенки, батько й сини, пожертвували рідному місту понад півтора мільйона рублів – величезну, як на ті часи, суму. Але й глухівчани прагнули належно віддячити благодійникам. Упродовж двадцяти з лишком років Миколу Терещенка беззмінно обирали головою міського самоврядування.

Микола Терещенко

Віта Вітовська.
Терещенки: цукрові імператори
і грандіозні меценати.
За матеріалами: bit.ua

Якою є доброчинність у сучасному світі?

Доброчинність у сучасному світі набула значних масштабів. Вона існує на державному рівні, на рівні приватних осіб та різноманітних доброчинних організацій, які збирають кошти на допомогу нужденним. Нині в Україні доброчинною діяльністю займається чимало підприємців та публічних осіб.

2. Роздивіться схему «Сфери доброчинності». На яку зі сфер доброчинності ви готові були б пожертвувати власні кошти? Поясніть свій вибір. Чи знаєте ви когось із сучасних українських доброчинників /доброчинниць?

Що таке волонтерство?

3. Роздивіться фото. Доберіть слова, якими можна схарактеризувати поняття «волонтерство».

СЛОВНИК

§24.

Волонтерство (від франц. доброволець) – добровільна безкорислива суспільно корисна діяльність

Волонтерство є однією з форм доброчинності, важливою підвалиною громадянського суспільства. Зародження сучасного волонтерського руху пов'язують із заснуванням у ХІХ столітті у Франції Товариства Червоного Хреста. У ХХ столітті волонтерство набуло поширення під час Першої та Другої світових воєн.

В Україні активізація волонтерського руху відбулася під час Революції Гідності та унаслідок початку російської агресії проти України у 2014 році.

ПРОЕКТ:

«Моя волонтерська організація»

1. Об'єднайтеся у кілька груп. Придумайте назву волонтерської організації, створіть її емблему й символи.
2. Оберіть лідера / лідерку організації.
3. Виберіть напрям діяльності організації (культура, медицина, освіта тощо).
4. Опишіть мету діяльності вашої організації (чого ви хочете досягти).
5. Захистіть свій проект перед класом. Поясніть, чому вибрали саме цей напрям волонтерства (освіта, медицина, культура тощо).

ПІДСУМОВУЄМО

1. Завершіть речення.

*Тепер я знаю, що доброчинність – ...
Першими доброчинцями на українських теренах були
Родина підприємців Терещенків прославилась тим, що ...
Я знаю такі сфери доброчинності у сучасному світі: ...
Волонтерство спрямоване на ...*

2. Дайте відповіді на запитання.

Чому доброчинність і волонтерство важливі? Поміркуйте, якими рисами має бути наділена людина, що займається доброчинністю. Запитайте у своїх рідних, що вони знають про сучасний волонтерський рух в Україні. Чи займалися колись волонтерством чи доброчинністю?

3. Знайдіть в інтернеті інформацію про когось із доброчинців / доброчинниць. Підготуйте коротке повідомлення про нього / неї.

4. Напишіть коротке есе (5–7 речень) на тему:

«Я вважаю, що потрібно допомагати іншим, тому що ...».

Узагальнення

до розділу

Історія навколо нас

1. Попрацюйте з вивченими поняттями.

Установіть відповідність між назвами понять та ілюстраціями.
Дайте визначення цим поняттям.

Наука; підприємництво; дозвілля; громадський простір; міграція; волонтерство.

2. Попрацюйте з логічним ланцюжком.

Використавши здобуті на попередніх уроках знання, а також матеріали параграфів підручника, складіть у зошиті схему. Центральним поняттям схеми є словосполучення «суспільні зміни».

3. Попрацюйте з лінією часу.

1. На лінії часу позначте такі події: *карбування златників та срібляників Володимиром Великим; відкриття перших шкіл на Стародавньому Сході; доброчинна діяльність українських промисловців Терещенків; активізація волонтерського руху в Україні під час Революції Гідності; діяльність Юрія Дрогобича.*

2. Спробуйте встановити зв'язки між усіма чи окремими названими подіями.

4. Попрацюйте з текстом.

Прочитайте інформацію про українського вченого-винахідника Володимира Хавкіна. Чи можна довіряти інформації у цьому тексті? Чому? Запропонуйте кілька власних запитань до тексту. Нехай ваші однокласники та однокласниці дадуть на них відповіді. Оцініть їхні відповіді.

Володимир Хавкін наприкінці XIX століття створив перші в історії вакцини проти чуми і холери. Він працював у лабораторії Мечникова спочатку в Одесі, а пізніше в Парижі. У Франції Володимир Хавкін винайшов протихолерну вакцину.

Уряд царської Росії відмовився застосовувати винахід політичного противника московської імперії. Після відмови застосовувати протихо-

лерну вакцину в кількох країнах Європи, Хавкін з 1896 року працював в Індії, де створив першу в історії вакцину проти чуми. Зусилля вченого знайшли підтримку в уряді Великої Британії.

Експерименти з винайденими вакцинами Хавкін найчастіше проводив на власному організмі. В Індії було вакциновано понад 4 мільйони людей. Видатного вченого призначили головним бактеріологом країни та директором Бомбейської протичумної лабораторії. Пізніше ця лабораторія була перетворена на Інститут Хавкіна. Модернізовану вакцину Хавкіна застосовують і сьогодні.

5. Попрацюйте з інформацією.

Використавши здобуті на попередніх уроках знання, а також матеріали параграфів підручника, складіть у зошиті таблицю «Зміни в житті людини і суспільства упродовж історії» та заповніть її.

	Минуле	Сучасність
Яким було / є господарство людини?		
Яким було / є підприємництво?		
Якими були / є гроші?		
Якими були / є міста?		
Яким було / є життя села?		
Якою була / є освіта?		
Які винаходи зроблено?		
Яким було / є дозвілля людини?		
Якими були / є подорожі?		
Якою була / є доброчинність?		

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи погоджуєтеся ви з наведеними твердженнями?

- Я знаю такі поняття: господарство, підприємництво, гроші, соціальні зміни, волонтерство, міграція.
- Я знаю та розрізняю причини та наслідки змін у житті людини і суспільства.
- Я вмію встановлювати зв'язки минулого і сьогодення на конкретних прикладах.
- Я розумію, як життя людини залежить від природних змін, наукових винаходів.
- Я розумію, як доброчинність і волонтерство важливі для суспільства.

2. Дайте відповіді на запитання.

- Що нового я дізнався / дізналася, вивчаючи цей розділ?
- Яких нових навичок я набув / набула, я які вдосконалив / удосконалила, вивчаючи цей розділ?
- Де я можу застосувати набуті знання та навички?
- Що було не зовсім зрозумілим під час вивчення цього розділу?

РОЗДІЛ 5. РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНИ

§25.

Полікультурність: етнічне, культурне розмаїття в Україні та світі в минулому та сьогоденні

?

- Що таке полікультурність?
- Що таке етнічне та культурне розмаїття?
- Що таке релігійне розмаїття?

Що таке полікультурність?

▶ Поясніть одне одному, як ви розумієте поняття «полікультурність»?

Поняття «полікультурність» походить від двох слів – «полі» та «культура». «Полі» означає «багато». «Культура» – це матеріальні й духовні цінності, які створює людство упродовж історії. Тобто творцями культури є і наші предки, які жили давно, і ми з вами сьогодні. Кожен народ, кожна спільнота є творцем власної культури. Навіть на території однієї країни, одного міста чи села можуть співіснувати представники різних культур. Саме тому доречно говорити про *полікультурність*, або *багатокультурність* України, інших країн та світу загалом.

1. Об'єднайтесь у групи. Підготуйте короткі повідомлення, вибравши одну із запропонованих тем: «Моя улюблена страва української кухні», «Що я знаю про українські народні танці», «Найкрасивіша українська народна пісня».

•• Що таке етнічне та культурне розмаїття?

В Україні проживають представники різних етносів – українці, росіяни, кримські татари, білоруси, поляки, азербайджанці, євреї, угорці, молдовани, болгары, греки, чехи, караїми... Представники різних спільнот мають свої культурні особливості. Проживаючи в Україні, вони впливають на творення *національно-культурного розмаїття* нашої держави. Разом вони відзначають свята, організовують курси для молоді з вивчення рідної мови, навчають традиційних ремесел тощо.

Україна – спільний дім для усіх нас, наша Батьківщина. Ми живемо на одній території, маємо спільне минуле, нас єднає українська мова. Всі разом ми – український народ. І разом хочемо, щоб Україна була багатою і квітучою.

2. Представники яких національностей є у вашій громаді?

3. Прочитайте текст про караїмів, який подано нижче. Обговоріть його, відповівши на запитання. 1. Хто такі караїми? 2. Яка територія є рідною для караїмів? 3. Караїми водночас є українцями. Поясніть чому.

Караїми України. Хто вони?

Караїми – корінний народ України. Вони живуть на території Кримського півострова з XIII століття. Караїми ніколи не мали власної держави. Представників цього народу в Україні залишилося близько тисячі. Більшість із них мешкає у нині окупованому Криму, решта ж – у містах Галичини, Волині, Слобожанщини та Приазов'я.

Караїми завжди були хоч і нечисленною, але достатньо впливовою спільнотою. У Києві наприкінці XIX століття караїмів було трохи менше ніж 300 осіб. Один із представників спільноти меценат Соломон Коген профінансував будівництво *кенаси* (молитовного будинку) у центрі міста, на вулиці Ярославів Вал.

Проект замовили одному з найбільш іменитих архітекторів в українській історії – Владиславу Городецькому. Кенаса не прослужила громаді й 30 років, адже її відібрала радянська влада. Нині ця будівля відома як Будинок актора.

Будинок актора в Києві – колишня караїмська кенаса.
Архітектор Владислав Городецький. Сучасне фото

За матеріалами проекту [Ukrainer: https://ukrainer.net/karaimy/](https://ukrainer.net/karaimy/)

Що таке релігійне розмаїття?

В Україні проживають люди, які сповідують різні **релігії**, а також ті, хто не сповідує жодної. Найбільшу релігійну громаду мають *православні християни*. В Україні є також *греко-католики*, *католики*, *мусульмани*, *юдеї*, *протестанти* та представники інших віросповідань. Усі релігійні спільноти мають свої традиції, деякі будують спеціальні будинки для зібрання – храми, молитовні будинки, синагоги, мечеті. Усі разом вони впливають на українську культуру та формують її особливості.

СЛОВНИК

Релігія – погляди та уявлення людини, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил.

Основний Закон України – Конституція – гарантує, що кожен має право на свободу віросповідання. Тобто ви можете вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Часто дитині пропонують прийняти віру, традиційну для її сім'ї. І це нормально. У дорослому віці ви зможете або дотримуватися поглядів родини, або змінити їх.

Але пам'ятаймо: ми маємо поважати віру інших. Навіть у тому разі, якщо переконання інших людей не збігаються з нашими. У цьому проявляється *свобода віросповідання* кожного і кожної з нас.

4. Поцікавтеся, чи сповідують якусь релігію ваші однокласники й однокласниці? Складіть пам'ятку «Я поважаю релігійні погляди інших людей».

ПІДСУМОВУЄМО

1. Наведіть приклади етнічного, культурного та релігійного розмаїття в Україні в минулому і сьогоденні.
2. Які, на вашу думку, є причини та наслідки розмаїття в сучасній Україні?
3. Висловіть власне ставлення до культурного розмаїття. Чи вважаєте його цінним для суспільства? Чому?
4. Роздивіться діаграму. У ній відображено інформацію про те, скільки (у відсотках) людей на нашій планеті сповідують ту чи іншу релігію. Використайте дані для розповіді про релігійне розмаїття світу.
5. Відшукайте у засобах масової інформації (друкованих чи електронних) повідомлення про культурне чи релігійне розмаїття вашого краю. Обговоріть у класі ці повідомлення (про що у них розповідається, як автор ставиться до розмаїття, чи погоджуєтеся ви з позицією автора).

% людей у світі, які є прихильниками певної релігії

§26.

Культурно-історичні, релігійні та природні заповідники України

?

- Який замок в Україні є водночас палацом?
- Яка фортеця в Україні найбільша?
- Які храми є в Україні?
- Який заповідник розповість історію козацтва?
- Який природний заповідник України розташовано у найнедоступнішій місцевості?

Який замок в Україні є водночас палацом?

▶ Чи доводилося вам відвідувати замки й палаци України?
Що ви знаєте про замки й палаци?

Підгорецький замок на Львівщині – один із найкрасивіших в Україні. Його побудували у 1635–1640 роках венеційський архітектор Андре дель Аква і французький інженер Гійом Левассер де Боплан для відпочинку коронного гетьмана (головнокомандувача всіх збройних сил) Речі Посполитої Станіслава Конецпольського. Ця будівля має оборонні укріплення, тому її вважають *замком*. Але на потужних укріпленнях височіє прекрасний *палац* із безліччю кімнат. Свого часу ця пам'ятка вражала вишуканим інтер'єром. Проте у 1956 році пожежа зруйнувала внутрішнє оздоблення усіх залів.

Підгорецький замок.
Сучасне фото

1. Роздивіться фотографії та листівки.
Що ми можемо дізнатися про замок завдяки цим фото?
Поміркуйте, як можна використати ці фотографії та листівки?

Кармазинова зала
Підгорецького замку.
Фото початку XX століття

Золота зала
Підгорецького замку.
Листівка 1901 року

Столова зала
Підгорецького замку.
Фото 1909 року

2. Покажіть на карті України Львівську область, с. Підгірці.
Прокладіть маршрут до Підгорецького замку від населеного пункту,
де ви мешкаєте, скориставшись спеціальними застосунками.
Які ще цікаві місця варто було б відвідати на вашому маршруті?

Яка фортеця в Україні найбільша?

Аккерманська фортеця розташована у місті Білгород-Дністровський Одеської області. Це пам'ятка архітектури – зразок фортифікаційних (оборонних) споруд XV століття. Ще до нашої ери на цьому місці існувало грецьке місто Тіра. У різні часи фортеця належала до Молдовського князівства, Османської й Російської імперій.

Нині тут працює музей. Територія фортеці має 4 двори: громадський, в якому стояли будинки городян; гарнізонний, де розміщувалися війська; цитадель, де розташовувалося командування фортеці; портовий двір, який обслуговував порт.

Аккерманська
фортеця.
Сучасне фото

3. Підготуйте уявну екскурсію Аккерманською фортецею. Скористайтеся план-схемою (akkerman-fort.com/scheme/). Висловіть припущення, чому споруди фортеці мають такі незвичні назви.

- I — Громадський двір
II — Військовий двір
III — Цитадель
IV — Портовий двір

1. Вежа Головних воріт;	5. Вежа Пушкіна;	9. Вежа Темниця;
2. Дівоча вежа (вежа Овідія);	6. Гаремна вежа;	10. Евакуаційна вежа;
3. Мінарет;	7. Вежа Середніх воріт;	11. Вежа Скарбниці;
4. Вартова вежа;	8. Комендантська вежа;	12. Вежа Водяних воріт.

Які храми є в Україні?

Із попереднього уроку ви знаєте, що в Україні проживають люди, які сповідують різні релігії. Прихильники однієї релігії у певній місцевості становлять *релігійну громаду*. У ній діють свої правила та звичаї, яких мають дотримуватися члени громади. Зокрема, віряни проводять спеціальні обряди — *служби*.

У більшості релігійних громад в Україні є для цього спеціальні споруди. Вони різноманітні за зовнішнім виглядом, особливостями планування, внутрішнім та зовнішнім оздобленням. Ці споруди збудовані у різні історичні періоди. Деяким з них майже тисяча років!

4. Роздивіться ілюстрації, прочитайте підписи до них. Використайте ці матеріали для розповіді про релігійне розмаїття України. Користуючись додатковими джерелами інформації, підготуйте есе про одну зі згаданих релігійних споруд.

Православний Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві

Католицький костел Святого Миколая в Києві. Сучасне фото

Греко-католицький собор Святого Юра у Львові. Сучасне фото

Протестантський Київський український храм. Сучасне фото

Мусульманська мечеть Ар-Рахма в Києві. Сучасне фото

Який заповідник розповість історію козацтва?

Велика Хортиця – найбільший острів на Дніпрі. Це унікальне місце, де розташовані багато історичних пам'яток різних періодів. Сьогодні Хортиця – це національний заповідник. На його території є *Музей історії запорозького козацтва, історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», природно-територіальні комплекси та інші об'єкти.*

Запорожцями називали козаків, які мешкали за порогами Дніпра. У цих важкодоступних місцях вони селилися, розбудовуючи хутори та містечка. Столицею була Січ – фортеця, місце розташування якої змінювалося, але вона обов'язково розташовувалася за Дніпровими порогами. Запорожці стали впливовою військовою силою й активно боролися проти поневолення українського народу.

5. Пригадайте, чим уславилися запорожці? Яких запорозьких гетьманів ви знаєте?

Який природний заповідник України розташований у найнедоступнішій місцевості?

Ви вже знаєте, що діяльність людини досить часто шкодить природі. Щоб зберегти самобутність та недоторканність унікальних місць природи, створюють *природні заповідники*. У них природні комплекси та об'єкти певних територій зберігаються у початковому вигляді. У таких заповідниках проводять важливі наукові дослідження. В Україні створено 19 природних заповідників, які розташовані на території 12 областей та Автономної Республіки Крим.

50 тисяч гектарів – саме така територія природного заповідника «Горгани» в Івано-Франківській області. Заповідник створили, щоб зберегти гірські ландшафти Карпат, 400 видів рослин і 150 видів тварин. «Горгани» називають «кам'яними джунглями» через кам'яні розсипи, що вкривають гори.

Природний заповідник «Горгани». Сучасне фото

ПІДСУМОВУЄМО

1. Користуючись картою України, прокладіть маршрут від вашого населеного пункту до заповідника «Горгани» та /або до Канівського природного заповідника. Які визначні місця ви зможете відвідати дорогою до цих комплексів?
2. Довідайтесь, що у перекладі з турецької означає назва фортеці «Ак-Керман»? Як пов'язані назва річки Дністер і назва давньогрецького міста Тіра?
3. Дізнайтесь, які природні заповідники є у вашій області.
4. Виберіть один із вказаних історико-культурний заповідників: «Стародавній Володимир», «Трипільська культура», «Херсонес Таврійський», «Качанівка», «Тустань», «Чигирин», «Чернігів стародавній». Підготуйте рекламний постер про цей заповідник.

§27.

**Взаємодія культур
у минулому і сьогоденні**

?

- Як у японському вбранні з'явилися кишені?
- Що приховують назви вулиць?
- Де з'явилася перша кав'ярня в Україні?
- Із чим можна порівняти взаємодію культур?

**Як у японському вбранні
з'явилися кишені?****▶ Як ви розумієте поняття «взаємодія культур»?**

Традиційне японське вбрання не мало кишень. Але нам усім потрібно кудись класти особисті речі, коли виходимо з дому. Японці з цією метою використовували невеличкі коробочки (інро), які прив'язували до пояса. Закріплювали їх за допомогою застібки, що не давала шнурівці розв'язатися. Застібки були справжнім витвором мистецтва. Називали їх «нецке». Це були невеличкі статуетки – фігурки людей, тварин, божеств, рослин, казкових героїв тощо. У другій половині XIX століття Японія переживала добу модернізації. У цей час до країни потрапили європейці. Так японці долучилися до іноземного стилю в одязі. Відтоді у вбранні японців з'явилися кишені й потреба носити на поясі коробочки з нецке зникла.

нецке

інро

Та не лише далека Японія знає подібні приклади взаємодії культур. У XIX столітті на теренах України дуже популярним було мило фабрики «Брокар и Ко». Воно коштувало лише одну копійку, а у подарунок до нього додавали аркуш із різноманітними яскравими візерунками для вишивки. Ці візерунки були прості й елегантні. Вишивати їх потрібно було «хрестиком». Вишивка «хрестиком» швидко поширилася завдяки простоті виконання.

1. Поміркуйте, які ознаки культурного розмаїття є у вашому повсякденному житті? Як ці ознаки свідчать про співіснування різних культур у вашому регіоні?

Що приховують назви вулиць?

▶ Що ви знаєте про походження назв вулиць, на яких ви мешкаєте?

У Львові є вулиця *Вірменська*. Таку назву вона отримала не випадково. Колись тут оселилися вірмени, які утворили окрему громаду. Вірмени були вправними й успішними купцями. Окрім того, працювали перекладачами, що давало їм змогу налагоджувати контакти з іноземними торговцями. Для власних потреб вірмени побудували школу, шпиталь, бібліотеку, театр, друкарню. У 1363 році почалося будівництво собору, яке тривало 7 років. *Вірменський собор* зберігся донині і є унікальною пам'яткою архітектури. Хоча вірмени вже давно не мешкають у районі сучасної вулиці Вірменської, назва й архітектура зберігають пам'ять про вірменську культуру.

*Вірменський собор
у Львові. Сучасне фото*

*Домініканський собор
у Львові. Сучасне фото*

2. Скористайтесь спеціальними додатками і здійсніть віртуальну подорож Вірменською вулицею у Львові.
3. Одна й та сама пам'ятка в різні часи могла слугувати різним громадам. Наприклад, у Домініканському соборі у Львові від часу його зведення проводили службу католики, а з 1990-х років – греко-католики. Поміркуйте, про що можна дізнатися, досліджуючи історію Домініканського собору у Львові? Знайдіть ще 1–2 приклади подібних пам'яток.

Де з'явилася перша кав'ярня в Україні?

У XVII столітті війська османського султана Мегмеда IV захопили місто Кам'янець (нині Хмельницька область). З історичних джерел відомо, що османи перетворили 7 церков на мечеті.

Проте це був не єдиний приклад впливу османів на життя міста. Археологічні дослідження довели, що османи відкрили у Кам'янці перші кав'ярні. На місці розкопок археологи знайшли кавові чашечки. Свідчення археологів підтвердили писемні джерела: у 1680-х роках у Кам'янці діяло 10 кав'ярень! Тож саме у цьому місті з'явилася перша кав'ярня на українській території.

Із чим можна порівняти взаємодію культур?

Взаємодія культур подібна до спілкування людей. Нам потрібно перетнутися у часі й просторі, щоби поспілкуватися. В розмові ми обмінюємося досвідом. Наприклад, радимо прочитати одне одному хороші книжки, відвідати цікаві місця, підписатися на корисний інтернет-портал чи ютуб-канал. Ми прагнемо, щоби спілкування з іншою людиною було для нас цікавим і не завдавало шкоди.

Подібним чином відбувається і культурний обмін. Але в цьому разі йдеться про спілкування не кількох людей, а сотень, тисяч, можливо, мільйонів.

Взаємодія культур – це взаємодія людей, які обмінюються досвідом. Щось приживається, а щось відсіюється як непотрібне. Проте у будь-якому разі маємо пильнувати, що і в який спосіб впливає на нас.

ПІДСУМОВУЄМО

1. Знайдіть у мережі Інтернет історію походження назв вулиць: Єврейської в Одесі, Турецької у Чернівцях.
2. Розкажіть трьома реченнями, що таке «нецке».
3. Як ви вважаєте, у чому полягає цінність культурного розмаїття?
4. Виконайте проект «Культурне розмаїття мого краю».

ПРОЄКТ:**«Культурне розмаїття мого краю»**

Проведення дослідження й представлення результату у вигляді презентації (застосунок Power Point).

Мета: дізнатися більше про культурне розмаїття рідного краю і презентувати проект у класі.

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів, виберіть тему дослідження і виконайте проєкт.
2. Проведіть дослідження, використовуючи книжки з історії вашого краю, путівники, мережеві журнали (інтернет-блоги), щоденники мандрівників.
3. Дізнайтеся, представники яких національностей проживають у вашому населеному пункті; які релігії вони сповідують.
4. Доберіть історико-культурні пам'ятки, релігійні споруди тощо, які підтверджують побутування різних культур у вашому регіоні. Позначте їх на карті вашого населеного пункту.
5. Підготуйте цікаві короткі розповіді, ілюстрації й фото, що стосуються обраної теми дослідження.
6. Складіть тести, щоб перевірити уважність однокласників та однокласниць.

Презентація має містити:

- заголовок (має бути коротким, таким, що зацікавить аудиторію);
- вступ (не більше ніж 100 слів);
- виклад дослідження у 5–6 слайдах (лише основне, не перевантажуйте текст зайвою інформацією);
- висновок (який підтверджує чи спростовує твердження про культурне розмаїття рідного краю).

§28.

Зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільства

?

- Що розповідають сімейні фотографії?
- Де живе минуле?
- Як минуле впливає на майбутнє?

Що розповідають сімейні фотографії?

▶ Яку цікаву інформацію можна відшукати в сімейному архіві – з документів, фотографій, відео?

Сьогодні всі мобільні телефони мають вбудовану камеру. Це дає змогу ледь не безперервно фіксувати моменти нашого життя. Час від часу ми публікуємо їх на сторінках у соціальних мережах. Фотографії стають свідченням усього, що ми робили впродовж дня.

Але так було не завжди. Раніше фотографування було видатною подією, а колекцію сімейних фото берегли й передавали у спадок. Чому ж фотографії є цінністю? Світлина із зображенням бабусь і дідусів, батьків і дітей закарбовує в моменті зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього. Діти уособлюють майбутнє, батьки – теперішнє, а бабусі й дідусі – досвід минулого, який вони передають своїм дітям й онукам.

Заплющте очі й на мить уявіть, що минулого не існує. Ви нічого не знаєте про те, що сталося бодай хвилину тому. Знань про минуле у вас також немає. Ви не знаєте навіть основних речей: де розташований ваш дім, чи є він у вас взагалі, де дістати продукти харчування, як приготувати собі щось поїсти, як втамувати спрагу тощо. І що ж ми маємо? Без досвіду минулого ми безпорадні сьогодні й завтра. Чи розвивалися б ви, якби вивчене в школі сьогодні забувалося наступного дня?

”

1. Чи є у вашій родині світлини, на яких зображено кілька поколінь? Розкажіть про них. Які пам'ятки навколо вас є свідченням зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього?

Де живе минуле?

Ви вже чудово знаєте, що науку про минуле називають *історією*. І що історики – це такі фахівці, які досліджують минуле. Ви також переконалися, що минуле зовсім не далеке від нас. Ймовірно, що місця, де це минуле зберігається, також поряд із вами. Наприклад, *музей*.

Музеї бувають різні: деякі розповідають про життя однієї людини або сім'ї, інші – про історію країни або про мистецтво чи наукові досягнення всього світу. У музеях можна побачити речі, якими користувалися раніше, дізнатися, як уявляли цей світ наші пращури. Музеї дають можливість побачити минуле на власні очі.

У залі музею

2. Розкажіть одне одному, які музеї ви відвідували раніше.

Національний музей мистецтв
імені Богдана та Варвари Ханенків.
Сучасне фото

Перед відвідуванням музею.

Прочитайте правила перебування у музеї

Будь ласка, не потрібно:

- приносити та споживати їжу й напої. Це може зашкодити експонатам та історичним інтер'єрам музею. А ми ж хочемо зберегти їх для майбутніх поколінь;
- торкатися експонатів, обрамлень, захисного скла, основ та підставок під експонати, етикеток або інших об'єктів, окрім тих, які мають спеціальне маркування;
- використовувати при фотографуванні спалах та селфі-палку;

- у будь-який спосіб блокувати вхідні двері та коридори, перешкоджати вільному пересуванню інших відвідувачів;
- бігати, стрибати, кричати чи в будь-який інший спосіб піддавати ризику збереженість колекції та порушувати спокій інших відвідувачів;
- заходити до зал музею у верхньому одязі: пальтах, куртках, шубах, плащах. Ці речі можна залишити в гардеробах музею;
- заносити до зал музею будь-які великі предмети: великі сумки, рюкзаки та парасольки;
- відвідувати музей з тваринами;
- діти мають відвідувати музей у супроводі дорослих.

Керівники дитячих груп несуть відповідальність за дотримання дітьми правил безпеки в музеї.

Із сайту Музею Ханенків: khanenkomuseum.kiev.ua

3. Чи всі правила перебування у музеї вам зрозумілі? Чи легко дотримуватися цих правил? Які поради ви б додали до цього списку?

Як минуле впливає на майбутнє?

Минуле, теперішнє і майбутнє нерозривно пов'язані між собою. У кожному нашому вчинкові, у будь-якій щоденній події присутні і минуле, і теперішнє, і майбутнє. Наше сьогодні залежить від рішень, які ми ухвалили вчора, а сьогоднішні вчинки впливатимуть на наше завтра.

Наприклад, якщо ввечері довго дивитися телевізор чи грати на телефоні, пізно лягти через це спати, то завтра вранці буде важко прокидатися. Ви встанете з ліжка у поганому гуморі й без бажання йти до школи. Втомлені, бо не виспалися, ви не зможете активно долучитися до навчального процесу. Тож, імовірно, усе те, що вивчили в класі, вам доведеться самотужки надолужувати вдома. Ось лише один буденний приклад того, як минуле і теперішнє впливає на майбутнє.

Те саме стосується усього суспільства. Вчинок однієї людини впливає на життя всієї громади. Дорослі голосують на виборах, що позначається на добробуті регіону чи країни. Ми дбаємо про природу, сортуємо сміття, або нехтуємо цим, садимо дерева або вирубуємо ліси, за що будемо розплачуватися вже завтра. Будьмо свідомими громадянами своєї країни, щоб наші вчинки давали користь нам самим і всьому суспільству.

4. Поміркуйте, які ваші щоденні вчинки впливають на майбутнє?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чому важливо зберігати пам'ять про минуле?
2. Доберіть кілька прикладів того, як минуле пов'язане із теперішнім і майбутнім.
3. Яких правил слід дотримуватися під час організації та здійснення подорожей до пам'яток історії та культури?
4. Завдання на вибір:
 - А) Здійсніть віртуальну екскурсію одним із музеїв:
Музей Ханенків, Україна
(<https://khanenkomuseum.kiev.ua/uk/pro-musey/virtualnyi-tur>),
Лувр, Франція
(<https://www.louvre.fr/en/online-tours>),
Британський музей, Велика Британія
(<https://britishmuseum.withgoogle.com/>),
Театр-музей Далі, Іспанія
(<https://www.salvador-dali.org/en/museums/dali-theatre-museum-in-figueres/visita-virtual/>).
Поділіться своїми враженнями про побачене.
 - Б) У багатьох містах і селах є краєзнавчі музеї, тобто музеї, які розповідають про природу, історію та сьогодення краю. Чи є краєзнавчий музей у вашому населеному пункті? Якщо так, сплануйте візит до цього закладу. Після відвідування музею поділіться враженнями. Пригадайте, чи є у музеї пам'ятки, які свідчать про культурне розмаїття вашого краю. Розкажіть про них.

Узагальнення

до розділу

Розмаїття України

1. Попрацюйте з вивченими поняттями.

Установіть відповідність між назвами понять та ілюстраціями.
Дайте визначення цим поняттям.

Полікультурність; релігія; замок; фортеця; палац; заповідник

2. Попрацюйте з логічним ланцюжком.

Використавши здобуті знання, а також матеріали параграфів підручника, складіть схему, центральним поняттям якої є «взаємодія культур».

3. Попрацюйте з лінією часу.

1. Намалюйте лінію часу свого життя. Розділіть її на три частини. Позначте на першому відтинку важливі події минулого, на другому – те важливе, що сталося з вами сьогодні, на третьому – які значущі події можуть статися з вами у майбутньому (або про які ви мрієте).

2. Який із цих відтинків вийшов найменшим? Встановіть зв'язок між подіями у кожному секторі. Про що це свідчить? Яка подія з нинішнього дня, на вашу думку, впливатиме на ваше майбутнє?

4. Попрацюйте з текстом.

Прочитайте медіатекст про Національний заповідник «Херсонес Таврійський» та роздивіться фотографію. Яке поняття, вивчене у цьому розділі, можна проілюструвати інформацією з тексту? Підготуйте кілька запитань до тексту.

Історія Херсонеса є частиною історії Давньої Греції, Давнього Риму, Візантії, Русі-України. Адже саме тут, у Херсонесі, за літописними даними, відбулося велике Таїнство – Хрещення київського князя Володимира, який потім поширив християнство на всю Русь...

Херсонес Таврійський – таку назву мало місто, засноване давньогрецькими колоністами понад дві з половиною тисячі років тому на південному заході Кримського півострова.

Слово «Херсонес» зазвичай перекладають із грецької як «півострів». Місто справді було розташоване на невеличкому півострові поміж двох бухт. За назвою племені таврів, воєвничих сусідів грецьких колоністів, що заселяли навколишні гори, місту дали друге ім'я – «Таврійський» («розташований на території таврів»).

За літописом «Повість минулих літ», у 988 році київський князь Володимир напав на Херсонес і примусив візантійського імператора видати за нього заміж царівну Анну. Там князь охрестився та обвінчався з візантійською царівною.

За матеріалами:

<https://7chudes.in.ua/nominaciyi/hersones-tavriyskyy/>

5. Пропрацюйте з картами.

Скориставшись додатковими джерелами інформації, позначте на карті території найбільших заповідників України (історичних і природних). У якому регіоні їх найбільше й чому?

ПІДСУМОВУЄМО

1. Чи погоджуєтеся ви з наведеними твердженнями?

- Я знаю такі поняття: полікультурність, релігія, замок, фортеця, палац, взаємодія культур, історичний заповідник, природний заповідник.
- Я знаю, для чого створюють заповідники.
- Я вмію наводити приклади етнічного, релігійного та культурного розмаїття в Україні.
- Я усвідомлюю важливість поваги до інших культур, релігій, етносів.
- Я розумію, що минуле впливає на сьогодення, а сьогодення – на наше майбутнє.

2. Дайте відповіді на запитання.

- Що нового я дізнався / дізналася, вивчаючи цей розділ?
- Яких нових навичок я набув / набула, а які вдосконалив / удосконалила, вивчаючи цей розділ?
- Де я можу застосувати набуті знання та навички?
- Що було не зовсім зрозумілим під час вивчення цього розділу?

А

Агресор – країна, що першою застосовує збройну силу проти іншої держави.

Архів – місце, де зберігаються документи.

Б

Бібліотека – місце, де зберігаються рукописні та друковані книжки, журнали тощо.

В

Вибори – обрання за результатами голосування певних посадових осіб.

Г

Геноцид – масове фізичне знищення окремих груп населення за певною ознакою, один із найтяжчих злочинів проти людства.

Гетьман – командувач військовим формуванням українських козаків. Його обирали на козацькій раді.

Господарство – все, що може використовувати людина чи людська спільнота для задоволення життєвих потреб.

Д

Демократія – стан суспільних відносин, за якого найвища влада належить народові, кожна людина має право на висловлення власної думки та зобов'язана поважати інших.

Державна незалежність – можливість держави самостійно ухвалювати рішення щодо її зовнішніх та внутрішніх справ.

Директорія – найвищий орган державної влади відновленої УНР, створений після повалення влади гетьмана Павла Скоропадського.

Е

Електронні гроші (електронна готівка) – гроші, обмін та взаєморозрахунки якими проводять за допомогою інформаційних технологій.

Етнографічний регіон – певна територія, на якій проживає частина етносу. Для неї характерні певні відмінності від решти народу – в одязі, традиційних заняттях, звичаях тощо.

Етнологія – наука, що вивчає етноси (народи), їхню історію, традиції й звичаї, одяг, традиційні заняття, фольклор тощо.

З

Звичай – правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, громади чи колективу.

І

Ідентичність – невід’ємна характеристика людини, що виявляється у визнанні своєї унікальності та відчутті приналежності до певної спільноти.

Ієрогліф – фігурний знак, що позначає поняття, склад або звук мови.

Історична карта – карта, на якій за допомогою спеціальних позначок вказано місця історичних подій, явищ чи процесів.

Історична подія – те, що відбулося у минулому і має дату і місце.

Історичне явище – сукупність пов’язаних між собою подій, які відбуваються впродовж певного періоду часу.

Історичний процес – низка подій і явищ, пов’язаних між собою.

Історичні джерела – всі свідчення минулого, створені людиною або пов’язані з діяльністю людей.

Історія – наука, яка вивчає минуле держав та народів, а також людства в цілому в усій його різноманітності від найдавніших часів.

К

Козак – вільна озброєна людина.

Колективізація – об’єднання одноосібних селянських господарств у колективні – колгоспи. Часто набувала примусового, насильницького характеру.

Л

Локальна історія – напрям історії, що вивчає події та людей на місцевому чи регіональному рівні.

Людська гідність – визнання значення (цінності) кожної людини як унікальної, неповторної особистості.

М

Маніпуляція – складний прийом прихованого впливу, витівка.

Медіатека – місце збереження інформації у вигляді аудіо- та відео файлів, оцифрованих та електронних книг, журналів тощо. Їх зберігають на дисках, касетах, платівках та інших носіях. Часто медіатеки входять до складу сучасних бібліотек.

Н

Наука – особлива сфера людської діяльності, спрямована на здобуття нових знань (нової інформації) про природу, суспільство і мислення та закони їх розвитку.

О

Окупація – тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави.

Освіта – процес передавання знань і умінь від учителя / учительки учням / ученицям.

П

Партія – об'єднання людей, що мають спільні інтереси та ведуть боротьбу за владу.

Підприємництво – систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою отримання прибутку.

Піктограма – умовний малюнок із зображенням яких-небудь дій, подій, предметів. Його використовували в найдавнішому письмі.

Подія – те, що відбувалося або відбулося в суспільному або особистому житті та порушує усталений, звичний перебіг життя.

Р

Революція – різка, докорінна зміна чинного суспільного порядку.

Ремесло – дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній праці та відсутності виробничого поділу праці.

Референдум – всенародне опитування із найважливіших питань існування держави чи громади.

С

Скрипторій – майстерня з переписування книжок.

Соціальний конфлікт – зіткнення інтересів, поглядів представників різних людських спільнот.

Спільнота – стає об'єднання людей, що усвідомлюють свою належність до цього об'єднання та відокремлюють себе від інших об'єднань.

Судження – особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати.

Суспільство – група людей, об'єднаних певними відносинами, що сформувалася на основі спільного минулого, території проживання, культурної, економічної чи іншої взаємодії.

Т

Топоніміка – наука, що вивчає географічні назви, їхнє походження, значення, розвиток.

Ф

Факт – твердження, правдивість якого доведено.

Фейк – підробка новин або використання інформації для введення в оману. Така інформація не витримує перевірки, проте має значний вплив на велику кількість людей.

Х

Хронологія – спеціальна історична наука про час, його відлік, поділ та обрахунок.

Навчальне видання

ПАНАРІН Олександр Євгенійович
ТОПОЛЬНИЦЬКА Юлія Андріївна
МАКАРЕВИЧ Антоніна Сергіївна
ОХРІМЕНКО Олександр Святославович

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО

Підручник інтегрованого курсу
для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Зображення використовуються згідно
з ліцензією Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

Відповідальна за видання Радзивілл О. А.

Панарін О. Є.

П16 Досліджуємо історію і суспільство : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. /
О. Є. Панарін, Ю.А. Топольницька, А. С. Макаревич, Ю.А., О. С. Охріменко. – Київ :
Літера ЛТД, 2022. – 160 с.
ISBN 978-966-945-356-3

УДК 94:316.3:37.091.313(075.3)